تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

دیکارت
دامەزرێنەری فەلسەفەی مۆدێرن

www.iqra.ahlamontada.com
منتدى إقرأ الثقافي

چاپی یەکەم

نووسی
د. مصطفى غالب

کردی بە کوردی
کەمال عەلی

دیکارت
دامەزرێنەری فەلسەفەی مۆدێرن

نووسینی :دکتۆر مستەفا غالب
وەرگێڕانی بۆ کوردی :کەمال عەلی

چاپی یەکەم

سلێمانی ـــــــــــــــــــ 2005

ماف لەچاپ دان و لەبەرگرتنەوەی پارێزراوە بۆ خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما

ناسنامەی کتێب:

ناوی کتێب: دیکارت (دامەزرێنەری فەلسەفەی مۆدێرن)

بابەت : فەلسەفە

ناوی نووسەر: دکتۆر مستەفا غالب

ناوی وەرگێڕ: کەمال عەلی

کۆمپیوتەر : شێرزاد موکریانی

نۆبەتی چاپ: یەکەم

ساڵی چاپ : ٢٠٠٥

چاپخانەی : گەنج

تیراژ : ١٠٠٠ دانە

ژمارەی سپاردن: (١٥١)ی ساڵی ٢٠٠٥ی وەزارەتی ڕۆشنبیری پێدراوە.

پێشەکی وەرگێڕ:

بۆ قسەکردن لەسەر فەلسەفە و ڕەهەندەکانی و و شیتەڵکردنی بیر و بۆچوونەکان لە قۆناغەکانی مێژووی مرۆڤایەتیدا پێویستمان بەتاوتوێکردنێکی زۆر و زەوەند دەبێت بەشێوەیەك لێرەدا جێگای ئەوە نیە بکەوینە وردکردنەوەی ئەو دید و بۆچوونانە.

بەڵام ئەوەی پێویستە هەڵوەستەی لەسەر بکەین و سەرەداوی مەبەستمانی لێوە دەربخەین ئەوەیە کە گۆشەنیگامان بخەینە سەر ئەو بیرو بۆچوون و فەلسەفانەی کە ئەمڕۆ ناو دەبرێن بە فەلسەفەی هاوچەرخ و مۆدێرن، وە لەمەشدا ناکرێ گرنگترین سەرچاوە و سەرهەڵدانی ئەم فەلسەفەیە نەگێڕینەوە بۆ دامەزرێنەر و بناغەداڕێژی ڕاستەقینەی خۆی کە بێگومان ئەویش "ڕینە دیکارتی" مەزنە فەیلەسووف و سروشت ناس و بیرکاری زانی فەرەنسیە، دیارە من لەم پێشەکیە دا نامەوێت هەموو کون و کەلەبەرەکانی فەلسەفەی دیکارت باس بکەم چونکە ئەوەندەی کراوە و لەتوانا دا بووە خوێنەر دەتوانێ لەم کتێبەدا چاو بخشێنێت بە هەموو ئەو بیر و بۆچوون و عەقلانیەتەی دیکارت دا کە وەك فەلسەفەیەکی نەمر و زیندوو بۆی بەجێهێشتووین.

فەلسەفەی عەقلانیەتی دیکارت لەو ڕاستییەوە سەرچاوە دەگرێت کە نایەوێت تەنها بەگریمانە و تاقیکردنەوەی سادە شتەکانمان پێ بسەلمێنێت و دڵنیایمان لا دروست کات بەڵکو ئەو دەیەوێ لە ڕێگەی گومانەوە پەی بە ڕاستیەکان بەرین و تەنانەت گومان لە بوونی خۆشمان بکەین تا کاتێك بە

تەواوی دەکەوین بەسەر حەقیقەت و یەقیندا و گومانەکان دەڕەوێنەوە و دەبنە ڕاستی حاشا هەڵنەگر.

ئەوەی لێرەدا و لەم پێشەکیە کورتە دا دەمەوێ ئاماژەی پێ بکەم ئەوەیە بۆیە "دیکارت"م هەڵبژارد و گرنگیم دا بە وەرگێڕانی ئەم کتێبە و ماندووبوون و شەونخوونی لە بەرهەم هێنانیدا لە بەر چەند هۆیەك بوو لەوانە تا ئێستا کتێبخانەی کورد یمان بەجۆرێکی وا هەژار لە بابەتە فیکری و فەلسەفیەکاندا بە زمانی کوردی کە دەتوانم بلێم لە پەنجەکانی دەست تێپەڕ ناکەن و ئەوانەش کە هەن و کراون کەم یان زۆر نەچوون بە لای ئەم فەیلەسووفە گەورە و ناوداره دا لەشێوەی کتێب و نامیلکە، تەنها ئەو نامیلکەی مامۆستا ڕەووف بێگەرد نەبێت لە فارسیەوە وەریگێڕاوەتەوە سەر زمانی کوردی و لە زنجیرەی "کتێبی گیرفان"دا بەچاپی گەیاندووە ئەویش وابزانم زۆر بەکورتی چووەتە ناو بابەتەکانی فەلسەفەی دیکارتەوە و هەڵێنجانی چەند دڵۆپێکی کەمن لە دەریای بیر و فەلسەفەی دیکارت.

هۆیەکیتریش کە وای لێکردم زۆر بە پەرۆش بم بۆ وەرگێڕانی ئەم کتێبەی "دیکارت" ئەوە بوو دەمبینی کەم تا زۆرێك لە شێوەی کتێب و نامیلکە گۆڕابوونە سەر زمانی کوردی سەبارەت بە فەلسەفە و بەرهەمە فیکریەکانی فەیلەسوف و ناودارانیتر وەکو: ئەفلاتوون و نیتشە و سارتەر و کانت و هیگڵ و فرۆید و جان جاك ڕۆسۆ و فۆکۆ و ڤۆلتێر بەڵام لەسەر "دیکارت" هیچ کتێبێکی وا نەکرابوو کە تا ڕادەیەك تینوێتی خوێنەری کورد بشکێنێت لە کانیاوی ئەو بیرمەندە بلیمەتە، تەنها ئەوە نەبێت جار وبار لە گۆڤارە کوردیەکاندا شتێکی کەم لە بارەیەوە نووسراوە.

جا لەبەر ئەوە شانم دایە بەر ئەم کارە و ئەوەی لە توانامدا بوو بێت درێغیم نەکردووە هەر چەندە ئەبێ ئەوەش لەیاد نەکەم لە بەر نەبوونی سەرچاوە و دەست نەکەوتنی بەرهەمەکانی "دیکارت" بەکتێب نەمتوانیوە زۆر لە دەقی کتێبەکەی دکتۆر مستەفا غالب دەربچم بەڵام ئەوەش دەبێ بگوترێت نووسەر زۆر بە چڕو پڕی لەم کتێبەیدا بیر و بۆچوون و فەلسەفەی دیکارتی پیشانداوە و بەتایبەتی لە ژیان و بەسەرهاتی دیکارت و قۆناغی خوێندن و بەدوا داگەڕانی زانستدا کە زۆر جەزرەبەی ژیانی بینیوە ئەمەش بۆ خۆی تێگەیشتنە لە بەشێك لە بنەماکانی فەلسەفەی دیکارت و پاشان ئاشنا بوون بە بوارەکانی‌تری بیر و بۆچوونەکانی دیکارت.

لەکۆتاییدا هیوادارم توانیبێتم بەئەرکێکی بچوکی سەرشانم هەستا بم و کەلێنێکیشم پڕکردبێتەوە لە کتێبخانەی هەژاری کوردیدا بەتایبەت لەبواری ئاکارناسی و فەلسەفە دا و باس و بابەتەکانی کتێبەکەش جێ دەهێڵم بۆ خوێنەری بەڕێز و ئامادەی هەموو ڕەخنە و پێشنیارێکی بنیات نەر و دڵسۆزانەشم بە مەرجێك لە خزمەتی زیاتری مەعریفە و ئاستی ڕۆشنبیری بوارە فەلسەفی و زانستیەکاندا بێت.

وەرگێر: کەمال عەلی

سلێمانی

شوباتی ٢٠٠٥ی زایینی

پێشەكی نووسەر

فەیلەسووفی فەرەنسی "رینیە دیكارت" دادەنرێت بە بنیاتنەری فەلسەفەی هاوچەرخ (مودێرن)، هەروەها كاریگەری خۆی جێهێشتووە لەسەر بیریاران و ژیر و زانایان، ئەوانەی وا دووچاری ناوبانگی ئەم فەیلەسووفە ناوداره بوونەتەوە ئەوە دوای ئەوە كاریگەری هەبوە لەسەریان، تا ئێستاش لێكۆڵینەوە و پۆلێن كردنی بەرهەمەكانی بووە بە پێویستیەك لە هەموو ئەو رۆشنبیریانە دا كە پەیوەندیان بە عەقلی مرۆڤایەتیەوە هەیە.

فەلسەفەی دیكارت لەو عەقڵەوە سەرچاوە دەگرێت كە لەئەنجامی تاقیكردنەوەی قووڵی مەعریفە و زانیاریدا بەدی هاتووە و رووناكیە پرشنگ دارەكەی هەموو جیهانی زەوی و ئاسمانی گرتووەتەوە بەچەشنێك نەوەكانی داهاتوو لەبەر تیشكی ئەو رووناكیە پرشنگدارەدا بتوانن مەشخەڵی نەوەكانی داهاتوو لە بەر تیشكی ئەو رووناكیە پرشنگداره دا بتوانن مەشخەڵی رێ هەڵگرن لە جیهانی بوون و دروستكراوەكاندا و بیگەیەننە دەروونی مرۆڤایەتی هەرگیز نەمر و كاریگەری بەتین دروست كات لەگەڵ بەختەوەری و ئایدیایی و كامڵ بوونی حەق پەرستی رەهادا. لەكاتێكا ئەگەر مرۆڤی هۆشیار بیەوێت بگات بە مەعریفە و ژیری و دانایی بۆ گەیشتن بە بەختەوەریەكی بەشكۆ و بەخشندە و پارێزگاری كردنی لەسەر چەسپاندن و مانەوەی و جێگیركردنی پاڵپشتیەكانی ئاكارە رەفتاریەكان لەباوەشی خۆیدا و جەخت كردنەوە لەسەر پاڵشتی كردنی ئاشتی و دڵنیایی لەنێوان تاك و كۆمەڵەكاندا.

یەكێك لە چاكە و بەخشندەییەكانی "دیكارت" ئەم فەیلەسووفە ژیر و دانایە لەسەر هەموو گرۆی مرۆڤایەتی ئەوەیە كە نموونەیەكی بەرز و بڵندە لە بەرجەستەكردنی بوونی مرۆڤایەتیدا و گەڕانەوەی هۆشیاری مرۆڤ بۆ خود و

بوونی خۆی لەم دنیایەدا، بە جۆرێك هەموو ڕاو بۆچوونەکانی دەگەڕێنەوە بۆ بڕیاردان و بیر و بۆچوونێکی ڕوون و ئاشکرا و دیاری ئایدیایی و بەتووندی بەگژ بیر و بۆچوونە چەوت و ناڕاستەکاندا دەچوویەوە کە شیاو نەبوون بەلای خۆی و هەموو خەڵکانیتریشەوە، چونکە دیکارت پرۆگرامە زانستی و فەلسەفیەکانی خۆی دەردەبڕی لەسەر بنچینە و بنەمای دڵنیایی و دەیگەیاندە خەڵك لەسەر قووڵترین و شیاوترین مەعریفە و زانستی ڕاست و دروست بەشێوەیەکی ماندوونەناسانە و زامن بوونی گەیشتن بە حەقیقەتی لە زانستە عەقلانیەکاندا لە ئەستۆ دەگرت.

بنچینەی ئەو پرۆگرامەی دیکارت نەخشەی بۆ کێشابوو لەسەری دەڕۆیشت لە هەڵس و کەوتی خۆی و شێوازی زانستیانەیدا پێکهاتبوو لە ڕێنمایی و ئاڕاستەکردن و دوور کەوتنەوە لەسەرەتا گشتیەکان و بیردۆزە ناکردەییەکان، هەروەها پرۆگرامی دیکارت بریتی بووە لە ئاڕاستەکردنی کردەیی راست و دروستی عەقڵ بۆ تاقیکردنەوە و ڕۆچوونە ناو قووڵاییەکانی بیرکاری و سروشناسی و ئیلاهیات و زانستی پەیوەندیە یەکگرتوەکان.

ئامانجی دیکارت لەشوێنکەوتنی ئەو پرۆگرامەی وا بەهۆیەوە دەرکەوت و ناسرا لە ناو هەموو زانایان و پیتۆڵ و فەیلەسوفاندا تەنها چەسپاندنی نەبوو بەسەر یەك زانستدا بەڵکو مەبەستی ئەوە بوو پرۆگرامەکەی گشت گیر و هەمەلایەن بێت و چەسپاندنی بگونجێ بەناوی "وتراوەکان لەبارەی پرۆگرامەوە بۆ سەرکردایەتی کردنی عەقڵ لە بڕیارەکاندا و توێژینەوە لە بارەی حەقیقەتەوە لە زانستەکاندا". زیهن ... زەینی عەقڵ.. هەروەك دیکارت ڕەچاوی دەکرد ئەگەر ڕاهات لەسەر داخوازیەکانی پرۆگرامی ڕاست و

دروست ئەوا لە توانایدا دەبێت بیگوێزێتەوە بۆ بوارەکانی‌تر جگە لە زانستەکانی بیرکاری و لە تواناشیدا دەبێت وێنای بیرکاری گشتی بکات.

لەوانەیە ئەم بیرو ڕایە جگە لەهەوڵدانێکی خەیاڵی هیچی‌تر نەبێت بەوەی کە ئەستەمە هەموو شتەکان بگەڕێنرێنەوە بۆ ژمێرە (حساب)یان تەنگ و چەڵەمە و کێشە ڕەوشتیەکان و حاڵەتە میتافیزیکیەکان بگۆڕێن بۆ هاوکێشەی جەبری، بەڵام دەشێ بە پێی بیروڕای دیکارت چارەسەری کێشە جیاوازەکان بکرێت بەچارەسەرکردنێکی بیرکاریانە چونکە لە ڕاستیدا ژمێرە (حساب) هیچی‌تر نیە تەنها هۆکارێك نەبێت کە زانستێکی ژمێرە یان زانستی جەبر بەکاری دێنن بۆ شیتەڵکردنی کێشە تایبەتیەکانی خۆیان. ئەو کاتەی زیهن ڕوو دەکاتە ژمێرە پێویستی پێی دەبێت لە حاڵەتێك لە حاڵەتەکاندا مانای ئەوە نیە وابەستە دەبێت بەو حاڵەتەوە و دەبێتە کۆیلەی ژمێرە، لەکاتێکدا گەر زانستە بیرکاریەکان دڵنیاییەکی تەواو و بێناکۆکی تێدا بێت و ئەو دڵنیاییەش لە ڕێگاکانی ژمێرەوە نەهاتبێت کە بەئەنقەست خرابنە ئەو زانستانەوە بەڵکو لە خۆڕسك و بەڵگە نەویستەوە سەرچاوەی گرتبێت، بەڵگەنەویستی ئەو مانایەی کە بەرهەمیان دێنێت و ڕێکخستنی زنجیرەی ئەو مانایانەی وا لەسەریان دەڕوات.

بۆ ئەوەی بتوانین بەرپەرچی هەر زانستێك بدەینەوە کە دڵنیایی تێیدا یەکسان بێت بە دڵنیایی زانستی ژمێرە یان زانستی ئەندازە ئەوا پێویستە لەسەرمان خۆمان سەرقاڵی هیچ شتێکی‌تر نەکەین تەنها ئیش کردن نەبێت لەسەر مانا ڕوون و ئاشکرا و جیاکراوەکان ئەو مانایانەی وا ناوەرۆکێکی بەڵگە نەویستیان هەیە بەمانای بەڵگەنەویستی تەواو، بۆ ئەوەی هەموو ماناکان ڕێك بخرێن یان لەسەر شێوازێکی تایبەت ڕیز بەندی بکرێن بەشێوەیەك هەر

مانایەك لەو مانایانە لەو ڕیز بەندیە دا پەیوەندی هەبێت بە هەموو ماناكانی پێش خۆیەوە.

بێگومان دەبێ ئەو بیر و بۆچوونانە وەلا بخەین كە لەدەسەڵاتەكانەوە دەرچوونە جا ئیتر ئەو دەسەڵاتە هەر چیەك بێت: فەلسەفی بێت یان كۆمەڵایەتی بێت یان سیاسی یان ئایینی بێت، چونكە لەزۆربەی حاڵەتەكاندا زۆربەی ئەو بیر و بۆچوونانە لەگەڵ هەوا و ئارەزوو دا هاتوونەتە كایەوە و زۆرینەیان شوێنكەوتەی خەیاڵ پلاوە كانیانن و دوورن لە پلە و پایەی دڵنیاییەوە. بۆیە هیچ چارەیەكمان نیە تەنها ئەوە نەبێت دوور كەوینەوە لەو بیر و ڕاوبۆچوونانەی وا جەماوەر شەیدایانە و پیادەی دەكەن، چونكە بۆ جیاكردنەوەی ڕاستی لە درۆ لە بیروبۆچوونە عەقڵانیەكاندا سوودمان پێناگەیەنن بێتوو گەر تەنها دەنگەكان حساب بكەین بۆ ئەوەی شوێنكەوتەی زۆرترین ژمارە بین، كۆبوونەوەی زۆرینەی خەڵك هەروەك دیكارت ڕەچاوی كردووە بەڵگە و سەلماندنێك بەرهەم ناهێنێت كە شانازی پێوە بكرێت بۆ چەسپاندنی ئەو ڕاستیانەی كە دۆزینەوەیان زەحمەتە.

گەواهی دانی تاقیكردنەوە هەستاومریە خەڵەتێنەرەكانیش تەنها ئەو حاڵەتانەن كە پێویستە پشتیان پێنەبەسترێت چونكە ئەوەندەی بۆیان بكرێت هەمیشە بەهەڵەماندا دەبەن، لەبەر ئەوەی سەقامگیریەكی وایان تێدا نیە جێگای متمانە بێت و پشتی پێ ببەسترێت.

ئەركی كردەیی ڕاست و دروست داوامان لێدەكات یان ڕاشكاوانەتر بڵێین ئەوە دەسە پێنێ بەسەرماندا كە شێوازە پیادەكراوەكانی لۆژیكی ئەرستۆ وەلاوە بنێین كە لە سەدەكانی ناوەڕاستدا باو بوون، لەگەڵ وەلانانی ئەو پێوانەكاریە لۆژیكیەی بۆ سە پاندنی شتێك پێویستی بەتوێژینەوە هەبوو كە لەبارەیەوە

بزاوتی زەینی سروشتیدا لەبەر ئەوەی بە پێچ و دەورەیەکی ئامێرکاری سەرقاڵمان دەکات و ناهێڵێت خۆمان بیر کەینەوە و ڕێمان بکەوێت لە دۆزینەوەی ڕاستیەکان.

کەواتە مادەم لە ئیعتبار دانانەکا نماندا دوور کەوتینەوە لە بیر وڕای دەسەڵاتەکان و بیر و بۆچوونە بەناوبانگەکان و گەواهی دانی هەستەکان و ڕێگاکانی پێوانەکاری کۆن، ئەوا هیچ ڕێگایەکمان لە بەردەم دا نامێنێتەوە تەنها شیکردنەوەی زانستی بیرکاری نەبێت ئەو دوو ڕێگایەی کە هەموو کۆمەڵانی خەڵك بڕیاری لەسەر دەدەن بەوەی سەقامگیری و توند و تۆڵی لە بڕیار و فەرمانەکانی ئەو دووانە دا بەدی دەکرێت بەڵام دەبێ بکەوینە شوێن شێتەڵکاری ڕێگاکانی ئەو دووانە نەك بە مەبەستی چەسپاندن و جێبەجێکردنیان چونکە وەك دەردەکەوێت لە هەندێ مەسەلەدا چەسپاندن و جێبەجێکردنیان ناگونجێت و ئەنجام نادرێت، بەڵکو بۆ ئەوەی ڕزگارمان بێت لێیان لە گرنگترین ئەو شتانەی وا زیهن دروستی دەکات لە هەموو هەنگاو و پلانە بەرنامەڕێژیەکانیدا و هەروەها بۆ ئاشنایی پەیداکردنمان لەسەر کردە تایبەتمەندەکانی زیهن کە ئەوەش هاوتای مەرجە گشتیە هەمە چەشنەکانە تێیدا سوود وەردەگرێت لە هەموو ڕێگاکانی ژمێرەکاری یان ئەندازەیی، بەو ئیعتبیارەی کردار گەلێکی زۆر سادەن و ژمارەیان کەمە. هەروەك دیکارت سەرنجی لێداوە هەموو ئەو کردارە زەینیانە کە دەتوانین پێیان بگەین و دەمانبەن بەرەو پێری زانینی شتەکان بەبێترسان لە نوشستی و شکست بریتیە لە دوو کردار: پەی برن و دۆزینەوە.

بەیروت

1979/5/25 دکتۆر مستەفا غالب

بەسەرهات و ژیانی دیكارت

(٥٩٦
رینیه دیكارت لە ڕۆژی ٣١ی مارسی ساڵی ١٩٥٦ی زایینی دا لە دایك بووە لە شاری (لاهای) لە هەرێمی فەرەنسا كە نزیكەی ٣٠٠ كیلۆمەتر دوورە لە باشوور ڕۆژئاوای پاریسەوە بە دووری پەنجا كیلۆمەتر دوورە لە شاری (تور) پایتەختی (تورین).

باوكی ناوی (یواكیم دیكارت)ە كە ڕاوێژكاری دادگای (بریتانی) بووە كە ئەو هەرێمەیە دەكەوێتە باكووری ڕۆژئاوای "ئەلتورین"ەوە. بەڵام دایكی ناوی (جان بۆر شار)ە كچی دادوەرێكە لە بەری (بواتییە) لە باشووری (تور).
ئینتیمای دیكارت دەگەڕێتەوە بۆ بەرەبابێكی فەرەنسی بۆرژوازی كە ناسراوە بە خانەدانی و بە شەرەف و شكۆداری لەسەرتاپای وڵاتدا.

وە نەبێ (دیكارت) تاقانەی دایك و باوكی بووبێت بەڵكو برا و خوشكێكی تری هەبوو كە هەردووكیان لەم گەورەتر بوون، پاش لەدایك بوونی (دیكارت) بە زیاتر لە ساڵێك كوڕێكی تریان بوو بەڵام ئەو كوڕە زۆر نەژیا تەنها چەند ڕۆژێك نەبێت لە پاش مردنی دایكی.

وا دەردەكەوێت كە (دیكارت) كاتێ دایكی مردووە تەمەنی ئەم تەنها سیانزە مانگ بووە، پاشان نەنكی گرتیە خۆی و هەستا بە پەروەردەكردنی لە گەڵ یەكێك لە شیردەرەكان كە شیری دەدایە و چاودێری دەكرد بە باشترین جۆری چاودێری. دیكارتیش دڵسۆزی بوو بە درێژایی ژیانی. ئەگەر سەرنج بدەین دیكارت زۆر پێداگری لە سەر ئەوە كردووە كە پارێزگاری لە هەواڵەكانی دایكی و دوا سەعاتەكانی كۆتایی بكات، بەوەی كە ئاماژەی بە مردنی دایكی داوە لە

ووتارێکدا کە نووسیوویەتی بۆ شاژن (ئەلیسابات) کە ئەو کاتە تەمەنی دیکارت پەنجا ساڵ بووە.(١)

وە چەند هۆکارێك هەبووە کە تاکو ئێستا کەس نازانێت بۆچی لەوە دا دیکارت بە هەڵەدا چووە کە باسی ئەو هەواڵانە و شیکردنەوەی لە بارەوە کردووە، هەروەها دیکارت چاودێری شاژنە ئەلیساباتی هاوڕێی دەکرد بەچارەسەر کردنی دەروونی ئەو نەخۆشیەی کە تووشی بوو بوو، باسی ئەوەی بۆ دەکرد کە خۆیشی هەمان چارەسەری بەکارهێناوە بۆ ئەو کۆکەیەی کە لە گەڵیا بوو تا تەمەنی بیست ساڵی کە بە میراتی وەریگرتبوو لە نەخۆشیەکی ئازاراوی سیەکانەوە کە بە دایکیەوە بوو لە کاتی سکپڕیەکەیدا بەمەوە و هەر بەو نەخۆشیەشەوە مرد پاش لە دایك بوونی ئەم بەچەند مانگێك.

نازانین بۆچی دیکارت بەراووردی نەخۆشیەکەی شاژنی کردووە بە نەخۆشیەکەی دایکی، تۆ بڵێی ئەم بەراورد کردنە بەڵگە نەبێت لە سەر ئەوەی کە خۆشەویستیەکی بە تینی هەبووە بۆ شاژن. هەروەها لەمەش سەیرتر ئەوەیە کە ئەو هەڵەیەی کردووە کە باسی شێوەی نەخۆشی و مردنەکەی دایکی کردووە پاش لە دایك بوونی ئەم بە زیاتر لە ساڵێك راستەوخۆ پاش لەدایك بوونی برایەکی‌تری کە زۆر نەژیا. لەوانەیە شاراوە بێت لای دیکارت ئەم حاڵەتی لەدایك بوونە وەك چۆن لای شاراوەیە بەسەرهاتەکانی ئەو مردنە. وە لەوانەیە دیکارت لە بیر و بۆچوونی خۆیدا بیەوێ ئەمە لە دەروونی خۆیدا بهێڵێتەوە واتە (مردنەکەی دایکی)، وە لەوانەیە لە هەمان کاتیشدا لە گەڵ ئەو وەفاداریە دا پەیوەستی کاتەوە کە هەیەتی بۆ دایکی ئەو دایکەی کە ئەم نەیناسیوە، وە لە نێوان ئەو هاوڕێیەتیەی کە لەگەڵ شاژندا هەییووە و لە دەروونی ئەمدا جێگەی خوشك و دایکی بۆ گرتووەتەوە.

دیكارت لە ساڵەكانی كۆتایی تەمەنی دا بیرەوەرییەكانی منداڵی خۆیمان بۆ دەگێڕێتەوە، لە بارەی ئەو گوندەی كە تیایدا ژیاوە و لە بارەی هەڵس و كەوتی گشتیارەكانەوە، وە لە بارەی جوانی گوندەكانی فەرەنساوە كە بە بۆچوونی ئەو لە وێنەیان نیە لە جیهاندا، بگرە ئەو دابڕانەش لە بیری ناباتەوە كە لە بیست ساڵی كۆتایی تەمەنیدا هەڵیبژارد بۆ خۆی كە لە هۆڵەندا بژی.(٢)

دیكارت ڕووداوێك لە ڕووداوەكانی منالی خۆی دەگێڕێتەوە بۆ هاوڕێكەی (شانو)، ڕاو بۆچوونی خۆی بۆ دەردەبڕێت و پێی دەسەلمێنێت كە سۆزداری لە دایك بوو ی ڕووداوەكانی ڕابردووی دوور و هەڵس و كەوتەكانێتی . كاتی خۆی دیكارت كچێكی خۆش ویستووە كە لە تەمەنی خوێدا بووە و خێل بووە، پاشان دوای ئەمە وای لێهات ئارەزووی لە كچێك یان ژنێكی خێل بوو.(٣)

ئەم بیرەوەریانەی دیكارت دەیەوێ بینووسێت بۆ هاوڕێكانی بەڵگەی ڕوون و ئاشكران لەسەر ئەوەی كە ئەو پیاوێك بووە چاوی دانەخستووە لەئاستی ڕابردووی خۆی و ڕقی لێی نەبووە، ئەگەر هەڵەشی هەبێت لە بەسەرهاتەكان و تەفسیرەكانیدا، ئەوە خەیاڵی ئەوە كە ئەو ڕابردووەی تۆمار كردووە و خەیاڵێكی دڵخۆشكەر و خۆشەویستە لە دەروونی خۆیدا.

ژیانی دیكارت لە قۆناغی سەرەتاییدا:

توێژەرەوە تووشی بێهیواییەكی گەورە دەبێت كاتێك كە هەوڵ دەدات بۆ زانینی ڕووداوە وورد و تایبە تمەندەكانی ژیانی ئەم بلیمەتە گەورەیە، ئەم فەیلەسوفە دانایە، تەماشا دەكەین كە جیاوازی هەیە لە بارەی بەرواری مێژووی چوونە قوتابخانەیەوە بۆ یەكەم جار، گەر سەرنج بدەین

مێژوونووسەکەی (بابیە) ئاماژە بەوە دەکات کاتێ کە چووەتە قوتابخانەی (لافلیش) ـ بۆ ئەوانەی کە باوکیان یەسوعیە ـ لە نیسانی ساڵی ١٦٠٤ دا بووە یان دوای چەند مانگێکی کەم لە کردنەوەی ئەو قوتابخانەیە بووە، بەڵام ڕاستی و دروستی مێژوویی وا لە نوێترین مێژوونووسانی دیکارت دەکات کە ساڵی چوونە قوتابخانەی تۆمار بکەن بە ساڵی ١٦٠٦. ئەگەر پاڵپشتی ئەم ڕایە بین ئەوا مێژووی دەرچوونی لە قوتابخانە لە ساڵی ١٦٤١ دا بووە بەشێوەیەکی دڵنیایی، چونکە ناچێتە عەقڵەوە کە زیاتر لە هەشت ساڵ مابێتەوە لە قۆناغی سەرەتایی دا، ئەمە لە کاتێکدا ئەگەر ئیحتیمالی ڕاستبوونی نەبێت، یان دووبارەکردنەوەی ساڵێك لە ساڵەکان لە پۆلەکاندا، هەر چەندە مێژوونووسەکانی باسی ئەوەیان نەکردووە کە بۆ ماوەی ساڵێك خوێندنەکەی پەکی کەوتووە بە هەر هۆیەك بێت لە هۆیەکان دیکارت خۆی بە ڕوون و ڕاشکاوی بۆمان باس دەکات لە بارەی خوێندنەکەی و بەرنامە نووسیەوە لە کتێبی "وتارێك دەربارەی میتۆد " بەڵام ئەم کتێبەی نەنووسی تاڵەساڵی ١٦٣٧ دانەبێت کە نووسی واتە دوای چارەکە سەدەیەك لە مێژووی دەرچوونی لە قوتابخانە. دیکارت لە سرووشتی خۆیدا مێژوونووسی ڕووداوەکانی جیهان نەبوو، وە مێژوونووسی ڕووداوەکانی خۆیشی نەبوو. وە ئەو ووتارەش لە بۆچوونی خۆیدا تۆمارێکی مێژوویی نەبووە، بەڵکو ئەوە پێش هەموو شتێك دەربڕینێکە لەبارەی بڕیاردانیە وە لەسەر ڕۆشنبیری ئەقڵی بە شێوەیەکی گشتی، وە لە سەر ئەو ڕۆشنبیریەی کە خۆی وەریگرتووە بە شێوەیەکی تایبەت، لە دەقی ووتارەکە و شێوەی نووسینی بۆمان دەردەکەوێت، کە قوتابخانەکانی ئەو ڕۆشنبیریە بریتیە لە چەند نموونەیەك کە نرخ و بەهای هەمیشەیی خۆی هەیە.

بە دڵنیاییەوە دیکارت بڕیاری لەسەر ئەو ڕۆشنبیریە داوە کە وەریگرتووە لە قوتابخانەی سەرەتاییدا، بەڵام ئاماژە پێدانی قۆناغەکانی زۆر بە وردی ڕاست و دروست نین لە ڕووی مێژووییەوە، وە خەیاڵیش نین، ئەوەی کە پشتی پێ دەبەستین یارمەتیمان بدات بۆ پێکهاتەی ڕوانینێکی دروست لەبارەی ئەو ڕۆشنبیریەی کە دیکارت وەریگرتووە، دەگەڕێتەوە بۆ قوتابخانەی "لافلیش"ی یە سوعیەکان و ماوەی مانەوەی لەوێدا وە لە ڕووی ئەدەبیەوە ئەو ڕۆشنبیریە قوتابخانەییەی سوعیەکان گۆڕانی بە سەردا نەهاتووە تا ئەم سەدەیەی ئێستاش، وە هەر لە سەر ئەو بنچینەیەش ئەدەبی فەرەنسی کلاسیکی بنیات نراوە. وە شێوازی زمان و داڕشتن و نووسینی فەرەنسی لێیەوە دەرچووە تا ئەمڕۆش، ئەم ڕۆشنبیریەش لە سەر دوو قۆناغ بنیات نراوە: یەکەمیان، وێژەیی زمانەوانیە، ئەویش خوێندنی کتێبەکانی یۆنان و ڕۆمانیە کۆنەکانە بە زمانە ڕەسەنەکەی خۆیان، دووەمیان، قۆناغی لێکۆڵینەوەی ئاوەز و ژیری پوختە کە زۆربەی بنیات نراوە لە بابەتە فەلسەفیەکان، وە کەمێکیش لە زانستی بیرکاری.

قۆناغی یەکەم دابەش دەبێت لەسەر ئاستی تەمەنی قوتابی و ڕێژەی خوێندەواری و پلەی پێگەیشتنی بۆ دوو ماوە، یەکەمیان خوێندنی دەرسەکانیان لەبارەی چیرۆکەکان و مێژووی یۆنان و ڕۆمانەوەیە.

ماوەی ئەم خوێندنەش دەگاتە سێ ساڵ، پاشان دەگوازرێتەوە بۆ ماوەیەکی نوێتر کە ئەمیش لە سێ ساڵ زیاتر تێنا پەڕێت، کە لەماوەی ئەو سێ ساڵە دا دەرسەکانی ووتاربێژی و شیعری پێشینیەکانی تێدا دەخوێنرێت.

وە لە کاتێکدا ئیتر قوتابی بەرز دەبێتەوە بۆ قۆناغی دووەم کە تێیدا دوو ساڵ بەردەوام دەبێت و لە ساڵی یەکەمدا مەنتیق و بیرکاری دەخوێنێت و لە ساڵی دووەمدا خوو و ڕەوشت و سرووشت و ئەودیوی سروشت دەخوێنێت.

وەسفەکانی دیکارت جیاوازی نیە ئەوەی کە لە ووتارەکەیدا نووسیویەتی لە گەڵ ئەو بەرنامەیەی کە ئاماژەمان پێدا لەمەو پێش. ئەویش دەست پێدەکات بە چیرۆك و مێژوو و پاشان دەگوازرێتەوە بۆ شیعر و ووتار، وە کۆتایی دێت بە بیرکاری و فەلسەفە. بەلام ڕا و بۆچوونی لەو رۆشنبیریەدا بێگومان دەبێ بە چاوی ووریایی و ترسەوە تێی بڕوانین.

دەگونجا کە لە توانایدا بووایە هەستی بە جیاوازیەکانی ئەو رۆشنبیریە بکردایە ئەگەر بێتوو بهاتایە یەکسەر پاش کۆتایی ئەو خوێندنە بووایە یان پاش دەرچوونی لە قوتابخانەی ناوبراو بوایە. بەلام پاش ساڵانێکی دوور و درێژ لە دەرچوونی لە قوتابخانە توانی گرێی بداتەوە بە شێوەڕاستەقینەکەی خۆیەوە ئەو بابەتانەی کە دەیویست لە فەلسەفە و زانست و رۆشنبیری بە شێوەیەکی گشتی.

گەر سەرنج بدەین دەبینین کە دیکارت ئامانجی ئەوە نەبوو کە لە پشت قسەکانیەوە لە قۆناغی رۆشنبیری وێژەیی (ئەوەی کە پێیدا تێپەڕی لەماوەی خوێندنی یەکەمیدا) کە ڕەخنە بگرێت لە بەرنامەکانی ئەو قۆناغانە، بەڵکو ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ئەوەی خوێندوە بە خوێندنێکی تەواو، بە تایبەتی بابەتەکانی چیرۆکی و مێژوویی.(٤) پاشان سەرپێچی لە شیعر و وتاربێژی ناکات و چێژی وەرگرتووە لە جوانی و ڕازەوەییەکان و کاریان تێکردووە لە ژیانی دەروونندا.(٥) بە هۆی گرنگی دانی یە سوعیەکان بەو ماددانە لە

قوتا بخانەكانی فەرەنسا دا زاڵ بوون بەدی دەكرێت بەسەر هەموو خوێندن و لێكدانەوەكانی تردالە چوارچێوەی هەموو ئەورو پادا.

سەرباری ووردبوونەوە لە تێگەیشتنی دەقەكۆنەكان: زمان و ڕەوانبیژی و ئەدەب، ئەم خوێندنە تاییە تمەندی ئەوە بوو كە قوتابی ئاراستە دەكرد بەرەو شێوازی پێویست لە دەربڕینی زارەكی و نووسیندا، وە بە ئاراستەكردنی عەقڵ و خوو و ڕەوشت و سروشت و هەڵس و كەوتی دەرەكی قوتابیان بەرەو چاكتر و بەئەزموونتر و كاملتر، دەردەكەوێت كە قوتابی هەموو دەقە كۆنەكان ناخوێنێتەوە، بەڵكو هەڵبژاردەیەكیان لێ دەخوێنێتەوە كە بگونجێت لە گەڵ تاییە تمەندیەكان و تەمەنی ئەو دا، وە ئەو كۆمەڵگایەشی كە تێیدا دەژی و ئەو ئایینەشی كە لەسەری دامەزراوە. وە خوێندنی زمانە كۆنەكان خوێندنێكی ئاراستەكەرە لە ڕووی ئەدەبیەوە، پاشان لە ڕووی مەعنەوی و ڕۆحی و عەقلانیەوە.

كاریگەری خوێندنی ئەدەبی یۆنانی بە روونی دیارە لە پەرەپێدانی خەیاڵی ئەدەبیدا، بەڵام كاریگەری ئەدەبی لاتینی دەردەكەوێت لە چەسپاندنی شێوازی دەربڕین و مل كەچكردنی بۆ ووردەكاریەكانی ئەدەبی لاتینی كە دێتە گۆڕێ لە مەیدانی ئەدەب و زمان، ووردەكاری جەبر و ئەندازەیان ووردەكاری خودی یاسای ڕۆمانی. یەسۆعیەكان لە رووی ئەدەبیەوە زیاد و كەمی پێوە نانێن كاتێك كە خەیاڵ ڕووبەڕووی پەندی (شكۆمەندی و هێز) دەبێتەوە لە چیرۆك و ئەدەبیاتەكانیدا، هەستیش بە ڕێك و پێكی و تۆكمەیی لە داڕشتنی شێوازیاندا دەكەیت، وە لە بەر ئەوەشە كە یەسوعیەكان لایان وایە بیر و باوەڕی ئەدەبی كلاسیكی و پەندە بەنرخەكانیان زۆر كاریگەرن، یەكێتیەك پێك دێت لە نێوان: (شكۆمەندی بەیاسا و دەستوور،

هێـزیش بـە ڕێگـای عـەقڵ). بـەلام لـە ڕووی مەعنەویـەوە مەبەسـتیان پـەروەردەکردنی دەروونـە (نەفسـە) و ڕاهێنانیـەتی لەسـەر ئازایـەتی، بـەو پێودانگەی کە پاڵەوانەکانی یۆنان و ڕۆمـان نموونـەی دیـاری ئـەم کـارەن، وە هـەروەها لەسـەر گوێڕایـەڵی و بـە فـەرمان دەرنەچـوون، وە جێبـەجێکردنی ڕێنماییـە فێرکاریـەکان، وە هـەروەها شێوازی ڕۆمـان لـە دەسـەلات و شـەڕ و نووسینیشـدا نموونـەی بەرجەسـتە و دیـارن لـە گوێڕایـەڵی بـە هـەموو شـتە بەهادارەکانی خوو و ڕەوشت و پێکهاتە کۆمەلایەتیەکانەوە.

بـەلام ئاما نجیـان لـە پشـتەوەی ئازایـەتی و گوێڕایـەڵی بـۆ فێربـوون و ڕاهێنانە لەسەر ئیرادە کە، بووە بە ئاما نجەکانی یەسوعیەکان بە شێوەیەکی گشتی. بۆیە دیکارت دەبیینی کە ئەو مامۆستایانەی زۆر توونـد و پێداگیر بوون لە سەر "ڕاستی"، هەمیشە قوتابیەکانیان تێگەیشتوو بـوو، زۆر دەنگـی بـەرز نـەدەکردەوە، خـۆی هەڵنەدەقورتانـدە نـاو قسـەوە، لەیاسـای قوتا بخانـە دەرنەدەچوو، ڕاهاتبوو لە سەر گوێڕایەڵی، لە کەش و هەوایەکی ئـازادی ڕەهـا دا.

وە ئەگـەر هەوڵمانـدا بگەینـە بۆچـوونێکی ڕاسـت لـەبارەی ئامـانج لـە ڕازاندنەوەی هەر دوو پەسـەندێتی (ئازایـەتی و گوێڕایـەڵی) لـە تاکـدا ئـەوا دەزانین کە ئاراستەکاریەکانی یەسوعیەت مەعنەوی ڕەووشتکارین پێش لە هەر شتێکیتر، بەڵکو ئاییـنین بە مانایەکی ڕاستر بۆ ئەم ووشەیە، وە ڕامیـارین لـە هەندێ شتـا، وە هەوڵدانێکە بۆ گونجاندن لە نێوان ئەدەب و ڕەووشتی یۆنـان و ڕۆماندا، وە لە نێوان ئـەو سـەپاندنەی کـە ئـایین و حکومـەت لـە ئەرکـەکان و یاساکاندا سەپاندوویانە.

لەم رووەوە دەبینین رۆشنبیری ئەدەبی لە كتێبەكانی یۆنان و رۆماندا ئاراستەكردنێكی چالاك و كاریگەرە بەرەو گوێڕایەڵی كردنی مەلیك و مل كەچ كردن بۆ خواوەند و كەنیسە. وە لە ووتارەكەی دیكارتدا بەرچاو دەكەوێت یەكەمین پایەكانی رەوشت لە سەر دەرخستنی دەقی ئەو مەبەستەیە كە دەبێ فەیلەسوف مل كەچ بێت بۆ یاسا و عادات و تەقالیدی شارەكەی و لەسەر ئەو ئاینەش بمێنێتەوە كە خوا خەڵاتی كردووە بە سەریدا.(٦)

ئاشكرایە پاش هەموو ئەو شتانەی ئاماژەمان پێدا دیكارت دەبێتە سەردەستەی پیاوانی ئەدەبی فەرەنسی لە سەدەی حەڤدەهەمدا كە پارێزگار و شوێنكەوتووە لەو یاسا و رێسایانەی كەبینیمان، بەلام لە ئازادیدا، مامۆستاكانی لەوە زیاتر لێیان داوا نەدەكرد، بەڵكو لەوە زیاتریان فێر نەكرد.

لەبەر ئەوە هەست بەو بەریەككەوتنەی هەڵوێستەكانی دیكارت دەكەین لە گەڵ ئەو رۆشنبیریە ئەدەبیەی ئەوان و رادەی كاریگەریەكەی لەسەری. بەلام رەخنەكانی لە رۆشنبیری عەقلی هەر دوو لایەنی بیركاری و فەلسەفیەوە، هەر وەكو زانراوە زۆر تیژ و جەرگ بڕ بووە، بەلام لانی كەم پێویست بوو لە بەر رێز و نرخداری هێندەی ئەو ئەندازەیە سەرزەنشتی بكردنایە كە مامۆستاكانی فێریان كردبوو ئەوە جێگەی سەرنجە كە دیكارت بابەتەكانی بیركاری خوێندووە چاكتر لەمامۆستاكانی و پێكەوە لە گەڵ ئەواندا كتێبی (كلافیۆسی یەسوعی)یان خوێندووە كە بە كۆڵەكەی جەبر دادەنرێت لەوسەردەمە دا، هەروەها جەبری خوێندووە دووبارە سەرەڕای بیركاریە تەقلیدیەكان لە ئەندازە و ژمارە و گەردووناسی و مامۆسیقا. وە ئاماژەكانی دیكارت خۆی لەم خوێندنانەیدا ئەوەمان بۆ دەردەخات كە پەرۆشی زیاتر هەبووە بۆ زانستەكانی

بیرکاری بە شێوەیەکی تەواو چڕ و پڕ و کاملتر لەوانیتر. سەرەڕای ئەمەش هەڵساوە بە تەواو کردنی چەسپاندنەکرداریەکانی لە بواری ڕوو پێوی زەوی یان پیشەسازیە میکانیکیە ناسراوەکان.

دیکارت دانی نابوو بەو توانا تیۆریەی کە لە زانستی بیرکاریدا هەییوو لە یەسوعیەکان چێژی وەرگرتبوو، بەلام رەخنەی دەگرت لە ئاستەنگی چەسپاندنیدا.(٧) لەوانەیە بە پێی بیر و باوەڕی دیکارت ئەو چێژەی کە مژیویەتی و پێی گۆشکراوە بەوەی حساب ناکات کە بریتی بێت لە بەشە کورتکراوەکانی ئەو بیر و باوەڕی (مەزهەب)ەی کە "تۆما ئەکوینی" دۆزیویەتەوە و تێیدا ژیری و دانایی (ئەرستۆ)ی تەفسیر کردووە بەتەفسیرکردنێکی مەسیحیانە.

ئەوەی کە زانراوە لە کەنیسەی کاسۆلیکی ئەوەیە لە هەموو نزا و وێردەکانیدا قوتابخانە و زانکۆ مەسیحیەکان ئامۆژگاری دەکەن بۆ شوێنکەوتنی بیر و باوەڕی "تۆما ئەکوینی" لە فێربوونی فەلسەفە و لاهووتدا.

بەلام نابێ لەو قسەیەش دەرچین کە دەڵێ: یەسوعیەکان نەیان سەپاندبوو بەسەر قوتابیانی قوتابخانەکانیاندا پێویستی وەرگرتن و بەدواداچوونی ناوەڕۆکی پۆلێن کاریەکانی "ئەرستۆ" یان "تۆما ئەکوینی" بە بەڵگەی ئەوەی کە هەر کەسێك پشت دەبەستێت بە فەلسەفەی دیکارت لەو لایەنانەوەی کە تێیدا نزیکە لە مامۆستاکانی، ئەوا ئەو کارتێکردنەی تیا نیە کە فەلسەفەی "ئەرستۆ" یان "تۆما ئەکوینی" کردبێتیانە سەری. وە زۆربەی یەسوعیەکان گرنگی نادەن بە فەلسەفەی "ئەرستۆ ئەکوینی" لە "تاقیکاری"

و "پەیوەندی بەبوون"ەوە، یان لە ئەقڵی مرۆڤ و پەیوەندی بە هەستەوە، یان لە بوونی پەیوەندی لە نێوان "خود و بیر وباوەڕی یەکەم".

گەر سەرنج بدەین دەبینین کە ئەوان بەوە دڵیان ئاو دەخواتەوە کە گەڕانەوەی بیر و باوەڕی "ئەرستۆ ئەکوینی" دەگەڕێتەوە بۆ هەندێ لەمانا فەلسەفیە سەرەکیەکان، وەك ماناکانی ناوەڕۆك (جەوهەر) و وێنە، مادده و سروشت، وە جۆرەکانی هۆکاری جیاواز، جۆرەکانی جوڵە، وەك ئەو دەقەی ئەرستۆ کە لەسەر ئەمە هاتووە لە سروشت و ئەودیوی سروشت.(٨)

کاتێك دیکارت ویستی کتێبەکەی "بنەماکانی فەلسەفە" بڵاو بکاتەوە و تێیدا بەراووردی هەر بڕگەیەك لە گەڵ بڕگەیەکی هەڵبژێراوی نووسەرێکی فەلسەفی ناسراوی قوتا بخانە دابکرێت، بۆ دەرخستنی پەسەندێتی فەلسەفەکەی بەسەر فەلسەفەی قوتابخانەییدا، دەبینرێت کە گرنگی نەدان بە بیر و باوەڕی "تۆما ئەکوینی" بۆتە هۆی وونبوونی گیان و ژیانی لە لایان.

وە دەبێ ئاماژە بۆ ئەو رەخنە راستەوخۆیەی دیکارت بکەین کە لە "وتارێك دەربارەی میتۆد" دا ئاراستەی ئەو فەلسەفەیەی کردووە کە فێری بووە، وە دەبینین کە ئاماژەی نەکردووە نە بۆ "ئەرستۆ" و نە بۆ "تۆما ئەکوینی" وە نە بۆ هیچ تیۆرییەکی روون و کامڵ کە بە کورتی و پوختی پێکهاتبێت لە وانە فەلسەفیەکان.

ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت کە یەسوعیەکان پێش هەموو شتێك دوو فاقن لە فەلسەفەدا، بەوەی کۆك و تەبان لە هەندێ لە بڕیارەکانی دەرچووی سەر بە "تۆما ئەکوینی" و هەندێکیتریش کە لە لایەن "دانزسکوت"ەوە دەرچووە یان جگە لەم دووانەش لە هەندێ لەوانەی کە دەرچووە لە لایەن

ماموستاکانی قوتابخانەوە، ئەمەش بە دیار دەکەوێت لە کاتی خوێندنەوەی کتێبەکانی یەکەمین ماموستایان کە "سواریز"ە.

دیکارت رەخنەی تووندی گرتووە لە فەلسەفەی ماموستاکانی و بە خەوش و کەم و کوڕی حساب کردووە لەسەریان ئەو پشت بەستنەی کە لەسەر ووتوێژی پڕوپوچ و لیکۆلینەوەی نەزۆك لە نێوان تیۆرە جیاوازەکاندا کە ناکرێت هەموویان راست بن، لە یەك کاتدا و، لەیەك بابەتدا، وە توێژینەوەکانیش وەك ئەو هەوڵدانانە نەبووە کە پارسەنگی تیۆریەك بداتەوە بە سەر تیۆریەکی‌تردا، لەو گۆشەنیگاوەی کە نەیان هێشتووە عەقڵ بە هەموو ئازادی و سەربەستیەکی خۆیەوە بگاتە چێژی مەبەست، ئاستی پەسەندێتی بڕیارە تیۆریەکانیان دەست نیشان کردووە بە بێ‌ئەوەی کە لەسەر دڵنیاییەکی تەواو بن لە هیچ شتێکدا. بەم جۆرە فەلسەفە قوتابخانەیەك دەبێت لە گومان و هیچی‌تر پێش ئەوەی کە ببێتە قوتابخانەیەك بۆ زانست و دڵنیایی.(٩)

بەلام لە مەیدانی فەلسەفەی کردەیی یان رەوشتیدا دەردەکەوێت کە وانەکان کورتکراونەتەوە لە سەر خوێندنەوەکانی هەڵبژاردەی کتێبی رەواقیەکان بەبێ‌ئەوەی کە لە گەڵ ئەو خوێندنە وانە و ڕا و بۆچوونی ماموستاکان لە سەر ئەو خوێندنەوانە دا هیچ پەیوندیەك هەبێت بەو ژیانە کرداریەی کە دیکارت دەیەوێت هێلکاریەکەی بکێشێت بۆ دیاریکردنی ڕێگا و چەسپاندن و پێداگری لە سەری. بەلکو هەر لەوانەیە مەبەستیان لە سەپاندنی لە دژی ئەو ڕەخنەیەی دیکارت بێت کە دەیگرت لەو فەلسەفەیەی کە فێری بووە و لە پاڵ ئەمەشدا ئەو رەخنەیەی کە دەیگرت لە بیرکاری، وە بە شێوەیەکی گشتی بۆی بڕوانین لەو رەخنەیەی کە دەیگرت لەو رۆشنبیریە عەقلیەی وا فێری بووە، وە کەم و کوڕیەکانی زانستی بیرکاری وا خوێندبووی،

ئەوەیە كە ئەو وانە یخوێندبوو بشێت بۆ چەسپاندنێكی گشتی و سەرتا پاگیری لە هەموو ڕووەكانی ژیان و كردارەوە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە ئەو زانستە بەرتەسك و سنووردارە. ناتەواوی و كەم و كوڕی فەلسەفە لەوە دایە كە نەبێتە هۆیەك بۆ دوورخستنەوەی مرۆڤ لە هەڵە و بنكەیەكی واش نەبێ كە مرۆڤ بتوانێت لە ژیاندا خۆی لە سەر جێگیر بكات.

وەك دەبینرێت دیكارت خۆی پاراستووە بۆ ئەوەی راستی لە هەڵە جیا كاتەوە و شتەكان بە ڕوونی ببینێت و بە پێداگیری چەسپاوەوە رێبكات.

وە لەم بۆچوونەی دیكارتەوە ئەوە بەدی دەكرێت كە خەوش و كەم و كوڕی جەوهەری لە قۆناغەكانی ئەو رۆشنبیریە كرداریە دا حیكمەت لە چەمكی راستی نیە، لەرووی تیۆریەوە دڵنیایی تیا نیە، چەسپاندنیش سنوردار و زۆر بەرتەسكە، بەلام فەلسەفەی راستەقینە ئەوەیە كە باس لە ژیری دەكات، وە لە كارەكانی ژیریش ئەوەیە كە ئەبێ رووناكیەكی پرشنگدار بێت بۆ مرۆڤ و ببێتە پێشەنگی لە ژیانی عیرفانیەوە بۆنموونەیی و كامڵ بوون.

ئەوەی جێگای سەرنجە ئەوەیە كە دیكارت پاش دەرچوونی لە قوتابخانەی یەكەمینی (سەرەتایی) لە لافلیش، بە راشكاوی رەخنەی بنەڕەتی نەگرتووە هەر وەك ئاماژەی پێداوە لە "وتارێك دەربارەی میتۆد" بەڵكو پاش ئەو كاتە چارەكە سەدەیەكی خایاندووە.

بەلام ئاماژەكردنەكە جۆرێك لە یادەوەری بێهیوایی هەڵگرتووە كە لە كاتی تەواوكردن و دەرچوونی لە قوتابخانە هەستی پێكردووە. تەنانەت نەیتوانیوە خۆی لێ دوور بگرێت هەتا ئەو كاتانەی كە سەركۆنەی تێدا دەست پێكرد بە رەخنەگرتن لە زانست و فەلسەفەی قوتابخانە، بە پێی ئەو دانپیانانەی كە دەڵێ باشترین رۆشنبیریم وەرگرتووە لەیەسوعیەكان كە

پێویستە گەنج وەریگرێت، وە خۆی بە قەرزاری مامۆستاكانی دەزانێت بەرامبەر بە وەرگرتنی تۆوی فیكر و بیركردنەوەی، بەڵكو دەگاتە ئەو رادەیەی كە ئامۆژگاری هاورێیەكی دەكات كە كوڕەكەی بنێرێت بۆ قوتابخانەی یەسوعیەكان.(١٠)

پاش ئەوەی دیكارت قوتابخانەی (لافلیش)ی بەجێهێشت لە هاوینی ساڵی ١٦١٤ی زاییدا یان ڕاستر بڵێین پاش ئەوەی تەمەنی لە هەژدە ساڵ كەمێ تێپەڕ ببوو، پاشان لە زانكۆی (بواتییە) لە ساڵی ١٦١٦ دا بڕوانامەی بەكالۆریۆس و لیسانسی لەمافەكاندا بەدەست هێنا، دیكارت ناوی خۆی نووسی لە تۆماری پارێزەراندا هەر لەو كاتەوەی بڕوانامەی بەدەست هێنا و هەرگیز لێی جیا نەدەبوویەوە. لەساڵی ١٦٢٢ دا بیری كردەوە لە كڕینی كارێكی قەزائی ئەمەش لەو كاتەدا بوو كە سەربەخۆییەكی دارایی بەدەست هێنابوو، پاشان دوای ماوەیەك دوور كەوتەوە لەو جۆرە بیركردنەوەیە.

دیكارت پاش دەرچوونی لە قوتابخانەی (لافلیش) لاوێكی كۆمەڵایەتی لێدەرچوو هەر وەك بەخوێندنەوەی مێژووی ژیاننامەكەیدا دەردەكەوێت، حەزی لە سەما و یاریكردن بەشمشێر بوو. پاشان باوكی پیشەیەكی ئەفسەرێتی بۆ كڕی، لەسەر عادەتی خانەدانەكانی ئەو سەردەمە، پاشان لەساڵی ١٦١٨ دا دیكارت بوو بەئەفسەر لە سوپای مۆریس دی ناسۆی هۆڵەندی و هاوپەیمانی فەرەنسا. دیكارت لە شاری (بریدا)ی هوڵەندیدا ماوەیەك ژیا و لەو ماوەیەدا (ئیسحاق بیكمان)ی ناسی كە ئەو كەسە بوو گەورەترین كارتێكردنی هەبوو بۆ دیكارت لە ڕووبەڕوو بوونەوەیدا بەرامبەر بە ئاڕاستەكردنێكی زانستی. (بیكمان) هەشت ساڵ لە دیكارت گەورەتر بوو، لەو كاتەشدا جگە لەوەزیفەكەی خۆی وەكیلی قوتابخانەیەكی ئامادەیی بوو، وەزیفە و پیشەكەی

خۆشی بریتی بوو لە بیرکاری و زانستەکان و زانستی سروشتناسی بەجۆرێکی تایبەت، لە توێژینەوەکانیدا ڕووی دەکردە گێڕانەوەی (لێکدانەوەی) دیاردە سروشتیەکان بەلێکدانەوەیەکی بیرکاریانەی میکانیکی گشتی، نزیک لەو ڕێگایەی کە (گالیلۆ) گرتبوویە بەر لە هەمان کاتدا. بێگومان دیکارت شتی زۆری لێوە فێر بوو لەو ماوەیەی وا لە گەڵیا دەژیا لە شاری (بریدای) هۆڵەندی ئەمەش بە پێی بەڵگەی ئەو وشانەی کە بۆی نووسیوە لەو کاتەدا: "لە ڕاستیدا تۆ تەنها کەسێك بوویت کە منت بێدار کردەوە لە خەوی بێئاگایی، گەڕامەوە بۆ دەروونی خۆم و هۆشم هاتەوە بەبەردا، عەقڵ و ئاوەزی خۆم گەڕاندەوە بۆ گونجاوترینی ئیش و کارەکانم پاش ئەوەی کە هەموویانم فەرامۆش کردبوو". هەروەها بەڵگەیەکیتریشی بەدیار دەکەوێت ئەویش ئەوەیە دیکارت یەکەمین کتێبی کە دایناوە بەناونیشانی "پوختەی مۆسیقا" پێشکەشی ئەوی کردووە لە پێشکەشکردنەکەشیدا تکای لێ دەکات کە پارێزگاری کتێبەکە بکات لای خۆی مادام ئەو بەشێوەیەکی ڕاستی و کردەیی هاوڕێ و خۆشەویستی ئەوە.

ئەو کاتەی دیکارت لە هۆڵەندا بوو کاتەکانی بێئیشی خۆی بەسەر دەبرد لە خزمەتی سەربازیدا بە وانەخوێندن و بەدەست هێنانی زانست بەتایبەتی لەوانەی بیرکاریدا، هەر بەتەنیشت ئەم کارەشیەوە خەریکی خوێندنی زمانی هۆڵەندی بوو سەرەڕای خەریك بوونی بەکاری وێنەگری و ساختمانە جەنگیەکان. دیکارت لە هۆڵەنداوە ڕووی کردە ئەڵمانیا. ئەو کاتە بوو کە ماوەی (٣٠) سی ساڵ بوو شەڕ باڵی کێشابوو بە سەر ئەڵمانیادا، خۆی خزاندە ڕیزەکانی ئەو سوپایەوە کە هەڵبژێراوی باڤاریا مۆڵی دابوو بۆ کوشتنی بۆهیمیای شۆڕشگێڕ.

پاش ماوەیەك ڕووداوێك هات بەسەر دیکارتدا کە گەورەترین کاریگەری هەبوو لە هەموو ژیانیدا: ئەوەش لەماوەی سالانی ١٦١٩ ـ ١٦٢٠ دابوو کە لەو کاتەدا لەشاری "نۆیبرگ"ی کەناری (دانوب) دادەژیا، قەیرانێکی عەقلی هات بەسەریدا و خۆی گۆشەگیر کرد، خووی گرتبوو لەسەر تێڕامان و خۆخەریك کردن بە بیرکردنەوە لەو مەترسیانەی هاتبوونە ڕێگەی تیۆریە گشتیەکەی لە مەنهەجی توێژینەوە لەزانستەکان. دیکارت خۆی لەم بارەیەوە بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "ئەو کاتەی لە ئەڵمانیا بووم، کە هێشتا شەڕی تێدا کۆتایی نەهاتبوو، لەکاتی گەڕانەوەمدا لە ئاهەنگی چونە سەر تەختی پادشایەتی ئیمپراتۆردا، لەسەرەتای ئەو زستانە دابوو ڕووم کردە گوندێك هیچ شتێکی تێدا نەبوو بۆ دەمەتەقێی شەوانە، وە بۆ چارەڕەشی من هیچ شتێکم پێ نەبوو کە خۆمی پێوە خەریك کەم و حەز و خولیاکانمی پێ دابین بکەم، لەبەر ئەوە خۆم بەند ئەکرد بە درێژایی ڕۆژ بە تاقی تەنها لە ژوورێکی گەرمدا بە شێوەیەك هەموو بۆشاییەکانی ژیانم تەرخان کردبوو بۆ لێکۆڵینەوە لە دەروونی خۆم و تاوتوێکردنی مەترسیەکانی فیکری خۆم".

لەم لێدوانە دەروونیەی دیکارتدا دەردەکەوێت ئەوەی کە ئاماژەی بۆ دەکات تێڕامانێکی لەسەرخۆ و شلەتێن نیە هەر وەك دەگونجێت ئەمە پێشینەیەك بێت بۆ وەهم و خەیاڵ، لەسەر ئەو بەڵگەیەی کە لە یەکێ لە پارچە ئەدەبیەکانی "بایبە" لەو نامیلکەیەی کە ناوی "ئۆلبیقا"یە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە لێدوانەکانی دیکارت لە دەروونی خۆی و ڕۆچوونەکانی بۆ ناو تێڕامان و بیرکردنەوەکانی لەو ڕۆژەدا تێکەڵ بووە لەگەڵ وروژانێکی دەروونی سەرسوڕهێنەردا. بۆ نموونە ئەگەر گوێ لێ ڕابگرین دەڵێت: دەی نۆڤەمبەری ساڵی ١٩١٩: چی لەمە زیاتر توندتر و کاریگەرتر دەبێت بۆ باڵگرتن و

هەڵفراندنی دەروونم بەشێوەیەكی حەماسی و جۆش و خرۆشێكی وا كە مەگەر هەر لە بنەماكانی زانستی سەرسورهێنەردا بدۆزرێتەوە!(١١)

لەم حاڵەتەی كە بە "تالیهاتنی عەقلی"دا دەنێین هات بە سەر دیكارتدا ئیتر دیكارتی تەسلیم بە خەوتن كرد، وە لەو خەوەدا سێ خەونی بینی: لە خەونی یەكەمیدا دەڕۆیشت بە ڕێگادا و لەناكاو لەو ڕۆیشتنەیدا هەستی كردووە بە تۆقان و ترس و لەرزێكی زۆر توند كە بوونەتە هۆی لەدەست دانی تەوازنی (هاوسەنگی)، كوت و پڕ بە پەلە هەوڵی داوە بۆ گێڕانەوەی ئەو تەوازنەی.

ئا لەو كاتەدا بایەكی توند یەكسەر لاشەی هەڵدەگێڕێتەوە و لەسەر پاژنەی پێ دەیكوتێ بە زەویدا، وەك بڵێی بگەڕێت بەدوای شتێكدا بۆ دۆزینەوەی قوتابخانەكەی تا نوێژێ بكات لە كەنیسەكەیدا. بەڵام لەكاتی چوونە ژوورەوەیدا بیری دەكەوێتەوە كە لە كاتی گەڕانەوەكەیدا بەڕێگا دا تووشی پیاوێك هاتووە كە ناسیویەتی، بۆیە خێرا دەستبەجێ لەكەنیسەكە دەردەپەڕێتە دەرەوە و دەگەڕێت بە دوای كابرادا تا سڵاوی لێ بكات، بەڵام ڕەشەبایەكی بەهێزتر لەوەی پێشوو پاڵی پێوە دەنێت و دەیكێشێت بەدیواری كەنیسەكەدا، ئا لەوكاتەدا پیاوێكی تر دێت بۆلای و زۆر بەڕێز و ئەدەبەوە داوای لێدەكات وەك هاوڕێیەكی پێشوازی لێبكات و داواشی لێدەكات دیاریەكی بەنرخی پێشكەش بكات، لەو كاتەدا دیكارت گومانی بۆ ئەوە دەچێت ئەو دیاریە هیچ شتێك نیە تەنها شەمامە (گوندۆرە)یەك نەبێت كە لە دەرەوەی وڵات دەبێ بیخوازێت. بەم شێوەیە دیكارت لە درێژایی خەونەكەی دا سەری لەوە سوڕمابوو كە هەموو خەڵكی دەتوانن پارێزگاری لە تەوازنی خۆیان بكەن تەنها ئەو نەبێت ناتوانێت.

لەکاتێك دا دیکارت سووڕایەوە لە سەر جێگەکەی و کەوت بەسەر لای ڕاستدا و لەوکاتەدا نوێژێکی کورت بەرز دەکاتەوە بۆ یەزدان، پاشان دەخەوێت و کت و پڕ ڕاستەوخۆ خەونی دووەم دەبینێت کە لەیەکەم ترسناکترە و بەلام لەو کورتترە، گوێی لە دەنگی هەورە گرمە دەبێت لە خەونەکەیدا، بەخەیاڵی خۆی وا دەزانێت هەر دوو چاوی کراوەتەوە و سەیری ژوورەکەی خۆی پێدەکات و دەبینێت وا ڕووناکیەکی بەهێز هەموو ناو ژوورەکەی ڕووناك کردووەتەوە، پاش ئەمە خەبەری دەبێتەوە و بیر دەکاتەوە لەم خەونە کەمێ دڵنیایی دێتەوە بە بەردا. پاشان سەر لەنوێ دەخەوێتەوە بۆ سێهەم جار خەون دەبینێتەوە بەلام خەونێکی ئاسودە بەمانای وشە پڕ لە ئاسوودەیی تەواو:

لەسەر مێزەکەی دوو کتێبی بینی یەکێکیان فەرهەنگێك بوو کە زۆر دڵی پێخۆش بوو تا ئەوپەڕی دڵخۆش کردن، ئەوی تریشیان کۆمەڵێك شیعری هەڵبژاردە بوو کە ڕاستەوخۆ دەستی کرد بە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی و سەری سوڕما بە یەکێك لە دێڕەکانی و زۆری بەلاوە مەبەست بوو بۆیە پاشانیش بڕیاری ئەوەی دا کە ئەو دێڕە شیعرە ببێتە دروشمی ژیانی لە داهاتوودا، ئەو دێڕە شیعرەش هی شاعیرێکی لاتینی بوو بەناوی (ئۆزونیۆس) کەتیایدا پرسیارە دەکات و دەڵێت: کام ڕێگا لە ژیاندا بگرمە بەر؟ هەروەها لەکاتی هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی ئەم کتێبەدا کەسێکی نەناسراو هات بۆ لای دیکارت و قەسیدەیەکی هەمان شاعیری پێشکەش کرد کە دەست پێدەکات بە وشەکانی بەڵێ یان نەخێر؟ کابرای نەناسراو لەبارەی جوانی قەسیدەکەوە بۆ دیکارت دووا، دیکارتیش وەڵامی دایەوە بەوەی کە دەیناسێ و ئەو قەسیدەیە لە کتێبی شیعرە هەڵبژاردەکاندایە. لەو کاتەدا هەوڵی ئەوەی دەدا بگەڕێت بە دوای دۆزینەوەی ئەو قەسیدەیەدا لە کتێبەکەدا کەچی چاوی خشاند بەو ناوەدا

فەرهەنگەکە دیار نەمابوو. بەلام پاش ئەم ڕووداوە قامووسەکەی (فەرهەنگەکەی) دیتەوە بەلام شێوە و ناوەڕۆکی گۆڕابوو. دیکارت دەستی کرد بە کارکردن لەسەرهەڵدانەوەی ڕووپەڕی کتێبی شیعرە هەڵبژاردەکان و بەسەرسوڕمانەوە سەرنجی دەدایە ئەو وێنە جوانانەی وا کتێبەکەیان پێ ڕازێنرابوویەوە، پاشان کابرای نەناس و کتێبەکانیش نەمان و شاردرانەوە، دیکارتیش بە تەنها مایەوە لە خەونەکەیدا و لە ماوەی مانەوەکەیدا لە هەوڵی ئەوە دابوو تێبگات لەمانای ئەم خەوبینینەی. لەو بڕوایە دابوو کە فەرهەنگەکە نیشانە (ڕەمزێك) بووە بۆ هەموو زانستەکان لە یەکێتیدا، شیعرە هەڵبژاردەکانیش ڕەمزێك بووە بۆ یەکێتی و یەکگرتنی فەلسەفە بەهۆی ژیری و دانایییەوە. بەلام لەماوەی خەوەکەیدا ئەوەی دووبارە نەکردەوە لە بڕوای خۆیدا کە ئیلهامی شاعیران سەرچاوەی ژیری و حیکمەت بێت و سەرکەوێت بەسەر بیرکردنەوەی فەیلەسووفەکاندا.

پاشان دیکارت لە خەوەکەی هەڵسا و دڵنیایی لا دروست ببووبوو بۆ خەونی سێهەمی و لەو بڕوایە دابوو کە ڕۆحی یەزدان ویستوویەتی گە نجینەکانی زانست و حیکمەتی بۆ دەربخات و لەگەڵ ئەوەشدا دوو خەونەکەی پێشووتری وەکو ئاگادارکردنەوەیەکی کۆتایی وا بووە بۆ ئەو دژی هەموو تەمەنی ڕابردووی تا ڕۆژی ئەمڕۆ.

هەر چەندە مێژوونووسان چەند بۆچوونێکی جیاوازیان هەیە لە لێکدانەوەی گشتی بۆ ئەم خەونانە، تەنانەت هەندێکیان پەنا دەبەنە بەر فرۆید خۆی کە بەشێوەیەك ئەویش لەتوانایدا نەبووە لێکدانەوەیەکی دیاریکراو بدات بە دەستەوە بەتەواوی ئەویش لەبەر ئەوەی کە دەیگەڕێنێتەوە بۆ ئەوەی مادام خەونەکە هی کەسێکە لە ژیاندا نەماوە لە بەر ئەوە ناتوانێت

لیکدانەوەیەکی بن بەست بکات بۆ خەونەکان. تەنها ئەوە بەسە گەر سەرنج بدەینە خەونەکەی یەکەم جاری کە تەعبیر لە ڕاڕایی و سەرسوڕمانی دیکارت دەکات لە نێوان بیر و بۆچوون و ئاڕاستە جیاوازەکاندا وا ژیانی داگیر کردبوو لە ڕابردوودا و خوازیاری ڕزگاربوونە لێی ئێستا و ئاییندەش هیچ شتێکی لە بارەوە نازانێت. پاشان ئەو تیشکی ڕووناکیەی لەکۆتایی خەونی دووەمدا دەبینرێت ئاماژەیە بۆ خاڵی وەرچەرخان لە ژیانی دیکارتدا و ڕەمزێکە بۆ ئیرادەی کۆتایی بۆ ئەو ڕزگار بوون لە ڕابردووی و پێشکەوتن و بە پیرەوەچوونی ئاییندەیەکی کامڵ و پێگەیشتووی پڕ لە پیت و فەڕ. پاشان خەونی سێهەم دێت کە نوێنەرایەتی فەلسەفەیەکی یەکگرتووی باڵا دەکات کە دیکارت بیری لێ دەکاتەوە هەر لەو کاتەوەی وا گەیشتووە بە (بیسکمان)، بەڵکو هەر لەوانەیە لەو کاتەشەوە بیری لێ کردبێتەوە بە بیرکردنەوەیەکی تەم و مژاوی لە ساڵانی کۆتایی خوێندنەکەیدا لە قوتابخانەی (لافلیش).

هەروەها (باییە)ی مێژوو نووسی دیکارت وای تۆمار کردووە کە دیکارتی فەیلەسوف لەو شەوەدا خەونەکانی تێدا بینیوە توانیویەتی بنەماکانی زانستێکی سەرسوڕهێنەر بدۆزێتەوە، (١٢) بەڵام لێکۆڵینەوە مێژووییەکان ئەوە دەرناخەن کەدیکارت لەو کاتەدا بەمە هەستابێت یان کەمێك پاش ئەو کاتەش ئەمەی کردبێت، دۆزینەوەیەکی زانستی دیاریکراوی ئەنجام دابێت، یان سەرقاڵی دامەزراندنی فەلسەفەیەکی کامڵ بووبێت. ئەوەش سەلمێنراوە کە دیکارت لەو شەوە بە ناوبانگە دا سەرەتاکانی ئەندازەی جیاکاری و تەواوکاری نەدۆزیوەتەوە، هەروەها دوای ئەویش ڕاستەوخۆ دەستی نەکردووە بەنوسینی کتێبی ڕێزمانێك بۆ ئاراستەکردنی عەقڵ.

بەلام لێرەدا دوو حالەت هەیە کە دەکرێت تەئکیدیان لەسەر بکەینەوە لە رووی مێژووییەوە: یەکەمیان ئەوەیە دەستنووسەکانی دیکارت لەو کاتەدا بەلگەی ئەوە نیشان دەدەن کە دیکارت لەنێوان دوو هەلوێستی عەقلیدا بووە، هەلوێستێکیان بریتییە لە هەلوێستی ئەندازەی میکانیکی کە ئەمەشی لە دوای (بیکمان) وەرگرت و دەستی کرد بە پەرەپێدان و جێبەجێکردنی پاش چەند سالێك بۆ ئەوەی وەك بیر و باوەڕێکی ئالی گشت گیری بکات بۆ ڕاڤە لێوەرگرتنێکی بیرکاریانەی کامل لە سروشتدا. پاشان هەلوێستەکەیتریان زۆر بە تەواوی ڕوون و ئاشکرا نیە چونکە تێیدا ئاماژە بۆ یەکێتی و یەکگرتوویی سروشت دەکات و هەروەها بۆ ئەو خۆشەویستی و پەیوەندییەی وا بەهۆیانەوە بەشەکانی سرووشت پێکەوە گرێ دەدرێن و ئاوێزانی یەکتر دەبن.

دیکارت بە شێوەیەك ئەم هەلوێستەی دواییانی تێپەڕاندووە و دەستبەرداری بووە تەنانەت ئێمەش هیچ کارتێکردنێکمان لەسەری بۆ نادۆزرێتەوە لە دەستنووسەکانیدا پاش ئەو هەلوێستەی یان لە نووسین و دانراوەکانی تریشیدا بەدی ناکەین.(١٣)

حالەتی دووەمیان کە دەکرێ تەئکیدی لەسەر بکەینەوە ئەویش بریتیە لەو بڕیاردان و پێداگیریە ڕاستگۆییانەیەی دیکارت کە دابووی لەسەر تەرخانکردنی ژیانی خۆی بۆ بیرکردنەوە، ئەمەش بەبەلگەی دابڕانی خۆی لە پیشە سەربازیەکەیدا دەردەکەوێت، پاش ئەمەش ئەو پلەو پایە قەزائیەی ڕەت کردەوە کە بەهۆیەوە خۆی پێناساند لەنێو خەلکیدا لەو کاتەی وا سەربەخۆیی تەواوی بەدەست هێنابوو لە لایەن خێزانەکەیەوە و بەسەربەخۆبوونێکی مالی و دارایی کامل لەسالی ١٦٣٢ دا، وە پە یمانی دا بە پێیان بچێ بۆ حەج و زیارەت هەتا دەگاتە دێری (پاکیزە)ی لوریت لە

ئیتاڵیا، ئەم حەج كردنەی هەر لە منداڵیەوە بیستبوو لەو كاتەوەی وا قوتابی بوو لە قوتابخانەی (لافلیش)ی سەرەتایی و بۆیە نەزری كرد لەسەر شانی خۆی بۆ (پاكیزە) دوای شەوی ١٠ی نۆڤەمبەری ساڵی ١٦١٩.

دیكارت و چوونە كۆلێژ بۆ بەدەست هێنانی زانست و زانیاری:

مێژوو ڕادەوەستێت بە ڕووی دیكارتدا و دەبینین چۆن ئەو ماوەیەی لێ بەسەر دەچێت لەنێوان ساڵانی ١٦١٩ تا ١٦٢٢ بە بێدەنگی لەسەر شێوەیەكی وردەكار، لەكاتێكدا گەر سەرنج بدەینە ئەو ساڵەی كۆتایی دەبینین وا دیكارت خۆی دەبینێتەوە لە فەرەنسا بەتەنیشت ئەندامانی خێزانەكەیەوە تا بگات بەو بەشە میراتیەی كەلە پاش دایكی بەجێماوە. بەلام وەكو زانراوە دیكارت هەڵسا بە گەشتێكی دوور و درێژ لە باشووری ڕۆژئاوای ئەڵمانیاوە بۆ باكووری ئەو وڵاتە ئەمەش لەكۆتایی ساڵی ١٦١٩ دابوو، لەوێشەوە بەدەریا دا پەڕیەوە بۆ هۆڵەندا و ماوەیەكی كەم لەوێ مایەوە. پاشان بەدەریا دا پەڕیەوە لە هۆڵەنداوە بۆ فەرەنسا لە گەشتێكدا كەناتوانرێت بە وردی كات و ساڵەكەی دیار بكرێت.

بەڵكو ئەوە دەوترێت كە لەم گەشتەیدا ئەو دەریاوانەی وا ئەم سواری كەشتیەكەی بووە وستوویانە خۆی و شاگردەكەی (خزمەتكارەكەی) دیكارت بكوژن و هەرچی هەیە لە كەل و پەل و شتی بەنرخ ببەن لەگەڵ خۆیاندا. بەلام دیكارت زانیویەتی بەنیەت و مەبەستەكەیان و ئەوانەشی وا لەگەڵیاندان، بۆیە ئەمیش هەستاوە بە دەرهێنان و پیشاندانی شمشێرەكەی بەوانەی وا دەیانویست هێرشی بكەنە سەر لەكەشتیەكە دا كەژمارەیان كەمتر

نەبووە لە بیست كەس، ئەم بەتەنها خۆی هەڕەشەی لێكردوون و چاوترسێنی كردون بەشێوەیەك هیچ كەسێكیان نەتوانێت زاتی ئەوە بكات هێرش بكاتە سەری. هەموویانی زارەترەك كردبوو لە بەر ئەوە وازیان لێ‌هێنا و ئەمیش بۆ خۆی گەشتەكەی تەواو كرد و لەكەشتیەكە دابەزی كاتێ گەیشتە (دنكرك).

لەتواناماندا نیە زۆر بە وردی تەئكید لەسەر ئەو گەشتەی بكەینەوە كە بۆ ئیتاڵیا ئەنجامی داوە، ئەوەش نازانین ئایا ئەو حەجەی ئەنجام داوە كە بچێت بۆ (لوریت) یان نا.

هەر هەموو ئەو شتانەی كە لە بارەی ژیانیەوە دەزانرێت لە نێوان كۆتایی ساڵی ١٦٢٢ و ساڵی ١٦٢٥ دا تەنها ئەوەندەیە كە بە فیعلی سەفەری كردووە بۆ ئیتاڵیا و هیچی‌تر، پاشان گەڕاوەتەوە لێ‌ی و ڕازی نەبووە لەو گەشتەی بۆ ئەو وڵاتە. پاشان لەساڵی ١٦٢٥ دا لە فەرەنسا ژیاوە لەنێوان پاریس و لادێ دا نزیكەی سێ ساڵ و لەو ماوەیەشدا ئاشنایەتی پەیدا دەكات لەگەڵ جەماوەرێكی زۆر لە زانایان و پیاوانی ئایینی، لەناو هەموویاندا بەتایبەتی ئەو نامەبەر و هاوڕێیەی كە دادەنرێت بەیەكەمین خۆشەویستی دیكارت ئەویش (مرسین)ە كە بۆ ماوەی بیست ساڵ وەك ناوەندێكی پێناسین و ئاڵوگۆڕی نامە و هاتووچۆ بوو لەنێوان خۆی و زانایان و فەیلەسوفان و لاهوتیەكانی ئەوروپادا.

وە لەماوەی هەستانی بەم كارەیەوە پەیوەندی كرد بە زانایانی سروشت ناس و ئەندازیاران و ئەو پیاوانەی وا گرنگیان دەدایە جێبەجێ كردنی زانست و بیركاری لە پیشەسازیدا، لەناو ئەوانەشدا یەكێكیان ئەو هاوڕێیەی بوو كەناوی (فرییە) بوو ئەوەی وا دیكارت پەیمانی پێدا كە هەر چیەكی پێویست بێت بۆی دروست بكات لە ئامێرەكان بۆ توێژینەوە زانستی و تیشكاوەریەكانی بەجۆرێكی ناوازە و تایبەت.

گرنگترین ڕووداوەكانی ژیانی لەو ماوەیەدا بریتی بوو لەو كۆبوونەوەیەی كەلە پاییزی ساڵی ١٦٢٧ دا ئەنجام درا و كۆتایی پێهات لە لایەن قاصدێكی ڕەوانەكراوەوە لە پاریس، كەتێیدا هەر یەكە لەدیكارت و (كردینال دی بیرۆل)ی دامەزرێنەری كۆمەڵەی ئۆراتواری ئایینی و جگە لەم دووانەش گەورە پیاوانی زانا و بیریاران (مفكرین)ێكی زۆر ئامادە بووبوون، گوێیان گرتبوو بۆ لێدوانەكانی پیاوێك بەناوی (دیشاندۆ)وە كە لەبارەی بنەماكانی زانستەوە قسەی دەكرد ئەو زانستەی كەوا پێویست بوو بەتێگەیشتن و چەمكەكانی خۆی جێگای ئەو زانستەی قوتابخانە بگرێتەوە. بەلام ئامادەبووان قەناعەتیان نەبوو بەقسەكانی كەهەمووی بریتی بوو لە كۆمەڵێك تەم و مژ و داواكاری سەیر و سەمەرەی دوور لە زانست بەهەموو مانایەكی دووری. بۆیە لێرەدا (كردینال دیبیرۆل) داوا لە دیكارت دەكات كە ڕەئی خۆی لەبارەی ئەو بابەتەوە دەربڕێت، ئەویش بەخۆپارێزیەكی توندەوە وەلامی دایەوە بەسەرەتا و دەستپێكردنێكی ڕەخنەئامێز و ڕەتكردنەوەی بانگەشەكانی (دیشاندۆ). پاشان بەكورتی ئاماژەی كرد بۆ چەند بیر و ڕایەكیتر لەوانەی بریكارێتی زانست دەگرنە ئەستۆی خۆیان بۆ پاراستنی سەربەخۆیی و پێشكەوتن و پیت و فەڕەكانی لە لایەكەوە و هەروەها شكۆداری و گەورەیی ئایینیش لە لایەكیترەوە.

كاتێك (كردینالْ دیبیرۆل) نرخی ئەو بیروڕایانەی زانی كە دیكارت وەك بەلگەهێنانیەوە، داوای لێ كرد كەسەردانی بكات، هەروەها پرسیاری ئەوەی لێ كرد تا بیر و باوەڕەكانی خۆی بۆ والا بكات یان هیچ نەبێت جارێكیتر ئەم كارەی بۆ بكات، تا لەسەر ئەو تێزە خۆی تەرخان بكات بۆ چاكردنی فەلسەفە و بەكاری بێنێت لەسەرخستن و پشتگیری كردنی ئەو ڕاستیە میتافیزیكیە

گەورانەی وا یەك دەگرنەوە لەگەڵ بیر و باوەڕی کاتۆلیکیدا ئەو بیر و باوەڕەی کەخواوەند پێی خۆشە لە هێزی عەقڵ و دانایی و جێبەجێکردنی زیرەکی و کارامەیی.

لەدانپیانانەکانی دیکارتدا لەسەر ئەم بابەتە بۆمان تۆمار نەکراوە بەڵکو زۆربەی ئەوە دەردەکەوێت دیکارت لەکاتی بەرپەرچ دانەوەکەیدا بۆ (دیشاندۆ) هیچ تیۆریەکی میتافیزیکی نوێی ئاشکرا نەکردووە، بەڵکو بەو قسەیە کۆتایی پێهێناوە کە خوازیار و بەهیوایە هەستێ بە زانستی سروشتناسی میکانیکی گشتی و تێیدا بەڵگەی بیرکاریەکان بەکار بێنێت لە هەموو ڕووەکانیەوە. بەدڵنیایەوە ئەوە دەردەکەوێت کە پاش ئەم کۆبوونەوەیە دیکارت بۆ چەند جارێك سەردانی (کردینال)ی کردووە و لەبارەی بیر و ڕا و پرۆژە زانستیەکانی خۆیەوە بۆی دواوە. بگرە لەوانەشە پەیمانی دابێت بە (کردینال) لەم پرۆژانە دا لەگەڵیا بڕوات هەتا دەگاتە کۆتایی هاتن و تەواو بوونیان، پاش ئەمەش دەگوازێتەوە بۆ لێدوان لەبارەی فەلسەفەوە ئەو فەلسەفەیەی وا سەربەخۆیی زانست دەپارێزێت و دان دەنێت بە بوونی خواوەند و شوێنگە و هێز و تواناکانی ئەو خواوەندە.(١٤)

لەساڵی ١٦٢٨ دا دیکارت بڕیاری گۆشەگیری و خەڵوەتنشینی خۆیدا و بە شێوەیەکی کۆتایی وازی هێنا لە ژیانی کۆمەڵایەتی. فەرەنسای بەجێهێشت و هاوڕێکانی ڕاسپارد تا بگەڕێن بەدوای دۆزینەوەی ماڵێکدا بۆی لەیەکێ لەگوندەکانی هۆڵەندا. کاتێك ئەمەی بۆ ئەنجام درا ئیتر سەفەری کرد بۆ هۆڵەندا و ژیانی تێدا بەسەر برد بە تەنهایی و دوور لە خەڵکی تا نزیك بووەوەی لەکۆتایی ژیانی بەم جۆرە مایەوە.

تەنها هەر لەشارێکدا نەمایەوە لە هۆڵەندا یان هەر لەماڵێکدا بەڵکو هەر ماوەیەك لەشارێك دەبوو پاشان دەیگواستەوە بۆ شارێکیتر و ماڵێکیتر و لەو شارەدا و دوور لەو شاردی تر کەوا بەجێی دەهێشت بۆ ئەوەی کەس نەیناسێت و پەیوەندی پێوە نەکەن و کەسیش نەناسێت و پەیوەندی نەکات بەهیچ کەسێکەوە، تەنانەت ناونیشانی خۆی تەنها دابوو بە (مرسین)ی هاوڕێی و پێی وتبوو کاتێ وتارەکانی خۆی بۆ دەنێرێت با نەیهێنێت بۆ ماڵەکەی خۆی بەڵکو لە ماڵی کەسێکیتر دابنێت ئەو کاتە دیکارت خۆی لەوێ یەك بەدوای یەکدا وەریان دەگرێت. هەروەها دیکارت گوندی بەلاوە باشتر بوو لە شار بەلام لەگەڵ ئەوەشدا ماڵەکەی لەگوندێکی نزیکی شارێك لەشارەکاندا بوو بۆ ئەوەی بتوانێت پێداویستیەکانی ماڵەوەی لەوێ بکڕێت یان بۆ پڕۆژە زانستیەکانی.

دیکارت لەساڵی ١٦٢٦ دا لە هۆڵەندا نیشتەجێ بوو لەشاری (فرینکر) پاش چەند گەشتێکی لە نێوان هۆڵەندا و فەرەنسا، لەماڵێکی نزیك لە دەروازەی شارەوە نیشتەجێ بوو هەتا دوور نەبێت لە لادێ. پاشان دامەزرا لە زانکۆکەیدا و وانەکانی سروشتناسی دەخوێند بە تایبەتی وانەکانی زانایەتی تایبە تمەندی بواری مایکرۆسکۆب (گەردیلەبین)، پاشان لە کۆتایی ئەو ساڵەدا (فرینکر)ی بەجێهێشت و ڕووی کردە (ئەمستردام) و دەیگواستەوە بۆ ماڵێکیتر لەشارەکە دا و هەڵدەسا بە گەڕان و گەشت کردنی کورت و دوور و درێژ بۆ هەندێ لەشارەکانی هۆڵەندا.

وای لێدەگێڕنەوە لەساڵی ١٦٣١ دا دامەزراوە لە زانکۆی (لیدن) و پەیوەندی کردووە بە ڕۆژهەڵتناس و بیرکاری زان (جۆلیۆس)ەوە و هەندێ مەسائیلی ئەندازەیی خستۆتە بەردەمی و پێشانی داوە کە لەئەندازیارانیتر

لەمەوپێش نەیانتوانیوە بۆی حەل کەن، لەکاتی حەل کردنیدا دیکارت مـوژدە دەداتە (جۆلیۆس) بۆ دۆزینەوەی سەرەتاکانی ئەندازەی شیکردنەوە.

هەروەها دیکارت لە ڕێگەی (جۆلیۆس)ەوە (قستنتین هۆیگنز) دەناسێت کە باوکی زانای تیشکاوەری بەناوبانگ (کریستیان هۆیگنزە) کە لەو کاتەدا باوکی سەرقاڵی پلە و پایەیەکی گرنگ بوو لە کۆشکی شاهانەی هۆڵەندیدا ئەمە سەرباری ئەوەی کە زانایەکی ناودار بوو لەبواری سروشتناسی و بیرکاریدا و لەگەڵ ئەوەشدا شەیدای هونەر و ئەدەب و مۆسیقاش بوو.

دیکارت لەساڵی ١٦٣٣ دا بۆ ماوەیەك لەشاری (دیفنتر) نیشتەجێ بوو لەوکاتەدا پەیوەندی کرد بە (هێلین هانس)ەوە کە دەگونجێ لەو کاتەدا ئەم ئافرەتە خزمەتی دیکارتی کردبێت بۆیە دەیخوازێت و کچێکی لێ دەبێت ناوی دەنێت (فرانسین) ئەمەش وەکو وەفاداریەك بۆ یادی وڵات و نیشتمانەکەی. دیکارت ئاماژەی بۆ ئەو پەیوەندیە کردووە تەنها بەدەگمەن نەبێت وەکو لەو کاتانەدا کە ئامادە ئەبوو لای کچەکەیدا یان ئەو کاتەی خەریکی ئامادەکردنی دایەن (شیردەر) بوو بۆی. زۆر گرنگی نەدەدایە (هێلین)، بەڵام کچەکەی زۆر خۆش دەویست بە خۆشویستنێکی لەڕادەبەدەر، کەچی کچەکەشی نەما و کۆچی دوایی کرد لەتەمەنی پێنج ساڵیدا ئەو سا دیکارت زۆر غەمگین و ناڕەحەت بوو بەم کارەساتە و تائەوپەڕی بێتاقەتی خەم و خەفەتی دەخوارد.

لەکۆتایی ساڵی ١٦٣٣وە بۆ ساڵی ١٦٣٥ دیکارت لە (ئەمستردام) جێگیر بوو هەروەها لەچەندماڵێکدا بۆ خۆی نیشتەجێ دەبوو لەو شارەدا و ژیانی دەگوزەراند هەر ماوەیەك لە خانوویەکدا جیا لەوەی پێشووی. پاشان هەر لەوماوەیەدا سەفەری کرد بۆ (دانیمارك) بەگشتێکی کورت. لەکۆتایی ساڵی ١٦٣٥ دا لەشاری (باوترخت) لەباکووری هۆڵەندا مایەوە و نیشتەجێ بوو.

لەساڵی ١٦٣٦ دا گەڕایەوە بۆ (ئەمستردام) و خۆی تەرخان کرد لەسەر کۆتایی پێهێنانی کتێبە زانستیەکانی و باسەکەی لەبارەی میتۆدەوە، لەسەرەتای ساڵی ١٦٣٧ دا ڕاستەوخۆ دەستی کرد بەچاپ کردنی کتێبەکانی.

هەروەها ئەوەش وتراوە لەبارەیەوە کە ئیشی کردووە لەو کتێبەیدا بەناوی (شکانەوەی ڕووناکی) هەر لەساڵی ١٦٢٩وە، کە لەوانەیەلەساڵی ١٦٣٢ دا لێ بووبێتەوە لە نووسینی ڕەش نووسی ئەوکتێبە. پاشان مەسائیلەکانی ئەندازەی ئیغریقی دەخاتە پێش چاو بۆ توێژینەوە لەکۆتایی ساڵی ١٦٣١دا، هەروەها لەسەرەتاکانی ساڵی ١٦٣٢ دا کۆتایی دێنێت بە دۆزینەوە لەبواری ئەندازەی شیکردنەوەدا. هەروەها هەر لەم ساڵەدا دەست دەکات بە نووسینی کتێبێکی کامڵ وتەواو لەسەر *"جیهان"* لێکۆڵینەوەی تێدا کراوە لەبارەی ڕەهەندەکانی درێژبوونەوە (کشان) و جووڵە، لەگەڵ دیاردەکانی ڕووناکی بەشێوەیەکی گشتی. وە لەساڵی ١٦١٣ دا دەبێت گرنگی دەدات بە توێکاری، لەساڵی ١٦٣٣ دا دەست دەکات بە نووسینی بەشی دووەمی کتێبەکەی پێشووی "کتێبی ئینسان". هەر لەوانەیە لەو ساڵە دا واتە لەساڵی ١٦٣٣ دا لێبووبێتەوە لە نووسینی ئەو کتێبە ئەوەش لەکاتێکدا دەبێت کە هەواڵی ئیدانەکردنی کەنیسەی کاتۆلیکی دەبیسێت وا بەرامبەر بەگالیلۆ ئەنجام دراوە سەبارەت بەوەی کە لە ڕا پۆرتەکەیدا وتویەتی زەوی دەسوڕێتەوە. وا دەگونجێت ئەمیش گەیشتووەتە هەمان ئەنجام لەکتێبەکەی پێشوویدا. لەکاتێکدا ئەو هەواڵی ئیدانە کردنە دەبیسێت تەنانەت بۆ هاوڕێکانی ئاشکرای دەکات کە ئەم خۆی زۆر پێداگیری دەکات لەسەر قەدەغەکردن و بڵاونەبوونەوەی کتێبەکەی "جیهان" ئەمەش لەبەر دوو هۆکاری سەرەکی: یەکەمیان حەزی لە پشت گیری کردن و هاندانە و ئارەزووی لە دوور کەوتنەوەیە بەرامبەر بە ناڕەزایی و ڕەخنە لێگرتن و تیر و

توانج، دووەمیان وای دادەنێت ئەوە مەسەلەیەکی زانستی لەمەو پێشەو هەموو مەسەلە زانستیەکانیش جگە لەوەی بەرهەمی گریمانە و بەلگەهێنانەوەی گریمانکاری نەبێت هیچیتر نین، پاشان دوای ئەمە دەستی دایە ئیش کردن لەسەر تەواوکردنی توێژینەوە زانستیەکانیتری و بلاوکردنەوەیان: سەرەڕای کتێبەکەی "شکانەوەی ڕووناکی" دیاردەکانی کەش و هەوای دەخوێند. لە کارە بەرز و بەنرخەکانیدا هەستا بە نووسینی کتێبێك کەلە سالی ١٦٣٧ دا دەرچوو لەگەل کتێبێکیتردا بەناوی "ئەندازە" و هەروەها لەگەل کتێبی "شکانەوەی ڕووناکی"وە لەگەل دەرچوونی ئەم سێ بابەتە وتارە زانستیانەدا هەستا بە دەرکردنی پێشەکیەك لەبارەی مێژووی بیر و بۆچوونی خۆیەوە و لەبارەی مەنهەجەکەیەوە، ئەو پێشەکیەش ئەوەیە کە ناسراوە بە "*وتارێك دەربارەی میتۆد*".

دیکارت ئەو نامانەی پێدەگەیشت کە لەلایەن ئەو زانایانەوە بۆی دەهاتن وا هەندێکیان دەناسی و هەندێکیانی نەدەناسی ئەویش لەبارەی ناوەڕۆکی نووسینەکانی پێشوویەوەیە و ئەمەش لە بیروبۆچوونە زانستیە نوێیەکانەوە سەرچاوە دەگرێت. هەروەها چەند وتارێکیتری پێدەگات لەبارەی ناوەڕۆکی لاپەڕەکانی "وتراوەکان لە بارەی پرۆگرامەوە" کە لەبارەی تیۆریە فەلسەفیەکانەوەیە.

بەدلنیاییەوە دیکارت سەرکەوتنی خۆی بەدەست هێنابوو لەئەنجامی سەرسوڕمانی هاوڕێکانی و ڕازی بوونی خۆی لەمەسەلە زانستیەکان. هەروەها ئەو نامە یەك لەدوای یەکانەی وای پێی دەگەیشتن بەکۆمەل هەموویان هاندەر بوون بۆی لەسەر پێداگیری و مانەوەی لەتوێژینەوە و بیروبۆچوونە فەلسەفیەکانی (بیرکردنەوە فەلسەفیەکانی). بۆیە بڕیاریدا لەنێوان سالانی

١٦٤٨ و ١٦٣٩ دا خۆی تەرخان كات بۆ فەلسەفە بەخۆ تەرخانكردنێكی كامڵ وتەواو. هەر لەبەر ئەمەشە دەبینین لەساڵی ١٦٣٨دا خۆی گۆشەگیر دەكات لەشاری (سان بۆرت)ی باكووری هۆڵەندا بەشێوەیەك هیچ كەس ناتوانێت پەیوەندی پێوە بكات تەنها كەسە زۆر نزیكەكان نەبێت لەوانەی وا زۆر پەیوەندیان لەگەڵیا تووند و تۆڵ بووە. لەو دابڕان و تەنهاییە دا نزیكەی دوو ساڵ مایەوە و لەو ماوەیەشدا چەند گەشتێكی كورتی كردووە بۆ (ئەمستردام) و (ئۆتەرخت).

لە سێپتەمبەری ساڵی ١٦٤٠ دا بەشێوەیەكی زۆر بە پەلە و خێرا ناردیان بە شوێنیا تا بێت بە دەم ئەو نەخۆشیەوە كە كچەكەی تووشی بووە واتە (فرانسین) بەلام بەداخەوە نەیتوانی ئامادە بێت تەنها ئەوەندە نەبێت كە هەواڵی مردنی كچەكەی زانی. بۆیە ساڵی ١٦٤٠ تاڵترین ڕۆژگارەكانی ژیانی بوو كەبەدڵتەنگی و پەژارەوە بەسەری دەبرد، چونكە هەر لەو ساڵەدا لە پاش مردنی باوكی مەرگی كچەكەشی بینی.

لەساڵی ١٦٤١دا لێبوویەوە لەنووسینی بابەتێكی فەلسەفی و كۆی مەبەستەكەی لە ڕێگەی (مرسین)ی هاوڕێیەوە نارد بۆ هەندێ لە فەیلەسووفە گەورەكان و پیاوانی ئایینی، ئەو پرسیار ونارەزاییانەی پێگەیشتەوە كە لە لایەن هەندێكیانەوە ئاراستەی كرابوو. وە ئیشی بۆ ئەوە دەكرد تا بلاویان بكاتەوە لەكۆتایی ئەم نووسینەیدا لەگەڵ وەلام دانەوەكانی خۆیدا بۆ ئەو ڕەخنە و نارەزاییانەی كە لێی گیرابوو. كتێبەكە لەساڵی ١٦٤٤ دا دەرچوو بەناوی "تێڕامان لە یەكەمین فەلسەفە" كە تێیدا بوونی خوا دەسەلمێنێت لەگەڵ ئەو جیاكردنەوە هەست پێكراوەی كە هەیە لە نێوان دەروون و لاشەدا، ئەمە و سەرباری زیادكردنی ئەو نارەزاییانە و وەلامدانەوەكانیان.

پاش ئەوەی دیکارت کتێبەکەی "ڕامانەکان"ی بڵاو کردووە بیری کردەوە لەدانانی کتێبێکی نوێ کە تێیدا فەلسەفەکەی خۆی بۆ قوتابخانەکان دەخاتە پێش چاو بەو هیوایەی ئەو فەلسەفەیە بڵاو بێتەوە نەك تەنها هەر لە ناو زانایاندا بەڵکو لەناو قوتابیانیشدا دووبارە بڵاو بێتەوە، بەتایبەتی لەنێوان قوتابیانی قوتابخانەکانی یەسوعیەکان، مامۆستا پێشینەکانی، بەڵام هیچ پشتگیری و هاندانێکی لێ بەدی نەکردن.

کتێبەکەش لەساڵی ١٦٤٤ دا دەرکەوت و چاپ کرا بەناوی "*بنەماکانی فەلسەفە*".

ئەوەی دەردەکەوێت ئەوەیە کە کتێب و نووسینەکانی دیکارت و پەیوەندیە فەلسەفیەکان لەگەڵ هاوچەرخیەکانی خۆیدا و بەتایبەتی یەسوعیەکان و هۆڵەندیەکان، کاریگەر بووە بۆ ماوەی چەند ساڵێك بە موجادەلە و موناقەشەکردن و نەگەیشتۆتە کۆتایی بۆ ئەنجامێك لە نێوان خۆی و لەنێوان یەسوعیەکاندا، زانایانی لاهوت لە هۆڵەندا و مامۆستایانی زانکۆکان هێرشیان کردۆتە سەر بەتایبەتی زانکۆی (ئۆتەرخت) بەگژ بیر و ڕاکانیدا دەچوونەوە بە قوتابیان و زانایان و فەیلەسوفەکانیەوە، پاشان بوونە ڕێگر و کۆسپ لە ژیانی تایبەتیدا و دژایەتیان دەکرد، بۆ ماوەی چەند ساڵێك دیکارت بە پاکژی مایەوە و بانگەشەکانی دوژمنانی بەدرۆ خستەوە و بەرپەرچی ڕەخنەکانی دەدانەوە و پارێزگاری لەخۆی دەکرد پاش ئەوەی هەر هێرشێکی تازەیان دەکردە سەر، لە هەمان کاتیشدا بەرگری دەکرد لە ئازادی فیکرو بڵاوکردنەوە و فێرکردن. بەڵام دوژمنەکانی تەنها بۆ ساتێك نەیان دەهێشت هێدی و ئارام بێت تا لە دواجار و کۆتایی ئەو بارە ناهەموارە دا ناچاریان کرد پەنا بەرێت بۆ هاوڕێکەی (هویگنز) کە یەکێك بوو لە پیاوانی کۆشکی

شاهانەی هۆڵەندی و پاشانیش پەنای برد بۆ خودی سەفیری فەرەنسا لەو شانشینەدا.

زۆر لە تەنگژە و ناخۆشی ژیاندا دەژیا لە هۆڵەندا بێتوو گەر هاوڕێیەتی شاژنە (ئەلیصابات) و وتارەكانی نەبووایە لە زۆر بواردا بەتایبەتی لەو بابەتانەی وەك بابەتی (ئەخلاقیات)، لە دەوروبەری ساڵی ١٦٤٥ دابوو دیكارت دەستی كرد بە چارەسەركردنی مەسەلە مرۆڤایەتیەكان بەشێوەیەكی گشتی و (ئەخلاقیات) بەشێوەیەكی تایبەت. كە تێیدا وتارەكانی دەنووسی یەك بەدوای یەكدا بۆ شاژنە (ئەلیصابات) و وەڵامی پرسیارەكانی دەدایەوە و ئاراستەی دەكردە بیر و بۆچوونەكان و ژیانی. لەساڵی ١٦٤٩ دا یان ساڵێك پێش مردنی كتێبێكی دەركرد بەناوی "*كاردانەوەكانی دەروون*".

دیكارت سێ جار سەفەری كردووە بۆ فەرەنسا لەو ماوەیەی كە لەهۆڵەندا نیشتەجێ بوو پێش مردنەكەی. جاری یەكەم لەساڵی ١٦٤٤ دابوو كە خۆی تەرخان كرد لەسەر پیاچوونەوەی وەرگێڕانە لاتینییەكەی بۆ "*وتارێك دەربارەی میتۆد*". پاشان بۆ جاری دووەم گەڕایەوە لەساڵی ١٦٤٧ و چاوی كەوت بە (باسكاڵ) و كەوتە گفت و گۆ لەگەڵیا لەبارەی بابەتی بۆشاییەوە(فضاء). لەساڵی ١٦٤٨ دا گەڕایەوە بۆ پاریس لە سەر داخوازی و بانگهێشتی تایبەتی لە لایەن هەڤاڵەكانی و حكومەتی فەرەنساوە، لەو كاتەدا وڵاتی بینیەوە لە شۆڕشێكی جەماوەریدا بوو كە هەڤاڵەكانی سەرقاڵ بوون پێوەی. لە بەر ئەوە گەڕایەوە بۆ هۆڵەندا بە نائومێدی و هیوابڕاوی.

دیكارت لەماوەی سەردانەكانیدا بۆ فەرەنسا (شانو)ی ناسی، كە ئەو كەسە بوو لە پاشاندا دەست نیشانكرا وەك سەفیرێك لە لایەن شاژنە (كریستینا) وە شاژنی سوید، كە هەر ئەمیش بوو بوویە ناوەندێك بۆ یەكتر ناسین لە نێوان

شاژن و دیکارتدا. دیکارت نامەی دەنووسی بۆ شاژن لە بارەی مەسەلە ئەخلاقیەکانەوە. وەلامی ئەو بانگهێشتەی شاژنی دایەوە کە داوای لێکردبوو سەردانی سوید بکات و ئەمیش ڕەزامەندی خۆی لە سەر دەربڕی، تا بڕوات بۆ لای و لەوێ ببێتە راوێژکاری شاژنی سوید و لەهەمان کاتیشدا وەك ماموستایەك بێت بەسەریەوە لەبوارەکانی زانست و فەلسەفەدا، ماوەیەکی زۆری خایاند ئەم وەلامدانەوە و چوون و نەچوونەی دیکارت بۆ سوید بەلام لە ئاکامدا نەیتوانی ڕەدی کاتەوە و هەر چۆنێك نەبوو داواکەی جێبەجێ کرد و ڕۆیشت بۆ سوید.

لە پایزی سالی ١٦٤٩ دا گەیشتە سوید، هەستی بە سەرما و سۆلەیەکی زۆر کرد لەوێ. پێویست بوو لەسەری بەیانیان زوو دەرچێت بۆ وتنەوەی دەرسەکانی بە شاژن، کە ئەمەش بەلایەوە زۆر ناخۆش بوو چونکە ئەم بەدرێژایی ژیانی لەسەر ئەم شێوازە ڕانەهاتبوو. بۆیە لەمانگی یەنایەری سالی ١٦٥٠ داتووشی نەخۆشیەکی کوشندەی سیەکانی بوو، ناچاری کرد بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك لەسەر جێگا بۆی بکەوێت و بمێنێتەوە، بەلام لەو ماوەیەشدا هیچ ئافاقەیەکی بۆ نەهات لە ڕووی نەخۆشیەکەوە تەنها ئەوەندە نەبێت کە دەیزانی ئیتر نزیك بۆتەوە لە کۆتایی ژیانی و بەرەو مەرگ هەنگاو دەنێت.

زۆر بەبێدەنگی و هێمنی دیکارت ئەو کاتانەی بەسەر دەبرد و بڕوای بەخوا بوو بەتەواوی. ئیتر ئەوە بوو دواوادەی مردنەکەی کەوتە ڕۆژی یانزەی مانگی فێبریەری سالی ١٦٥٠.

کەسایەتی دیکارت:

کەسایەتی دیکارت دەورە دراوە بە چەند چیرۆك و ئەفسانەیەك کە وا حکایە تخوان و نووسەران لە بارەیەوە دەیگێڕنەوە، لەوانەیە هەندێ لەو نووسەرانەی ئاماژە بۆ ژیان و گێڕانەوەی مێژووی بەسەرهاتی دیکارت دەکەن زیادەڕەوی و پێوەنانی تێدا بکەن، یان لەسەر شێوازێکی ناڕاست بیگێڕنەوە. بەڵام نموونەکانی ئەو هەواڵ و گێڕانەوانە هیچیان بۆ بنیات نانێکی راست و دروست نین سەبارەت بە ژیانی دیکارت، یان بۆپۆلێن کردنی قۆناغەکانی ژیانی هەوڵیان نەداوە، هەروەها خەڵکیش باوەڕ ناکەن بەو چیرۆك و بەسەرهاتانە و بەگونجاوی نازانن و ڕێکەوتن و هەم ئاهەنگیش نیە لە نێوان خەڵکانێکدا کە بچێتە عەقلیانەوە دیکارت بەو شێوەیە بووبێت چونکە هەموو ئەو باس و خواسانە کە ئەوانە دەیگێڕنەوە و نووسیویانە دوورن لە خوو و ڕەوشت و هەڵس و کەوت و مەزاجی تایبەتی دیکارتەوە هەر وەکو زانراوە، مادام وای لێهات و حەز دەکەین کە ڕووە جیاوازەکانی کەسایەتی دیکارت بزانین ئەوا نابێ چاو لەو لایەنەش بپۆشین کە بە شێوەی ئەفسانە و درۆ و دەلەسە باس لە ژیانی دیکارت دەکەن، یان هەر هیچ نەبێت بەلانی کەمەوە نابێ هەندێ لەو شتانە پشت گوێ بخەین کە تێیا باسکراوە چونکە بۆ چەسپاندن و گونجاندنیان بۆ بەراوردکردن لەگەڵ هەڵس و کەوت و کارتێکردنە عەقڵانیەکانی دیکارت پێویستمان دەبێت. ئەو حاڵەت و بارودۆخانەی کە مێژوو نووسەکەی دیکارت "بایە" ئاماژەی پێدەدات چەسپاندنێکی واقیعی نیە بۆ کەسایەتی دیکارت و هەڵس و کەوت و ئارەزووەکانی، بێتوو گەر بڕوانینە گێڕانەوەکانی ئەوا دەڵێت: درێژی باڵای دیکارت لە خوار مام

ناوەندیەوە بووە، تەنانەت یەکێ لە ناحەزەکانی جارێکیان ئەم هەموو ناو ناتۆرانەی بۆ رێك دەخات و دەیهۆنێتەوە بۆ وەسف کردنی لەش و لاری و دەڵێ: سەری گەورە بووە، ناوچەوانی پان و هەڵتۆقیو بووە، قژی رەش بووە، قژی شۆڕ بۆتەوە بۆ خوارەوە بۆ سەر هەر دوو برۆکانی، هەر دوو چاوی زاق و کراوە بوون بە رادەیەکی زۆر ئەو زاقێتیەی چاوی هەستی پێکراوە، هەروەها لووتی زۆر گەورە و درێژ و دەرپەڕیوو بووە بۆ پێشەوە، دەمیشی گەورە بووە، لچی خوارەوەی کەمێ دەرپەڕیوە لە لێوی سەرەوەی، دەکرێ بووترێ دەم و چاوی سپی رەنگ بووە.

رەنگی رووخساری لەمنداڵیدا زەرد هەڵگەڕاو بووە، کەچی لە گەنجێتیدا شێوەی رەنگی سووربـاو بووە، بەلام لەکاتی چوونە ساڵەوە و تەمەنی پیریدا رەنگی شێوەی پێستی رووانیویەتی بە لای رەنگی زەیتوونیدا. هەروەها لە دەم و چاویدا خاڵ هەبووە بۆ ماوەیەك دەرکەوتوون و پاش ماوەیەکیتر نەماون، رووخسار و دەم و چاوی تەعبیری لە ماناکانی تێڕامان و توووند و تیژی هەڵس و کەوتی کردووە.

دەنگی لاواز و نزم و شاراوە بووە بەهۆی ئەو لادانە سادەیەی کە لەسیەکانیدا روویدابوو، رادەی خۆ رێك و پێك کردنی لە جل و بەرگ و رازاندنەوەیدا بەڵگەی ئەو چاودێری کردنەیە کە لە حاڵەتێکی شاهانە و تێر و تەسەل و پڕ بەختەوەریدا نەژیاوە. دیکارت بەدوای شتە رابردووەکاندا چووە، بەلام تەحەداشی نەکردووە. هەروەها رەنگی رەش خۆشەویست ترین رەنگ بووە بەلایەوە، لە کاتی سەفەردا کلاوقوچێکی (کلاوقازی)یەکی خۆڵەمێشی ئەرخەوانی لەسەر دەکرد.(١٥)

گەر بەشێوەیەكی كاتی ڕوانیمان بۆ ئەو وەسفكردنە ووردانەی لەش و لاری دیكارت كە (بابیە) باسی دەكات بە بەراورد ڕاگرین لە گەڵ ڕوانینمان لەسەر وێنەی دیكارتی پیشاندراو لە مۆزەخانەی لۆڤەر لە پاریس ئەو كاتە دەبینین لە وێنەی ناو مۆزەخانەكە دا شێوەی ڕووخساری بەم جۆرەیە : دەبینین سەری لە شێوەی خاچدایە و هەر دوو چاوی چووە بە قوڵدا و لووتی بەرزاییەكی تێدایە، هەروەها چەناگەی درێژ و ڕەق و تەق وەك شوڵكەدار وا بووە كە نیشانەی هێزی ئیرادە و خۆڕاگری ئەوی پیشانداوە، هەموو ئەو مەلامیحانەی دیكارت وا لە نێو ئەو وێنە قسەكەرەدا بەرجەستە كراوون بەڵگەی ئەوە پیشان دەدەن كە ئەو كەسە خاوەنی هێزێكی ناوەكی بڕوا پێكراو بووە لە بارەی چالاكییە ڕۆحیە بازدەر و تێپەڕێنكراوەكانیەوە، لەگەڵ بەدیكردنی تێڕامانی قووڵ تێیدا و بەردەوامبوون لەسەر فیكر و گۆشەنیگای بۆچوونەكانی.

(بابیە) بۆی زیاد دەكات لەم بارەیەوە دەڵێت: دیكارت لە ڕۆژانی كۆتایی تەمەنیدا دەستی كرد بەكەم كردنەوەی ئەو خواردنانەی كە لە ئێوارانـدا دەیخوارد چونكە شەو پێی نارەحەت و تەنگاو دەبوو. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر بەكەمی (مەی) دەخواردەوە و بۆ ماوەی چەند مانگێك وازی لە خواردنەوەی هێنابوو. هەروەها لە خواردنی گۆشت دوورە پەرێز بوو هەر چەندە بۆ گەشە پێدانی چالاكی و پێویستیەكانی لەشی گرنگ بوو، بەڵام زیاتر گرنگی دەدا بەخواردنی میوە و سەوزە، لەو بڕوایەشدا بوو گۆشتی ئاژەڵ پێویستە بۆ چاكردن و گەشە پێدانی ژیانی مرۆڤ. ماوەی خەوتنی لە نێوان دە تا دووانزە سەعات بوو، ژووری خەوتنەكەی بەجێ نەدەهێشت و بەیانیان خۆی پێوە خەریك دەكرد و نانی تێدا دەخوارد پاشان بۆ ماوەی چەند كاتژمێرێك خۆی خەریك دەكرد بە گفت و گۆ و قسەكردن و كشت وكاڵی ناو باخچەكەیەوە، یان

زۆربەی کاتەکانی خەریکی وەرزشکردن بوو لەسەر پشتی ئەسپ. لەسەعات چواری بەرەبەیانەوە تێ هەڵدەچووە ئیش و کارەکانیەوە و تادرەنگانێکی شەو خۆی پێوە خەریك دەکردن.

لە دیکارتدا ئەوە بەدی دەکرێت لەگەڵ هاورێ و دۆستەکانیدا زۆر بەرێز و سەر و زمان شیرین بووە و خزمەتی کردوون.(١٦) هەروەها هەڵس و کەوتی لەگەڵ خەڵکیدا هەڵس و کەوتی پیاوێکی بەخشندە و بەویقار بووە، شوێنێکی زۆر بەرز و بڵندی بۆ هاورێییەتی و دۆستایەتی تەرخانکردووە لە دڵیدا و ئەوە بە گەورەترین نیعمەتەکانی ژیان دادەنێت کاتێ گوێ دەگرێ لە وتووێژی ئەو کەسانەی وا ئەویان خۆش دەوێت و رێزی لێدەگرن.(١٧)

ئەوەش بە روونی دیارە کاتێك وەڵامی هێرش و رەخنەکانی دوژمنانی دەداتەوە چاوپۆشی دەکات لە بەکارهێنانی دڵرەقی و توندوتیژی بەرامبەریان، هەندێ جاریش بە دەبەنگ و نەزان وەسفیان دەکات و بەگەوج و گێلێتی و نیەت خراپی خۆیان بەرپەرچیان دەداتەوە، تەشقەڵە و گاڵتە پێکردنێکی جەرگ بڕ و سووتێنەریان ئاراستەدەکات. لەو نموونە تەشقەڵە و گاڵتە پێکردنانەی دیکارت یەکێکیان دەگێڕینەوە ئەویش بریتیە لەم رووداوە: یەکێ لە قەشە هۆڵەندیەکان ناوی "رفیۆس" دەبێت، کاتێ گومان دەکات و دەزانێت فەیلەسووفێکی فەرەنسی کۆچی کردووە بۆ هۆڵەندا و حەز و ئارەزووی لەوەیە بێتە سەر بیر و باوەڕی پرۆتستانی و واز بێنێت لە بیر و باوەڕی کاتۆلیکی. کاتێ "رفیۆس" ئەمە دەبینێت دەیەوێ لێکۆڵینەوە لەسەر حەز و ئارەزووی بکات و رایکێشێت بە لای خۆیدا و زەوتی بکات، بانگهێشتێکی گەورەی پرۆتستانتی بۆ دەکات لە هۆڵەندا و دیکارتیش کرانەوە و ئامادەبوونی خۆی بۆ نیشاندەدات لەو حاڵەت و بڕیارەدا، بەڵام دیکارت

بەرپەرچی داواکاریەکەی قەشە دەداتەوە بەچاوفڕین و دڵەکوتێوە و پێی دەڵێت: لەبەر ئەوەی من فەرەنسیم مانای ئەوەیە دەبێ بەدڵسۆزی بمێنمەوە لەسەر دینی پادشاکەم (مەلیکەکەم). وا دەردەکەوێت کە "ڕفیۆس" باش حاڵی نەبووە و تێنەگەیشتووە لەو شێوە وا بەستەبوون و لێک جیا نەبوونەوەیەی دیکارت کە هەیبووە بۆ دینی مەلیکی فەرەنسا، لەبەر ئەوە دووبارە پرسیاری لێدەکاتەوە لە بارەی ئەم هۆکارەوە، ئەوسا دیکارتیش وەڵامی دەداتەوە بە شێوەیەکی گاڵتەجاڕی و تەشقەڵە ئامێز و پێی دەڵێت: دووبارە بەدڵسۆزی دەمێنمەوە لە سەر دینی ئەو کەسەی کە شیری پێداووم!

لە ڕوانگەی دیکارتەوە زانست لە شێوەی چەکێکی دوو سەر یان دوو دەم دایە: دیکارت خۆی پاراستووە لە زانستی تەڵقین دار و بەڵام لە هەمانکاتدا حەزی کردووە لە فێربوون و وەرگرتنی زانست، زۆر ترساوە لە دواکەوتن و فەشەل بوونی خۆی، هەمیشە لەهەوڵ دا بووە بۆ پێشکەوتن بەخۆڕاگری و ئیرادەیەکی پۆڵایینەوە بەبێ ئەوەی ناچار بکرێت، لە بەر ئەوە خەونەکانی لە نۆڤەمبەری ساڵی ١٦١٩ دا هاوتای ئەو گواستنەوەیە بوون کە لە قۆناغی گومان و سەرسوڕمانەوە پێیدا پەڕیەوە بۆ قۆناغی دڵنیایی و بڕواکردن، نۆبەرەی ئەم بڕواکردنە لەسەرەتای جۆش و خرۆشێکی زۆرەوە سەری هەڵدا. بەڵام نەك بەشێوەی حەماس و جۆش و خرۆشێکی واق وڕماو لە بەردەم بڕیارێکی سەرسوڕهێنەردا بەڵکو لەشێوەی حەماسەت و جۆش و خرۆشی پیاوێکی بڕوابەخۆ بوو لە هێز و تواناکانی لەسەر تێگەیشتن و کارکردن.

لەوانەیە ئەم هێز و توانایەی لەو هێز و توانا ئەصیل و بنەڕەتیەی دەروونیەوە دەرچوو بێت، کە تەبعێکی پیاوانەی گرتووە لە ژیان و هەموو کار و کردەوەکانیدا، وە لە هەموو بەدەنگ هاتن و وەڵامدانەوەکانیدا بۆ ڕووداوەکان،

دیسان لە نووسین و بیركردنەوە فەلسەفیەكانیدا. دیاردە و ڕواڵەتەكانی هێز لای دیكارت بەشێوەی ڕاشكاوانە و ڕوون و ئاشكرا نەبووە، وەك ئەو ڕووخۆشی و سیاسەتەی هەیبووە لەگەڵ ئەوانەدا و زانیویانە بەهێز و تواناكانی، لەگەڵ ئەوەشدا هەڵس و كەوتی لەگەڵ ئەوانەدا كە نەیناسیوون لە شێوەی دان پیانان و قسە وگفت و گۆی زانایەكی بیركاری فەرەنسی دابووە، هەروەها هەڵس و كەوتی لەگەڵ یەسوعیەكانیشدا بەشێوەیەكی تایبەت بووە. دیكارت مەدح و سەنای ئەوانەی كردووە كەوا لێی نزیك بوونەتەوە لە هاوڕێیەتیدا، لەهەمان كاتیشدا هێرشی نەكردووەتە سەر ئەوانەی وا هێرشیان كردووەتە سەر یان سەرپێچیان بەرامبەری كردووە، بەهیچ شێوەیەك لە شێوەكان نەچۆتەوە بە گژیاندا و نەیبوغزاندوون. بەلام بەرگری لە خۆی كردووە و بانگی ناحەزەكانی كردووە بۆ دانیشتن و گفت و گۆ و ڕاگۆڕینەوە لە گەڵیاندا و لەم كارەشیدا ئەمەی وەك هەلێك بەكار هێناوە بۆ ڕیكلام لە بارەی زانست و فەلسەفەكەیەوە.(١٨)

لەو دیاردە و دەركەوتە ناڕاستەوخۆیانەش بۆ هێز و تواناكانی دیكارت كە هەستی پێدەكرێت ئەو ئیرادە و خۆڕاگریەیەتی كە لە كاتی دابڕان و دووركەوتنەوەی لە فەرەنسا هەستی پێدەكەین بە شێوەیەك خۆی دوورە پەرێز و گۆشەگیر كردووە بەرامبەر سەردانەكان و كۆڕ و كۆبوونەوەكان، حەزی لە بێدەنگی و ئارامی و دڵنیایی كردووە. پاشان دەبینین لە دوای ئەم حاڵەتەوە شوێنی نیشتەجێ و ماڵ و حاڵەكەی بە جۆرێك شاراوە و نادیار بووە تا ئەو ڕادەیەی ئەوانەی وا نامە و وتارەكانی خۆیانیان بۆ دەنارد لە ڕێگەی كەسێكیترەوە كە بەو كارە هەڵدەسا دەگەیشتنە دەست دیكارت خۆی.

هەروەها لە سەر ئەم حاڵەتە بەردەوام بووە لە کاتی مانەوەشیدا لە هۆڵەندا بەجۆرێك لە ماڵێکەوە دەیگوازتەوە بۆ ماڵێکیتر و لەشارێکەوە بۆ شارێکیتر بۆ ئەوەی کەس بە ژیان و گوزەرانی نەزانێت تەنانەت ناسیاو و دۆستەکانیشی یان دەرودراوسێکانی. دیکارت بە تەنیشت ئەم تەنهایی و دابڕانەشیەوە خۆی زۆر دەپاراست لە هەموو پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان. هەروەها دیکارت دانی بەوە دانابوو کە قسەکردن و نووسین ئەو دوو بێگارەن (یان ئەو دوو تەشقەڵەیەن) ئەوەندەی دەکرێ و دەگونجێ ئەبێ بەگژیاندا بچینەوە بۆ ڕزگاربوونمان لێیان. هەروەها بەگریمانەی دیکارت مەیموونەکان ژیرترین دروستکراوەکانی بوونەوەرن بێتوو گەر بیر و باوەڕی وەحشی و کێویلەکان لە بارەیانەوە ڕاست بێت چونکە ئەوان خۆیان بە دوور دەگرن لە قسەکردن تەنانەت ئارەزووشیان لە ئیشکردن نیە بە درێژایی کات.(١٩)

هەندێ خاو و خلیچکی و خەم ساردی بەدی دەکرێت لە دیکارتدا بەوەی کە وای دادەنێت خاڵیە لە هەڵچوون و سۆزداری، بەڵام دیکارت خۆی ئەوە بە دی دەکات کە هەڵچوونەکان (بزواندنەکان) سوود بەخشێکی پێوستن، بۆیە لەڕوانگەی ئەودا ئەگەر هەندێ لە هەڵچوونەکان سەرچاوەی شپرزە بوون و ئاژاوە بن ئەوا هەندێکیتریان دەبنە سەرچاوەی هێز و توانا. بێگومان تووڕەبوون زیانی هەیە بۆ دەروون بۆیە دەبێ قەرەبووی بکەینەوە بە وەلانان و دوورکەوتنەوە لێی. هەروەها یەکێ لە پاشماوە خراپەکانی تووڕەبوون قێزهاتنەوەیە لێی، هەروەها خۆشەویستی ئەو شتەیە کە (عاشق) یان دڵدار ڕەوانە دەکات بۆ دروست کردنی ڕق و کینە بەرامبەر هەموو شتەکان تەنها بەرامبەر خۆشەویستەکەی نەبێت، هەر لە بەر ئەوەشە ستەم دەخاتە سەر

ژیانی عاشق و جیهانەکەی و بزری دەکات (وون دەبێت) لە سەر بڕیاردان و جیاکردنەوە لە نێوان شتەکاندا.

بەڵام لێرەدا جگە لەم خۆشەویستییە کەف و کوڵدار و هەڵچووە پاڵ پێوەنراوە، سۆزداریی خۆشەویستی بەرەو کەسانیتر خۆپەرەستی تێدا نییە. ئەمەش ئەو خۆشەویستیەیە دیکارت هەستی پێدەکرد بەرامبەر هاوڕێکانی وەك: (شانو) و (شاژنە ئەلیصابات) بەشێوەیەکی تایبەت. بوونی پەیوەندیەکەی بە (شاژنە ئەلیصابات)ەوە سەرەتای قۆناغێکی نوێبوو لە ژیانیدا و بوو بەسەرچاوەی ئیلهامێکی فەلسەفی نوێ بۆ دیکارت. شاژنیش بە دەوری خۆی هەڵدەسا بە گێرانەوە و باسکردنی هەموو شتەکان بۆی لە دیدێکی ڕاستگۆییانە و دڵسۆزیەوە خەم و ئازارەکانی خۆی و کارتێکردنی شتەکانی دەوروبەر لە سەر دەروونی دەخستە پێش چاوی دیکارت. لە ئەنجامی لێکۆڵینەوە لە بارودۆخی دەروونی شاژن و بەدواداچوونی هەڵچوون و کاردانەوەکانی و ئەوەی پێویست بێ بۆ چارەسەرکردنی، دیکارت گەیشتە دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەك ئەویش ژیاندنەوەی دڵنیایی و ئارامی بوو لە دەروونی شاژندا، کەبێگومان دەبێتە هۆی ئاسوودەیی و بەختەوەری بۆی و بۆ کەسانیتریش جگە لە ئەو.

دیکارت کاتێ ڕۆچوو بوو لە ناخ و قوڵبوونەوەی کاردانەوە دەروونیەکانی شاژندا ئەو سەرنج و تێبینیانەی لا گەڵاڵە بوو کە لە توانا دا نیە دەروون ڕزگار بکرێت لەکاردانەوەی خراپ تەنها ئەگەر بەهۆی هێزی دەروونی ڕەسەنەوە (ئەصیلەوە) نەبێت. بۆ ئەو هێزەش زمانی خۆی و نیشانەکانی کاردانەوە سۆزداریەکانی خۆی هەیە و گرنگترینیان بریتیە لە شادی و هیوا و موژدە پێدان. ئەمەش بەمانای ئەو دەنگ و بانگ کردنانە دێت کە ئەو دەروونە

دەبیبیستێت لەسەر بڕواکردنی بەڕووداوەکان و واق وڕمانی بەشێوەیەکی گونجاو.

دیکارت دەروونی خۆی چوواندووە (شوبهاندووە) بە سوقرات و دانی بەوە داناوە کەچەند جارێك گوێی لەو دەنگانە بووە لە دەروونی خۆیدا و بەشێوەیەك تێبینی کردووە لە تووشبوونی بەدڵەکوتێ و نائارامی لە هەندێ بۆنەکاندا بەوەی کە ئیش و کارەکانی پشت گوێ خستووە بە پێی ئیلهامی خۆی، هەروەها هەستی بە مەترسی ئەو نالەباریە کردبوو کە لە پرۆژەی دواسەفەری کۆتاییدا بۆ وولاتی سوید هاتە ڕێگای و بوو بەهۆی مردنی. بەڕاستی دیکارت پیتۆلێکی تا بلێی ژیر و لێوەشاوە بوو بە هەموو مانا قووڵەکانی ژیری و دانایی. ئەو تاکە دەنگەش بوو کە هەرگیز لەیاد ناچێت. لە دەروونیدا زۆر لە نیشانە دەرکەوتوەکان هەبووە کە لە ئەرکەکانیدا بەرجەستەی دەکرد. پێویستە چاکە و لە پێشبوونی هەندێ لەو نیشانانە بدەین بە سەر هەندێکیترياندا. لە حاڵەتی گەشتەکەی دیکارتدا بۆ سوید کە بوو بەهۆی کۆتایی هێنان بە ژیانی و خۆشی هەستی بەۆ ترس و لەرزە کردبوو کە دێتە ڕێگای و بۆی دەبێتە بەڵای ناگەهان، بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا هیوای بە کەڵك و سوودێکی هێجگار گەورە هەبوو کە لەو سەردانەدا تووشی دەبێت، کەڵك و سوودێکی وا کە پێشکەشی کەسانیتری کرد بە هۆی فێرکردنیانەوە بەزانستی پرۆگرام و فەلسەفەی حەقیقەتەوە لەسەردەستی خۆیدا، ئەو کەڵك و سوودەش وا خۆی پێی گەیشت و بوویە هەڵگری بە تایبەتی لەو سەردانەیدا بە دەستی هێنا لە ئەنجامی چاودێریکردن و برەودانی بە بیر وباوەڕ و پرۆگرامەکەی خۆی. مادام لەو بڕیارو حاڵەتەدا هیواکان و کەڵك و سوود و خێر و چاکەی تێدا بووە بۆ خۆی و کەسانی تریش، کەواتە ئەوانە هەمووی سەلمێنەری

نیشانەکانی دەروونێکی بەهێزن کە لەدیکارتدا هەبووە و جێگای ئەوەی تێدا نابێتەوە کە بەرپەرچی ئەو گەشتەی بدایەتەوە و هەڵنەسایە بە ئەنجامدانی. هەر چەندە لەگەڵ ئەوەشدا تەوەقوعی ئەو ناڵەباری ۆ نارەحەتیەی کردووە کە لەو گەشتەدا یان هەر گەشتێکیتریدا دێنە رێگای، بەڵام ئەو لە هیچ شتێك نەترساوە، ئەو لەمردن نەترساوە بەجۆرێکی تایبەت بەڵکو ژیانی خۆشویستووە بە هەموو خێر و بێرەکانیەوە.(٢٠) خۆشویستنی ژیان و ترس دوو شتن پێکەوە کۆ نابنەوە.

ئەوە بەدی دەکرێت لە دیکارتدا هەر چەندە لەگەڵ ئەوەشدا لەش و لارێکی لاواز و باری تەندروستی باش نەبووە، لەگەڵ ئەو ئارەزووە روون و ئاشکرایەشیدا کە هەیبووە بۆ ژیانی خۆشگوزەرانی و بیرکردنەوە و تێرامان، پیاوێکی خاوەن ئیرادەی بەهێز بووە کە پێوانە ناکرێت، وە دەروونی هەمیشە وریا و بەئاگا بووە بۆ خەبات و تێکۆشانی بەردەوام و نە پچڕاو، بەدڵنیاییەوە دیکارت کەمتەرخەمی نەکردووە لە بەدەست هێنانی کات و خۆتەرخان کردنی بۆ نەخشەکێشانی وێنەی بیروباوەڕە فەلسەفیەکەی، تەنانەت تا ئەو کاتەش خۆی مابوو لە ژیاندا و نزیك بوویەوە لە مردن درێغی نەکرد لە سەرخستنی فەلسەفەکەی و بانگهێشتی بۆ دەکرد بە هەموو شێوەیەك هەر چەندە زۆریش بکەوتایە لەسەری لەو حاڵەتەدا هەر تێکۆشان و فیداکاری خۆی لەو پێناوەدا ئەنجام دەدا. هیچ نارەزایی دەربڕین و رەخنەیەکی بێوەڵام بەجێ نەدەهێشت و هەر هەموویانی وەڵام دەدایەوە، وەڵام دانەوەیەکی بڕوا پێکراوی زانایەك بە نرخی فیکر و بۆچوون و بیر و باوەڕەکانی، داوای پشوویەکی نەدەکرد تا هەلێکی تێدا بقۆزێتەوە بۆ پاڵپشتی کردنی بنەماکانی فەلسەفەکەی، بەڵکە

و بۆچوونەکانی لایەنگرانی خۆی بە هێز دەکرد و بنکەکانی سەرپێچیکەرانیشی تەفر و توونا دەکرد.

گومانی تێدا نیە کەسایەتی دیکارت لەو کەسایەتیە ئالۆزانەیە تا ئەو پەڕی ئالۆزی، بۆیە هەڵەیە گەر بمانەوێت بەتەنها کلیلێك دەرگاکانی ئەو کەسایەتیە بکەینەوە. چونکە دیکارت لەو کەسانە بوو کە خاوەنی تێڕامان و تێڕوانین بوو هەروەك "مالبرانش" دەڵێت. هەروەها سوارچاکێکی فەرەنسی بوو لە ئەهلی سوارچاکی فیکریدا هەروەك "شارڵ بێجی" دەڵێت، هۆگری سەرکێشیە زیهنیە پاڵفتەکراوەکان بوو، هەروەها پیاوی کار و فەرمانیش بوو. ژیانی خۆش دەویست، گرنگی دەدا بە تەندروستی جەستە و خۆشگوزەرانیەکانی ژیانی، پاشان دیکارت خۆی ئەو پیاوە بوو کە خاوەنی پەیامێکی سەرقاڵ و جەنجاڵ بوو بۆ سەرکەوتنی بیر و باوەڕەکەی لە پێناوی خزمەتکردنی هەموو مرۆڤایەتیدا، دیسان لە سەرووی هەموو ئەم شتانەوە ڕابەرێکی بەڕێز و رۆشنبیر و نەرم و نیان و تێگەیشتوو بوو یان جەنتلمانێکی شارەزا و کارامە بوو بۆ ئەهلی زەمانی خۆی، بەلایەوە خۆش بوو قسەکردن لەگەڵ ژندا، دوا نەدەکەوت لە زۆرانبازی لەگەڵ پیاواندا لە پێناوی ئافرەتێکدا ئەگەر خۆشی بویستایە، شەرمەزار و تەریق نەدەبوویەوە گەر پەیوەندی ناشەرعی (نایاسایی) بکردایە بە چەند خانمێکەوە و منداڵی ناشەرعیشی لێیان ببوایە. هەروەها یەکێ بوو لە ئەهلی ئەرستۆکراتی فیکری، گاڵتەی دەهات بەو زانین و زانیاریانەی بەکورتکراوەیی لە دەقی کتێبەکانەوە وەردەگیرا، لە رۆژێکدا چەند سەعاتێکی تەرخان دەکرد بۆ توێژینەوە زانستیەکان، هەروەها لە ساڵێکدا چەند ساعەتێکی تەرخان دەکرد بۆ توێژینەوە میتافیزیکیەکان یان توێژینەوە لە ئەویوی سروشت.

بەشێوەیەکی گشتی دیکارت پیاوێکی زاڵ بووە بەسەر زانست و فەلسەفەکەیدا و بەوە قایل نەدەبوو خۆی دوور خاتەوە لێیان. لەگەڵ ئەوەشدا رەخنەگرێکی ئازاد بوو، رقی بوو لەوانەی خۆیان بەسەنگین و سەلار یان خۆیان بە زل و ترۆفیزەوە پیشان دەدەن، لەسەرووی هەموو ئەمانەشەوە دیکارت مەسیحی بوو، درێغی نەدەکرد لە بەجێ هێنانی ئەرکە ئایینیەکانیدا، نابێ ئەوەشمان بەلاوە سەیر بێت کە دیکارت یەکێ بووە لەو حاجیانەی کە رۆشت بۆ "نۆتەردام دولۆریت"، بۆیە کاتێ گەیشت بەیەکەمین سروشی (وەحی) فەلسەفەکەی لەگۆشەنیگایەکی بەناویانگەوە بیرو باوەڕی بەوە هەبوو کە ئەوە لە لایەن خواوەیە، بۆیە یەکێ بوو لەوانەی خۆی دەپاراست و پێداگیری دەکرد لەسەر دوورکەوتنەوە لە شتە ناپەسەندەکان بەهەموو جۆرەکانیەوە و خۆخەریك کردن بەدنیاوە، دەست لە ملانی بێدەنگی بوو تا فەلسەفەیەکی شیاو و گونجاوی بۆ بەرهەم هات بۆ وەڵامدانەوە و بەرپەرچ دانەوەی بەرهەڵستی کارە هۆڵەندیەکانی.(٢١)

بەدڵنیاییەوە دیکارت لە ژیانیدا هەموو لێدانەکانی سەرکەوتن و هەموو رەنگەکانی نسکۆ و نوشوستی فێر بوو. بۆیە ئێستا فەلسەفەکەی بۆتە فەلسەفەیەکی مرۆڤایەتی وا کە سنوورەکانی کات و شوێن دەبەزێنێت. وێنەی ئەو لاپەڕە دیار و ئاشکرایانە دەکێشێت کە بە لاپەڕە نەمرەکان دادەنرێت لە مێژووی مەعریفەی مرۆڤایەتیدا. هەروەها سەرەتاکانی فەلسەفەی دیکارتی سەرچاوەیەکی بە پیتی ئیلهام بەخش بووە بۆ گەورەزانایان (عەبقەریەکان) و بیرمەندان (موفەکیرین) و فەرمانڕەوا و دادوەر و ژیر و داناکان لە سەدەی حەڤدەهەمدا، تەنانەت تا دەگاتە ئەم چەرخەی ئێستاشمان دادەنرێت بە باوکی رۆحی هەموو فەیلەسووفەکان ئەوانەی وا لەدوای ئەو هاتوون، مێشکی

خۆیان پڕ کردووە لەو بۆن و بەرامە عەقڵانیە کاریگەرەی بـوون و هەبوونـەکان (الوجود و الموجودات).

دیكارت و بەرنامە عەقلانیەكەی:

بەرنامە بریتیە لەو ڕێگا پێویستەی كە لە توێژینەوەی عەقلیدا دەگیرێتە بەر. گرنگیدان بە بەرنامە و چاودێریكردنی دائەنرێت بە جیاكەرەوەیەك لە جیاكەرەوەكانی سەدەی حەڤدەهەم، چونكە بیرمەندانی ئەو سەردەمە باوەڕیان بە سوود و قازانجەكانی بەرنامە و كارلێكردنەكانی لەسەر زانستەكان و ژیانی ڕۆژانە و هەموو ڕۆڵەكانی مرۆڤایەتی هەبووە. بۆیە "هاملان" ئاماژە بۆ هۆكاری ئەمە دەكات و دەڵێت: خەڵكی ئەو سەردەمە لەكاتی تەمەنداری و چوونە ناو ساڵیانەوە دەچنە ژێرباری مل كەچ كردن بۆ دەسەلاتەكان لە فەلسەفەدا، بەڵكو هەندێ جار ئەمە لەبیر و بۆچوونی هەموو خەڵكیدا دەچەسپێت و دەچێتە ئەو بیر و باوەڕانەوە كە هەر چیەك بن، بێگومان ئەمەش هەر چۆنێك نەبێت شتێكیان لا دروست دەكات كە دڵنیایی و ئۆقرەیی خۆیانی پێ دابین دەكەن، بەرنامەش دەبێتە كەفیلی ئەمە هەرچەندە ئەوانیش فیكر و بۆچوونیان لەبارەی ئەو (بەرنامە)یەوە دەوڵەمەند نەبێت.(٢٢)

دیكارت ئەوەی بەچاوی خۆی دەبینی كە توێژینەوە و لێكۆڵینەوە لەبەرنامە بریتییە لە گرنگترین كێشەكان و پێویستی بە یارمەتیدان و چاودێری كردن هەیە لە بەجێهێنانی ئەركەكانی فەیلەسوفدا، بۆیە لە سەرەتاوە دەیویست وا بكات لە چاكسازیە فیكریەكەی پەی بەرێت بە ڕێگایەك تا بەهۆیەوە بگاتە سەر مەعریفەی حەقیقی، بەهۆی ئەو ڕووناكیە فیطریە (خواكردە)ی كە لە مێشك و عەقڵی هەمووماندا پەخشكراوە ئەوەش ڕووناكی عەقڵ و ئاوەزە. دیكارت ڕازی نەبوو لە بەرنامەی فەلسەفەی كەلامی (واتە

تەنها بەقسەکردن بێت)، فەلسەفەی مامۆستاکانی ئەو بەرنامەیە تەنانەت تا ئەو سەردەمەی دیکارت خۆشی هەر مابوو، بریتییە لەو فەلسەفەیەی کە دەووترا بە دیکارت لەسەردەمی قوتابیێتیدا کە دەچوو بۆ وەرگرتنی زانست لە قوتابخانەی (لافلیش).

ئەوەش لەو کاتەدا بریتی بووە لە هەوڵدانێك بۆ نەهێشتنی کێشە فەلسەفیەکان یان زانستیەکان بەباسکردنی کۆمەڵێك لەو وتەی نووسەرانی پێش خۆیان جا ئەو نووسەرانەش ناسراو و ناودار بووبن یان بە پێچەوانەوە نەناسراو بووبن، ئەمەیان وەك ئەڵتەرناتیڤێك بەکارهێناوە لە جیاتی ئەوەی بێن و هەنگاو هەڵگرن بۆ چارەسەرکردنی خودی کێشەکانی خۆیان. بەرنامەی لەم شێوەیە خوێندنەوە و ماندووبوونی زۆری دەوێت، جیاکردنەوەیەکی گەورەی دەوێت لە فێربوون و تێگەیشتن و شارەزا بوون بۆ گونجاندن لەنێوان بیر و ڕا لەیەکچووەکان و سەرچاوە هەمەجۆرەکانیتردا، بەڵام بەرنامەی وەك ئەم شێوەیە لە توانایدا نیە ئەو هەستە لە خەڵکیدا بەرجەستە بکات لەسەر ئازادی فیکر و سەربەخۆیی لە توێژینەوە و لێکۆڵینەوەدا. گەر سەرنج بدەین دەبینین لەسەرەتای ئەو حاڵەتەدا دیکارت نیگەران و بێزار بووە لە کاتی خۆیدا لەو جیاوازیانەی کە هەبووە لە گۆشەنیگاکانیاندا و هەروەها بێزاریش بووە لە پشێوی نێوان بیر و بۆچوونەکان جا لە فەلسەفە دابووبێت یان لە زانستەکاندا بووبێت یاخود لە ئایین دا بووبێت، تەنانەت ئێمەش ناتوانین شتێك بدۆزینەوە کە ئەو شتە بریتی بێت لە شتێکی ئاشکرا و دڵنیاکەر بە جۆرێکی وا پێویستی بەوە نەبێت کە پەنا بەرێتە بەر گفتوگۆ و ڕاگۆڕینەوە لە سەری.

بەدڵنیاییەوە پشێوی نێوان فەیلەسوفەكان و تێكەڵچوونی زانایان و ناكۆكی پیاوانی ئایینی، سەرچاوەكەیان هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو شێوازی پەیڕەوكردنەی كە لە توێژینەوەكانیاندا لە سەری دەڕۆن كە لەسەر ئاستێكی بەخشش و یارمەتیدان نیە، هەر بۆیە پێكدا هەڵدەپژێن بە پێكدا هەڵپژانێكی كوێرانە، هەر بەخاتری ئەوەی كە پشت بەستنەكانیان لەبواری گەیشتن بە مەرام و داخوازیەكانیان سەر بگرێت لە سەر جۆرە وەرگرتن و بەدەست هێنانێكی ڕێكەوت و بەختەوەری، بەبێ ئەوەی لەم كارەیاندا هیچ پلان و نەخشەیەكی وێنەبۆكێشراو یان بەرنامەیەكی دیاریكراویان هەبێت، خەڵكی پەلكێش كراوون بۆ ئارەزووبوونیان لە خۆدەرخستنێكی كوێرانەدا، تەنانەت بەجۆرێك گوێی خۆیانیان بۆ ڕادەگرن (گوێ قوڵاخ دەبن لەئاستیاندا) كە زۆرینەی جار لە ڕێگەیەكی ون و شاراوەوە ڕوو دەدات، هیچ لێكۆڵینەوەیەك ناكەن لەسەر هیوای پڕبوون و گوێ ئاخنینەكەیان، بەڵكو هەر لەشێوەیەكی خواوەكیلی ڕایان دەكێشن سا ئەمە خوایە بەڕێكەوت لە توێژینەوەكانیاندا لەسەریان شتێكی ڕاست دەرچێت، نموونەی ئەمانە لێرەدا وەك نموونەی ئەو پیاوەی لێ دێت كە ئارەزوویەكی شێتیگەری دەستی كێشابوو بەسەریدا لەسەر ئەو بڕوایەی كە وا گەنجینەیەك دەدۆزێتەوە هەر چۆنێك و لە هەر ڕێگایەكەوە بێت.

بۆیە بۆ ئەنجامدانی ئەو كارەی دەتبینی هەمیشە خۆی خەریك كردووە بە گەڕان و سووڕانەوە بە هەموو شوێن و كون و كەلەبەرێكدا سا بەڵكو چاوی پێ بكەوێت یان بیدۆزێتەوە ئەو گەنجینەیەی یەكێ لەگەشتیاران یان ڕێبواران بەجێی دەهێڵن و بزری دەكەن!(٢٣) هەروەها ئا بەم شێوەیە ئەمە حاڵی زۆرینەی ئەوانەیە كە سەرقاڵی خۆخەریك كردنن بە لێكۆڵینەوەكان و

زانستەكانەوە. نەخێر! مرۆڤ گەر لە پێشدا بەرنامەیەكی نەبێت لەسەر بنەما و بابەتەكانی بڕوات، جا لەفیكر و بیركردنەوە دا بێت یان لە ژیانیدا، ئەوا هەرگیز ناگات بە حەق و ڕاستی مەگەر بەڕێكەوت، وە هەست بەسەركەوتن ناكات تەنها بەلێك ترازانێك نەبێت لە ترازانەكانی (لەدەست دەرچوونەكانی) بارودۆخ یان بە هۆی ڕەزامەندیەكان و یاوەرەیەكانی بەخت و تالعەكانەوە بێت (بەخت یاوەری بێت). وە خێر و چاكەی مرۆڤ لەوەدایە كە بەڕاستی و لەڕێگەی شایستەوە بگات بە حەقیقەت نەك لە هەوڵی ئەوە دابێت لە ڕێگەی بێبەرنامەییەوە بەدەستی بێنێت!

هەروەها خۆشەویستی خۆدەرخستن لە هەندێ خەڵكدا جاروبار پەلكێشیان دەكات بۆ ڕوودانی تەنگژە و قەیرانێك كە دەرچوونیان نیە لێی، وەك ئەوانەیان لێ دێ كە ملی ڕێگا دەگرن لەسەر لێكۆڵینەوەكان بە بێبوونی دەستوور و یاسا، بەرهەمی ماندوو بوون و كۆششەكەشیان بە هێندی ئەو ڕووناكی فیترەتە نابێت كە لە دەستی دەدەن و لە ئاكامدا تووشی زەین كوێری دەبن، چونكە ئەو لێكۆڵینەوانە بەبێ هیچ یاسا و ڕێسایەكی ڕێك و پێك و ئامادەكراو هەنگاوی بۆ نراوە، تێڕامانە شاراوە و ئەندێشە نادیارەكان ڕووناكیەكانی فیترەت پەردەپۆش دەكات و بینینەكانی زیهن دەكوژێنێتەوە، ئەوەش كە ڕاهاتووە لە سەر ئەم ڕێگا تاریكە بڕوات بەم جۆرە ئەوا ڕووناكی بینینی كەم و لاواز دەبێت بە لاوازبوونێكی وا كە وای لێدەكات زۆر بە ناڕەحەت بەرگەی ڕووناكی درەشاوە بگرێت. هەروەها ئەمەش ئەوەیە كە تاقیكردنەوە باشترین بەڵگەیە. زۆربەی جار سەرنج دەدەین ئەوانەی وا سەرقاڵی لێكۆڵینەوەكان نین ئەوا بڕیار دەدەن بەسەر ئەوشتانە دا و وا پێشانیان دەدرێت و دەخرێتە بەر دیدگایان بڕیاردانێكی ڕاستر و پوختتر و ڕوون و ئاشكراتر زۆر

لەو بڕیاردانەی ئەوانەی وا زۆر دوودڵ و بەدگومانن لەسەر پە یمانگاکانی فێرکردن.

یەکەمین پێویستی لە ئامرازەکانی فەلسەفە هەست کردنە بە پێداویستی بەرنامە، پاشان دۆزینەوە و دانانی ئەو بەرنامەیە بە پراکتیکی (عەمەلی)، پاشان چەسپاندن و جێبەجێکردن بەتیۆری و کردەیی، لەبارەی هەستکردن و هۆشیاری و بیروبۆچوون.

ديكارت دەڵێت: من ڕێنماییت دەکەم بەبەرنامەیەك بنەمایەکی ڕوون و ئاشکرا و ئاسانی هەیە بێتوو گەر مرۆڤ چاودێری بکات بەچاودێریکردنێکی ورد ئەوا لەو بڕوایە دادەبێت کەچی بەڕاست زانیوە و کامەی بەهەڵە داناوە، وە لە توانایدا دەبێت بەبێ‌ئەوەی هێزی خۆی جێبەجێ کات و بیسە پێنێت لەهەوڵ و تێکۆشانێکی وونبوودا (واتە ڕەنج بەخەسار نابێت)، بەڵام بە پێچەوانەوە لەگەڵ زیادبوونی زانیاریەکەیدا دژەزیادبوونێك ڕوودەدات، کە لە زیهنی دا دەگاتە یەقین (دڵنیایی تەواو) لەهەموو ئەو شتانەدا کەلە توانایدا نیە بیانزانێت.(٢٤)

ديكارت وای دەبینێت ئەو ئیشەی بەهاوبەشی چەند کەسێك ئە نجام بدرێت هەمیشە کەمتر کامڵ و تەواو دەبێت لەو ئیشەی تەنها پیاوێك پێی هەڵدەسێت و ئە نجامی دەدات، هەروەها بۆیە لەسەر ئەم حاڵەتە کەم و کوڕی هەیە لەزانین و زانیاریەکا نماندا. پرۆژە و دامەزراوەیەك نیە خاڵی بێت لەکەم و کوڕی ئەوەش بەهۆی زۆری ئەو مامۆستایانەوەیە کە پەرتەوازەن، بەڕای ديكارت بەرنامە لەڕاستیدا یەك بەرنامەیە و لەناو هەموو خەڵکیدا عەقڵی دروست و ساغ شتەکان ڕاست دەکاتەوە کە لەنێوان خەڵکیدا بەشکراوە، بۆ ئەمەش هەڵەیە لێکۆڵینەوە لەسەر زانستە پەرش و بڵاو و دوور لەیەکەکان

بکەین، لەگەڵ ئەوەشدا ئیش کردن و خۆخەریك کردن بەچەند زانستێکەوە پێویستی بەچاککردن و جیاکردنەوەی سودمەندێتی هەندێکیان بەسەر هەندێکی تریاندا هەیە. ئەو زانستانەش لە پشتگیری و هاوکاریکردنی یەکتر دا پاڵ دەدەن بە یەکەوە و ڕستنێکی پێکەوە گرێدراویان لێ دروست دەبێت لەم کۆکردنەوەیەشیاندا وا دەبێت هەندێ جار کەمتر چاودێری و تێچوونی بۆ بکرێت وەك لەوەی لەیەك دابڕێت و هەندێکیان بەسەر هەندێکی تریاندا جیا بکرێتەوە و لێکۆڵینەوە لەسەر هەر یەکێکیان بکرێت لەسەر ئاستی خۆی.

لەبەر ئەوەی عەقلی مرۆڤایەتی یەکێکە لەڕوانگەی چەمکی دیکارتەوە، کەواتە گۆڕانی بەسەر دانایەت هەر چەندە بابەتەکانیش جۆراوجۆر بن لەوانەی وا مل کەچن بۆ ئەو عەقڵە، ئەمەش ئەوەیە کە گریمان و مەرج و جیاکردنەوە هەڵناگرێت، ئەوانەی وا خەڵکی بەناڕەوا بۆی دادەنێن، لێرەدا هەڵوێستی دیکارت پێچەوانەی هەڵوێستی زانایانی تاییەتمەندن وەك ئەمڕۆ دەیڵێن، بۆ زانستەکان و ناوەڕۆکەکانیان بەزانیارییە بەشبەشەکانەوە هیچ نرخێکی نابێت لەگۆشەنیگای ژیر و داناوە (حەکیم)ەوە هەتا نەیگەڕێنێتەوە سەر تاکە شتێکی وا کەخەڵکی هاوبەشی تێدا بکەن. ئەوەش عەقلی ساغە یان بڕیارێکی ئاشکرایە. (٢٥)

دیکارت بۆ ئەوە دەڕوات بێتوو گەر بڕیار بدات کە ژیری مرۆڤایەتی یەکێکە و هەروەها زیهنی مرۆڤایەتیش هەر یەکێکە و عەقڵیش هەر یەکێکە، بۆیە لێرەدا هەر دەبێ زانستێکی دڵنیاکەریش (علم یقین) هەر یەکێك بێت، یەك بەرنامەش هەبێت بۆ گەیشتن بەڕاستیەکان لە هەموو حاڵەتە جیاوازەکاندا. بێگومان هەر دەبێ بپرسین ئەم زانستە لە کوێ بێنین و ئەم یەك بەرنامەییەش لە کوێ بەدەست خەین؟ دیکارت دەڵێ: ئەو لێکۆڵینەوانەمان

دەست ناكەوێت تا لێیانەوە شتمان دەست كەوێت تەنها ئەوە نەبێت چەند بیر و ڕایەكی گریمانەیین. نەزانینی تەواو چاكترە لە زانینی لەق و شپرزە. زانست نابێتە زانستێك هەتا ئەگەر دڵنیایی (یەقین)ی تەواوی تێدا نەبێت. چونكە مانای زانست بریتیە لە ئاشكرایی و دڵنیایی نەك درۆ و خەملاندن، نموونەی ئەو ئاشكرایی و دڵنیاییەش زانستی بیركاریە بەبێناكۆكی. وە بەرنامەی داواكراویش بەرنامەی بیركاریە، بەو ئیعتیبارەی بەرنامەیەكی سروشتیە بۆ بیركردنەوە (فیكر)، بەڵگەشمان بۆ ئەمە بیركردنەوەی ئەوانەیە كە سەرقاڵن بەزانستە بیركاریەكانەوە. سەركەوتنی زانستە بیركاریەكان و بالابونی بەسەر زانستەكانیتردا لەوەوە سەرچاوە دەگرێت كە بابەتەكانی ئاسانە، چونكە عەقڵی مرۆڤایەتی لەخودی خۆیەوە وەریگرتووە و دۆزیویەتەوە بەبێئەوەی پەنا بەرێتە بەر تاقیكردنەوەی هیچ شتێك، پاشان ئاشنایی لەگەڵ پەیدا كرد و هەنگاوی سەركەوتوانەی بۆ هاویشت، چونكە دروستكراو نیە و تەنها مانا و وێناكردنە ڕوون و ئاشكراكانە و هیچ شاراوەییەكی تێدا نیە.

دیسان دیكارت دەڵێت: هیچ نارەحەتیەكی گەورە بەدی ناكەم لەوەدا كە توێژینەوە لە بارەی هەر شتێك لەشتەكانەوە پێویستی بەدەست پێكردن هەبێت، چونكە من خۆم ئەوەم لە پێشەوە زانیوە كە دەستمان پێكرد لە ئاسانترین شتەوە بوو ئەویش مەعریفە بوو، ئەگەر سەیرێكی نێوان هەموو ئەوانەی پێشوو بكەیت لەداخوازی حەقیقەت لەزانستەكان هەر ئەوانە توانیویانە ئەو داخوازیانە بەجێ بێنن كە هاوڕێی بیركارین و هەر تەنها خۆشیان سەلماندنەكانیان دۆزیەوە و دەستنیشانی بەڵگەكانی دڵنیایی و ئاشكراییان كرد، گومان ناكەم توێژینەوەكانیان لەسەر خودی ئەو بەرنامەیە بڕوات.

دیكارت سەرنجی لەوەشدا بوو مەبەستی فەیلەسووف ئەوە نیە بیركاری هەر تەنها بۆ خودی خۆی فێر ببێت، یان بۆ دۆزینەوەی ژمارە ئەزۆكەكان و شێوازە ئەندێشەییەكان، بەڵكو بۆ ڕاهێنانی زیهنە لەسەر ئەو بەرنامە وڕێگایانەی كە پێویستە فراوان و درێژ بكرێنەوە بۆ ئەو شتانەی كە زیاتر گرنگی و نرخیان هەیە. دووبارە بیركاری بەرهەمی بەرنامەیە لای دیكارت نەك خودی بەرنامەكە خۆی، هەموو خەڵك ئەوە دەزانن ئەو مەعریفە و زانینەی وا فیكر قەناعەتی پێیەتی و جۆش و خرۆشەكانی دادەمركێنێتەوە بریتیە لە مەعریفەی بیركاری. بۆیە ئەفلاتوون حەقی بووە كاتێك (خۆ خەریك كردن و سەرقاڵ بوونی بە فەلسەفەوە لەو كەسانە قەدەغە كردووە كە هیچ مەعریفەیەكی بیركاریان پێنیە و لە بارەیەوە هیچ نازانن). ئەم قەدەغە كردنە ئەفلاتوونیە هاوتای ئەو ڕاگەیاندنەیە كە دەڵێ پێویستە بەرنامە هەبێت.

فەلسەفە هەر وەك دیكارت تێی دەڕوانێت هەوڵ و تێكۆشانێكە بۆ بلاوكردنەوەی بەرنامەی بیركاری و درێژكردنەوەی بۆ كۆمەڵێك زانیاری مرۆڤایەتی كە فەلسەفە خۆی بەتەنها پێی ناكرێت هەتا عەقلی لەگەڵدا بەكار نەهێنرێت بەكارهێنانێكی باش و دروست. ئا ئەوەیە بەرنامەی گشتی هەمەلایەن، ئەمەش دەكرێ لێكۆڵینەوەی لەسەر بكرێت، چونكە عەقلی بڕیاردەر دوودڵی و گومانی تێدا نیە لە دەستنیشان كردنی بابەتەكەی، هەموو شتێك چاكسازی تێدا بكرێت بۆ خۆی دەبێتە بابەتێك، جا ئەو شتە سروشت بێت یان مرۆڤ بێت. هەموو زانستەكان گۆڕانیان بەسەر دا دێت تەنها عەقلی مرۆڤایەتی نەبێت هەمیشە وەكو خۆی دەمێنێتەوە، هەر چەندە ئەو بابەتانەش هەمەجۆر بن كە توێژینەوەیان لەسەر دەكات، بە بێ ئەوەی ئەو جیاوازیە لەسروشتی خۆیدا گۆڕانی بەسەر دابێت زیاتر وەك لەو گۆڕانەی دێت

بەسەر جیاوازی نێوان شتەکاندا لەسروشتی ئەو خۆرەی کە ڕووناکیەکەی پەخش دەکات بەسەر شتەکاندا. (٢٦)

لەهەموو ئەمانەوە دەردەکەوێت کە دیکارت ئامانجی ئەوە نەبووە بەرنامەکەی بەکورتکراوەیی بچەسپێنێت بەسەر تەنها زانستێکی وەك بیرکاریدا، بەڵکو ویستوویەتی بەرنامەیەکی گشتی بێت و بتوانێت بیچەسپێنێت بەسەر هەموو زانستەکاندا، وە بەڵگەش بۆ ئەمە لێرەدا ئەوەیە ناونیشانی کتێبەکەی بەم جۆرەیە: "وتارێك لە حەقیقەتی ناو زانستەکانەوە". لەبەر ئەوەی زیهن ڕاهاتووە بە داواکاری بەرنامەیەکی ڕاست کەلە توانایدا بێت بیگوازێتەوە بۆ زانستەکانی تر جگە لەزانستەکانی بیرکاری، وە بتوانێت وێناکردنی تواناداری لەبیرکاری گشتی دا هەبێت.

لەوانەیە لەسەرەتای کارەکە دا ئەم هەوڵدانە خەیاڵی بێت، بەوەی کە مەحاڵ بێت گێڕانەوەی هەموو شتەکان بۆ حساب (ژمێرە) بێت، یان کێشە ئەخلاقی و ڕەوشتیەکان یا خود میتافیزیکیەکان بگەڕێنرێنەوە بۆ هاوکێشە جەبریەکان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەگونجێت چارەسەری کێشە جیاوازەکان بکرێت بەچارەسەرکردنێکی بیرکاریانە، ژمێرە (حساب) چیە لەڕاستیدا ئەگەر تەنها ئامێرێك نەبێت کە زانستی ژمێرە یان زانستی جەبر بەکاری دێنێت بۆ شیکردنەوەی کێشە تایبەتیەکانی ئەو دوو زانستە. ئەو زیهنەش ڕوو دەکاتە ژمێرە لەبەر پێویست بوونیەتی پێی لە دۆخێك لە دۆخەکاندا، لەگەڵ ئەمەشدا نابێت ئەو زیهنە خۆی پابەند کات و ببێتە کوێلەی ژمێرە (حساب).

گەر هاتوو بۆ زانستە بیرکاریەکان دڵنیاییەکی وا پەیدا بوو کە جیاوازی تێدا نەبێت و ئەو دڵنیاییەش کە وەریگرتووە لەو ڕێگایانەی ژمێرەوە نەبێت وا ئەو زانستانە پشتیان پێبەستووە، بەڵکو لە ڕوون وئاشکراییەکی تەواوەوە

بێت، ئاشکرایی ئەو مانایانەی کە دروستی دەکات، وە لەو ڕێکخستنەی دەیکات بۆ زنجیرەدانان و ڕیزبەندیکردنی ئەو مانایانە.

بۆ ئەوەی بتوانین دڵنیایی تەواو زیاد بکەین لەسەر هەر زانستێك کە یەکسان بێت بەو دڵنیایییە تەواوەی زانستی ژمێرە یان زانستی ئەندازە ئەوا پێویستە خۆمان سەرقاڵ و خەریك نەکەین بە شتیترەوە تەنها بەو مانا ڕوون و ئاشکرا و دیارانەوە نەبێت کە ناوەڕۆکەکەیان تەواو ئاشکرایە بەمانای ئاشکرایی، هەموو ئەو مانایانەش ڕێك و پێك دەکەین و ڕیزیان دەکەین، یان ڕێکیان دەکەین بەڕێکخستنێکی تایبەتی، بەشێوەیەك هەر مانایەك لەو مانایانەی کە دەیبەخشێت پێشینەیەکی هەبێت بەهەموو ئەو مانایانەوە کە پشتی پێ دەبەستێت، بۆمان هەیە بپرسین لە شێوەی خستنە ڕووی ئەو بیروبۆچوونە دەرچووانەی کە لەبارەی دەسەڵاتەکانەوە خراونەتە ڕوو جا هەر چیەك بن ئەو دەسەڵاتانە، فەلسەفی بن یان کۆمەڵایەتی بن، یان ڕامیاری بن یان ئایینی بن، لەبەر ئەوەی لە زۆرینەی حاڵەتەکاندا توندترین ئەو بیروبۆچوونانە مەیلیان لەگەڵ ئارەزووبازیدا بووە و زۆرینەشیان شوێنکەوتەی ئەو خەیاڵ پڵاوە نامۆیەن کە دوریان دەخاتەوە لە پلە و پایەکانی دڵنیایی تەواو. پاشان هەر دەبێ خۆشمان لەو بیر و بۆچوونانە دوور خەینەوە کە جەماوەر هوتافیان بۆ دەکێشن، چونکە دەبێ ئەوە بزانین ئەوانە سودمان پێناگەیەنن لە جیاکردنەوەی هەق لە ناهەق و لەو بیروبۆچوونانەدا دەنگەکان حسێب دەکەین بۆ ئەوەی بکەوینە شوێن زۆرترینی ئەو ژمارەیەی کە ئەو بیر و بۆچوونانە لە خۆیانی کۆ دەکەنەوە. کۆبوونەوەی زۆرترین ژمارەی خەڵك بەڵگەی ئەوە نیە تا شانازی پێوە بکرێت بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستیانەی کە دەرخستن و دۆزینەوەیان گرانە، هەروەها گەواهی دانی ئەزمونێکی

هەستاوەری دەخەینە پێش چاو، چونکە فریودان و فێڵە، ئەگەر بگونجێت جارێك فێڵ و فریودا نمان لەگەڵدا بکرێت، ئەوا بەهەمان شێوە دەشگونجێت کە هەمیشە بەبەردەوامی فێڵمان لەگەڵ بکرێت و بمانخەڵەتێنن، مادام لەو بارەدا ڕێکخستنێك نەبێت کە پشتی پێ ببەسترێت.

هەروەها بۆمان هەیە ئەو شێواز و ڕێگایانەی لە ژیربێژی ئەرستۆ دا باو بووە لەسەدەکانی ناوەڕاستدا بخەینە پێش چاو، هەروەها ئەو پێوانە ژیربێژیانەی کە دەسە پێنرێت بەسەر ئەو شتە دا وا داوای لێتوێژینەوەی لە بارەوە دەکرێت، ئەمانەش هیچ شتێك دروست ناکەن زیاد لەوەی دەبنە ڕێگرێك لەبەردەم جوڵەی زیهنی سروشتیدا، چونکە سوڕانەوەکاریە بەسوڕانەوەیەکی ئامێری، دامان دەبڕێت لەبیرکردنەوە، یارمەتیمان نادات لەسەر دۆزینەوە و دەرخستنی حەق و ڕاستی.

لەبەر ئەوەی کە ئیتر دوور دەکەوینەوە لە بەهەند وەرگرتنی بیر و ڕای دەسەلاتەکان و فیکرە بەناوبانگەکان و گەواهیدانەکانی هەستاوەری و ڕێگاکۆنەکانی پێوانەکاری، کەواتە هیچمان بەدەستەوە نامێنێت تەنها شیکردنەوەی ڕێگاکانی دوو زانستە بیرکاریەکە نەبێت ئەو دوو زانستەی وا هەموو خەڵکی دانیان ناوە بە پتەوی و بڕیاردانەکانیدا.

هەر دوو ڕێگاکەیان شیدەکەینەوە، نەك بەمەبەستی چەسپاندنیان وەك دووانەیەکی وا لەسەر ئەو مەسەلانەی کە نەگونجێت بۆ ئەم چەسپاندنە، بەڵکو بۆ ئەوەی هەتا ڕزگارمان بێت لێیان گرنگتر لەوەی زیهن دروستی دەکات لە هەموو هەنگاونانە بەرنامە ڕێژی بۆکراوەکانیدا، تا ئاشنایی پەیدا کەین بە تایبەتمەندیەکانی زیهن لە کردەوەکاندا ئەوەش بەهاوتای هەموو ئەو مەرجە گشتییانەی کە سوودی هەیە بۆ هەموو ڕێگەکانی ژمێرەیی و ئەندازەیی،

گەورەترین گومان ئەوەیە کە ئەو کردەوانە زۆر ئاسانن، ژمارەیان کەمە، بەڕای دیکارت هەموو ئەو کردەوە (کرداره) زیهنیانەی (ژیری)یانەی کەبەهۆیانەوە دەتوانین بگەینە زانین و ناسینی شتەکان بەبێ‌ئەوەی بترسین لە هەڵخلیسکاندن و هەڵەکردن بریتییە لە دوو کردەوە (کردار) ئەو دووانەش: پەی بردن و دۆزینەوەیە.

پەی بردن وەك ئەوەی دیکارت تێبینی دەكات بریتییە لە ڕوانینە عەقڵیە ڕاستەوخۆیەی کە زیهن دەرکی پێدەکات لەهەندێ لەو ڕاستییانەی وا دەروون گوێڕایەڵیان دەکات و دڵنیاییان تیا پەیدا دەکات و پێویستی بە پاڵنەرێك نیە. دووبارە پەی بردن ڕوانینێکی عەقڵیە لە ڕوون و ئاشکرایی و جیاکردنەوەیەکی تەواوەوە سەرچاوە دەگرێت و هەموو گومان و دوودڵیەکانی لەخۆی داماڵیوە، بەگوێرەی تێگەیشتنی دیکارت ئەمەش بریتییە لەو فەرمانە عەقڵیەی کەبوونی نابەسترێتەوە بە هەستاوەری و خەیاڵەوە بەڵکو تایبەتە بە زیهنەوە بەلام زیهنێکی پاڵفتە و پاکژ.

لەو خەونە خەڵەتێنەرانە نیە کە خەیاڵ بڕیاریان بەسەردا دەدات. بەڵکو مەبەستم لەو بیر و بۆچوونە بەهێز و پتەوەیە کە لە زیهنێکی پوخت و بەئاگاوە هەڵدەستێت و تەنیا لە ڕووناکی عەقڵیشەوە دەردەچێت.

تێگەیشتنی دیکارتی ئەو فەرمانە عەقڵییەیە کە زیهن دەرکی پێدەکات هەر بۆچوونێك بێت لە وێناکردن یان بڕیاردان یان بەلگەڕێژی بەتێگەیشتنیان و تەواوکردنیان لەیەك کاتدا نەك بەشێوەی یەك لەدوای یەك، دیکارت ئەو هاوتەرییەی دۆزیەوە لە نێوان پەی بردن و دۆزینەوەدا کە بۆی دەرکەوت کۆتایی بە تەواوکردنیان نایەت لەیەك کاتدا، بەلام جوڵانەوەیەك لە جوڵانەوەکانی زیهن دەتوانێت زاڵ بێت بەسەر بەرهەم هێنانی

شتێك لە شتێکیترەوە. هەموو کەسێك دەتوانێت بە پەی بردن ئەوە بزانێت کە بوونێکی پێویستکاری هەیە چونکە بیر دەکاتەوە، سێگۆشە شێوەیەکی دیاریکراو، بەوەی کە سێ لای هەیە، ڕاستیەکانیتر زۆرن تا بیانزانین چونکە زانینمان لە بارەیانەوە شاراوەیە، لەبەر ئەوەی بەهۆی ئاسانیانەوە ئاگایی خۆمانی پێوە پەیوەست ناکەین، ئەو ڕاستییانەی لەم ڕووەوە دەتوانین پێیان بگەین بەهۆی ئەو چاکیەوەیە کە پێویستیان بە سەلماندنی خودی کەس نیە، لەبەر ئەوە دیکارت بڕیاری ڕەهای دا لەسەر: ڕووداو (کارەسات)، ڕووناکی فیتری (خوایی)، غەریزەی عەقلی، کە بەهۆیانەوە زانیاری پێویست و تەواو بەدەست دەهێنن بۆ سەلماندن و جێگیرکردنی زۆر بابەت و مەسەلە.

دیکارت لەو بڕوایە دابوو کە پەی بردن هیچ کەم ناکاتەوە لەسەر ماناکان و بیروبۆچوونەکان، بەڵکو ئەو ڕاستیانەمان بۆ بەدەست دێنێت کە گومان هەڵناگرن، وەك چۆن سروشتە سادەکانمان بۆ بەدەست دێنێت ئەوەش: (تەنها تایبەتمەندیە سروشتیەکان)ە کە لە بەر ئاسانیان بە زیهن دەرکیان پێ دەکرێت دەرکردنێکی ڕاستەوخۆ و دەشگونجێت هەموو سروشتەکانیتری لێ ڕزگار بکرێت: نموونەی ئەمەش وەك: بوون و یەکێتی و درێژبوونەوە و جوڵە و شێوە و کات و شوێن، هەروەها کردارەکانی زانین (مەعریفە) و گومان و ئیرادە (توانایی). سروشتە سادەکان ئەو سروشتانەن کە گەیشتن بەئاستی زانینیان لە ڕوونی و جیاکردنەوەدا بەو ئاستەیە کە بەرهەڵستی زیهن دەکات لەدابەشکردنیان بۆ شتیتر و گەورەترین جیاکردنەوەیان تێدایە. هەستکردنمان بەسروشتە سادەکان بێبەریە لە هەڵە، لەبەر ئەوەی بیر و بۆچوون هەمیشە لەخودی خۆی دا ڕاستە، چونکە هەڵە لە کرادرێکی وادا جێی

نابێتەوە کە زیهنی تێدا ببینرێت، بەڵکو لەو کردارەدا جێی دەبێتەوە کە بڕیاردانی تێدایە.(٢٧)

بڕیار (حوکم) لای دیکارت ناگەڕێتەوە تەنها بۆ عەقڵ، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ "ئیرادە" و "بڕیاری ئازاد"یش، لە پێناوی ئەمەشدا هەڵەیە گەر بیدەیتە پاڵ مرۆڤێکی وەهاوە کەبتوانێت ئازادیەکەی بەکار بێنێت بەبەکارهێنانێکی خراپ، وەك ئەوەی بەکاری بێنێت لە نێوان فیکرەکاندا (بیرو بۆچوون)ەکاندا کە هیچ پەیوەندییەکی نەبێت بە حەقیقەت و واقیعەوە.(٢٨)

هۆکاری دووەم بۆ گەیشتنە دڵنایی بیرکاری بریتییە لە دۆزینەوە، ئەویش ئەو هێزەیە کە بەهۆیەوە ڕاستیەك لە ڕاستیەکان تێدەگەین کە بەرهەمی ڕاستیەکیترە لەم ئاسانترە. ئەوەش بۆ خۆی کردارێکی زیهنیە و بەهۆیەوە ڕزگارمان دەبێت لەو شتەی کە زانینێکی دڵنیاکەرمان لەبارەیەوە هەیە و بەرهەمی وابەستەبوو نمانە پێوەی، یان چالاکیەکە دەگوازرێتەوە لە یەکێکەوە بۆ یەکێکیتر، وە لە ئاستێکەوە بۆ ئاستێکیتری دوای خۆی یان بۆ ئەو شتەی وابەستەبوون لەبارەیەوە ڕاستەوخۆ و پێویستە، پاشان لە دووەمەوە بۆ سێهەم و هەتا دوایی.

دۆزینەوە بە پێی چەمکی دیکارت جیاوازە لەو پێوانەیەی لە ژیربێژی ئەرستۆ و ژیربێژی (مەنتیق)ی سەدەکانی ناوەڕاستدا دەکرا. لەبەر ئەوەی پێوانەکاری کۆن پێکەوە بەستنە لە نێوان بیر و بۆچوونەکاندا (ئەفکارەکاندا). بەڵام دۆزینەوە پێکەوەبەستنە لەنێوان ڕاستیەکاندا. پاشان پەیوەندیە سێسنووردارەکە لە پێوانەدا مل کەچە بۆ بنەمایەکی ئاڵۆز و بەرێگایەکی ئامێرکاری (ئالی) جێبەجێ دەکرێت بۆ زانینی پێوانەی بەرهەم هاتوو (بەدەست هێنراو) و بەرهەم نەهاتوو (بەدەست نەهێنراو)، لەکاتێکدا

بڕیاردان بەهۆی پەی بردنەوە دەزانرێت، زانین ئەوەیە کەلە دڵنیاییەوە دێت و بەجۆرێك كە كەمترین بیرچوونەوە پێویستی بە بەڵگەكاریە و ناگونجێت بەخراپی جێبەجێ بکرێت. پێوانە جیا دەكرێتەوە بەهۆی پەیوەندیە نەگۆڕەكانەوە جا هەستی پێبکرێت یان هەستی پێنەکرێت، بەڵام بزووتنەوەیەکی (جوڵەیەکی) فیكری پێگەیشتووە، بزووتنەوەی فیكر شتەكان دەبینێت یەك لەدوای یەك بە بینینێکی دڵنیایی. بەڵام لای دیكارت شوێنێك نیە بۆ دۆزینەوە تەنها بۆ مەسەلە دڵنیاییەکان (یەقینەكان) نەبێت، لەم كاتەشدا چاومان دەكەوێت بە پێوانەكاریەكانی (أرسطاطالي) كە ڕێگە خۆش دەکات یان (ماوە فراوان دەكات) بۆ مەسەلە ئیحتیمالیە نیشتمانیەكان هەر وەك لە پێوانەكاریە وتووێژیەکان (جەدەلیەكان) و وتاربێژیەکان دا دەیكات.

ئەوەی دۆزینەوە پێی هەڵدەستێت ڕۆڵێکی گرنگی بۆ نامێنێتەوە بە پێی بەرنامەی دیكارت كە متمانەی زیاتری هەبێت لە پەی بردن، لەبەر ئەوە هەر دەبێت لەخاڵێکەوە لەسەر ئەوەی كە دۆزینەوە كەمتر (بەهێز و پتەوترە) لە پەی بردن، پشت بەستن بەوەی كە هەموو دۆزینەوەیەك پێویستی بەكات هەیە، ئەمەش بەو لە جیاتی دانانە پێویستی دەبێت بە بەكارهێنانی ئەو بیرەوەری (زاكیرە)یەی كە ناپاكی و خیانەت لە مرۆڤ دەكات لەهەندێ جار دا.

دڵنیایی پەی بردن پێش هەموو شتێك هاتووە بەوەی لە ئاومز دایە و هەر ئەویشە هاوبەشی دەكات بۆ دۆزینەوە، بەڵام تاییە تمەندە بەوەی كە ڕوو دەكاتە شتێك لە وێناكرد نماندا بۆی چەسپیوە لە ئاسانی و جیاكردنەوەدا بە جۆرێك ڕێگری دەكات لە سەر هەر زیهنێك (ژیریەك) كە وادەگونجێت پێویستمان پێی هەبێت بۆ زانینی، ڕێگری ئەوەشی لێدەكات كە بەخراپی جێبەجێی كات و پێی هەڵسێت.

ئەم دوو کرداره بیرکاریە (پەی بردن و دۆزینەوە) دەگەڕێنەوە بۆ یەك کردار(فعل)، پشت بەستن بەوەی کە دۆزینەوە زنجیرەیەك پەی بردنە. هەموو زیهنێك (ژیریەك) توانای هەیە بەم دووانە هەڵسێت بە فیترەت بەبێفێربوون، هەر دووکیان عەقڵی ڕاشکاو و خودی خۆیەتی وە هەر ئەو عەقڵەیە شتەکان ڕاست دەکاتەوە کە لەنێوان خەڵکیدا دابەشکراوون.

بنەماکانی بەرنامەی دیکارت:

دیکارت لەم کتێبەیدا "*بنەماکانی ڕێنمایی عەقڵ*" باسی بیست و یەك بنەمای کردووە. بەلام بەداخەوە مرد و مەرگ مەودای نەدا ئەم کتێبە تەواو بکات، ئەم کتێبە دادەنرێت بەقووڵترین و بەنرخترین نامەی ژیربێژی کە فەلسەفەی پێناشنا بووە لەهەموو قۆناغەکانیدا، بەلام دیکارت ئەو کاتەی کتێبی "*وتارێك دەربارەی میتۆد*"ی نووسی چەند ژمارەیەکی زۆری لەبنەماکان لەم بارەیەوە ڕاستکردەوە، ئەوەی بۆ دەرکەوت ـ هەر وەك دەردەکەوێت ـ کە زانستی ژیربێژی کۆن لەکاتێکدا بەزڕی و بێبەر مابوویەوە لەبارەی لێکۆڵینەوە و بەدەست هێنانەکانیەوە لە بەر زۆری ئەو بنەمایانەی کە دەیگرتە خۆی، کەچی سەرکردەکانی دەوڵەت لە توانایاندا بوو کە فەرمانڕەوایی بکەن بەژمارەیەکی کەم لە یاساکان مادام سوور بوون لەسەر چاودێریکردنی ئەو فەرمانڕەواییە بەچاودێریکردنێکی ورد، لە بەر ئەوە دیکارت لەکورتی بڕیەوە و تەنها هاتە سەر باسکردنی چوار لەو بنەما سادانە لە "*وتارێك دەربارەی میتۆد*"ەوە، یەکەمیان بەستراوە بە پەی بردنەوە و سیانەکەی تریش بەستراوە بەدۆزینەوەوە. ئامانج لەم چوار بنەمایەش ئەوەیە کە وەسفی ئەو ڕێژەیە بکات

کە زیهن ئیشی لەسەر دەکات کاتێك کە بیر دەکاتەوە بەبیرکردنەوەیەکی بیرکاریانە. بریتین لە:

١ـ دان بەهیچ شتێك دانانێم هەرگیز لەسەر ئەوەی ئەو شتە ڕاستە تا بەڕوون و ئاشکرایی بەشێوەیەکی بەلگەنەویست نەزانم ئەو شتە وایە، ئەمەش بەو مانایە دێت کە هەموو هەوڵێك بخرێتە کار بۆ دوورکەوتنەوە لە پەلەکردن و خۆ نەبەستنەوە بە بڕیارەکانی پێشووەوە، لە بڕیارەکانمدا دانی پیا نانێم تا کاتێك عەقڵم ڕێنموونیم نەکات لە "ئاشکرایی" و "جیاکردنەوە" دا بە نەهێشتنی هەموو گومانێك بەو دووانەوە.

٢ـ هەر یەکێك لەو گرفتانەی دەمەوێت توێژینەوەی لەسەر بکەم، بەوەندەی بتوانم و بۆم بکرێ دابەش دەکەم بۆ بەشەخێردارەکان، بەڕێژەی ئەو داواکردنەی کە پێویستە بۆ حەلکردنی لەسەر باشترین شێوە.

٣ـ بیر و بۆچوونەکانم ڕێك دەخەم، دەست پێ دەکەم بەئاسانترین حاڵەت و سوکترین زانیاری، پلە بە پلە سەر دەکەوم هەتا دەگەمە زانینێك (مەعریفە)یەك کە لەهەموویان ئاڵۆزتر بێت، بەڵکو ڕێکخستنێکی وا دەسە پێنم لەنێوان حاڵەتەکاندا بەجۆرێك هەندێکیان پێش نەکەون لەهەندێکیتریان.

٤ـ لەهەموو حاڵەتەکاندا کار بۆ ئەوە دەکەم ئامارە تەواوەکان و پیاچوونەوە سوودمەندەکان بمگەیەننە سەر سیقەیەکی وا بەجۆرێك کە بڵێم من لەهیچ شتێك بێئاگا نیم کە پەیوەندی بەکێشەی پێشاندراوەوە هەبێت بۆ لێتوێژینەوە.

مەبەست لەبەرنامەی دیکارتی ڕێنمایی کردنی عەقلی ڕێك و ڕاستە. ئەو دەستوورەشی دیکارت قسەی پێدەکات و بەدەقێکی داڕێژراو پێمان دەڵێت لەسەر

ئەوەی کەشتەکان قبولْ نەکەین تەنها (بەلگەنەویستەکان) نەبێت، وە لەسەر ئەوەش کە هەمیشە دەست پێبکەین بەئاسانەکان و ڕوون و ئاشکراکان، وە لەسەر ئەوەش کە لەتوێژینەوەکانماندا شوێنکەوتەی ڕێکخستن و یاسایەکی نەگۆڕ بێت، ئەمەش لە واقیع و ڕاستیدا بنەماکانی زیهنێکی ڕێك و ڕاستە، وە هەموو زیهنێکی ڕێك و ڕاست کت و مت زیهنێکی دیکارتیە.

دیکارت و ئەودیوی زانست:

لەزانادا دیاردە سروشتیەکان هەیە یەکێتی زاڵە بەسەر گۆڕانەکانی دیاردەکان و جۆرەکانیدا، یەکێتی عەقلی زانستی دەسە پێنێت بەمەبەستی زانیاری زانا، یەکێتی زانست و مەعریفە و بەرنامەیە، جەوهەر یان بوون یەکێتی نیە، ڕوانینی زانست بۆ دیاردە سروشتیەکان قوڵترین ڕوانینەکانە لەبارەی جەوهەر و بوونەوە. بەڵام لێرەدا چەند حاڵەتێك هەیە کە عەقلی زانستی بڕیاری لەسەر دەدات ئەمەش بۆ سەرکردایەتیکردن تێیدا. لەو دیاردانەش ـ ڕاستیە ـ کە ئەویش جەوهەر یان بوونی تێدا نیە...

لەسرووشتدا (حەقیقەتێکی) ڕاستیەکی بیرکاریە کە زانا دەیزانێت تەنها بە چاوی زەین و بەلگەکاری، حەقیقەت دروستکراوێکی کارایە بۆ ئاستێکی دوور، بەڵام بیر و باوەڕەکان لە دەروونـدا نـەگۆڕ و چەسپاوە، تۆخمەکانی سەنگینیەکیان تێدایە وەستاون لە بەردەم بینینێکی زیرەك و بێخەوشدا. جا دەسەڵات و زاڵبوونەکانیشی لەسەر دیاردەکان هەر چۆنێك بن، بەرامبەر ئەو یاسا و بیر و باوەڕ و سەنگینیانە (گرنگیانە)، ئەوا عەقلە سەیرکەر و تۆمارکراوەکان تەنها بڕیار لێدراون، لەسەر بنەمای ئەم سەیرکردنە (تێڕوانین)ەوە زانستێکی ڕاست و دروست و کارێکی سەرکەوتوو بنیات دەنێین.

دووباره بۆ سرووشتیش حەقیقەتێكی بیركاری هەیە، عەقڵی مرۆڤایەتی مل كەچیەتی و ڕێ دەكا لەسەر ڕاسپاردەكانی لە زانست و كارەكەیدا، كێشەیەك هەیە لەبیر و بۆچوونەكانی ژیربێژی و بیركاری و یاسا نەگۆڕەكانی جوڵە و سەنگینییەكان (بەهادارەكان) و سروشتە جێگیرەكاندا بەوەی كە ئەو بیروبۆچوون ویاسایانە ئیشی تێدا دەكەن ئەویش ئەو حەقیقەتەیە كە مرۆڤ بەهۆی بینینەوە دەركی پێ دەكات، وە ئەمەش بەعەقڵ و بەڵگەكاری دروست نەكردووە، وە ناشتوانێت گۆڕانكاریان لە بری دانانیشی تێدا بكات، چونكە حەقیقەتێكی جێگیر و هەمیشەییە.

ئەو حەقیقەتەی كە مرۆڤ دەتوانێت داهێنانی تێدا بكات بریتیە لە حەقیقەتێكی ڕەها؟ ئایا ئەمە یەكەمین حەقیقەتە كە هەموو عەقڵێك مل كەچی بێت؟ وە ئایا هەڵوێستی هەموو عەقڵێك لەبەرامبەریدا وەك هەڵوێستی سەیركەرێكی تۆماركراو دەبێت؟ ئەمە ئەو پرسیارەیە كە هاوڕێكەی دیكارت (مرسین) خستیە پێش چاو لەساڵی ١٦٢٠ دا بەپێی ڕایەك كە لە كتێبێك لەكتێبەكاندا خوێندبوویەوە، ئەم ڕایە ڕێبەرایەتی ئەوە دەكات كە خواوەند مل كەچە بۆ پێویستیەكی ڕەها، بۆ پێویستیەكی حەقیقەتە بیركاری و ژیربێژیەكان.

دیكارت وەڵامی ئەم پرسیارەی (مرسین)ی دایەوە لەو سێ نامەیەیدا كە دائەنرێن بەگرنگترین نامە فەلسەفیەكانی و یەك بەدوای یەكدا نووسینی لە ١٠ی ئەپریل و لە ٦ی مایۆ و ٢٧ی مایۆی ساڵی ١٦٣٠ دا وبڕیاری ئەوەی دابوو تێیدا كە عەقڵی ئیلاهی (خواوەند) مل كەچ نابێت بۆ ئەم حەقیقەتانە، هەر وەك دەبینرێت ئەو حەقیقەتانە شتێك نین لە دەرەوەی بابەتەكانی ئەو دا بنـ و سە پێنراو بن بەسەریدا، لەگەڵ ئەمەشدا بەشێك نین لەو، چونكە (هەموو) ـ

لەبەشەكانی پێكهاتووە ـ هیچ جیاوازیەك نیە لە پلەكاریدا لەنێوان (هەموو) و (بەشەكان) دا، بەڵكو هەناردەشی ناكات و لێشیەوە دەرناچێت، هەروەك (فلۆتین) دەیبینێت، وەك دەرچوونی تیشك لەخۆر. چونكە ئەو تیشكە دەرچووە، لەگەڵ ئەوەشدا بەبێ ئەوەی ئەو دەرچوونە لە لایەن تیشكەكە خۆیەوە بێت، بەڵكو لە پێویستیدا دەرچووە، بەبێ ئەوەی سەركێشی بكات لەوەی بەسەری پێویست كراوە لەدەرچوون و پەخشانكردنی خۆی. ئەوەش بەستراوە بەو پێویستیەوە كە لێوەی دەردەچێت، هەروەك چۆن ئەمەی دواییان پەیوەست بوونی هەیە بەخواوە. ئەوەش نابێتە رێگری وێناكردن لەخوادا، ئەو خوایەی كە مل بۆ هیچ شتێك كەچ ناكات و پەیوەستیش نیە بەهیچ شتێكەوە و هەموو شتەكانیش ملە كەچی ئەون، خوای دیكارت، وەك خواوەندی یۆنان نیە، وەكو ئەو مل كەچ ناكات بۆ قەزا و قەدەر بەڵكو خواكەی ئەم هەموو قەزا و قەدەرەكان ملە كەچن بۆی، هەروەها قەزا و قەدەریش ناگرێتە خۆی لەشێوەی حەقیقەتەكان یان پێویستیەكان، ئەمەیان راستە بۆ قەزا و قەدەر كە پشتی پێ دەبەسترێت و بوونی هەیە.

چۆن مل كەچی بۆ خوا دەكەن ئەو حەقیقەت و یاسایانەی كە زانست بڕیاری لێداون؟ ئێمە تەنها یەك مانای مل كەچ بوون دەزانین، هیچیتر جگە لەمە نازانین ئەویش، مل كەچ بوونی دروستكراوەكانە بۆ دروستكەر (خالق)، هەر خوایە ئەو حەقیقەتانەی خوڵقاندووە و دروستی كردوون هەروەك چۆن ئێمەی خوڵقاندووە و دروستی كردووین. بوون و ویست و تێگەیشتنی خوا ئەزەلیە (لەئەزەلەوەیە) هەر هەبووە و هەر دەشبێت. هەندێ لەو بانگەشانە راست نین وا دەڵێن: عەقڵ لە خوا دا پێش ئیرادە (ویست) كەوتوە، هیچ پاش و پێش كەوتنێكی كات یان ژێربێژی (منطق)ی لەخوا دانیە. بەڵكو ویستی خوا

بۆ زانین و تێگەیشتن لەهەمان چرکەساتدایە و بەهەمان مانایە، وە لە (یەکتایییەکی کامڵ و ڕەهادا)یە. ئەم مانایەش لەسەرووی تێگەیشتنی ئێمەوەیە. خواوەند لەسەرووی ئاستی تێگەیشتنی ئێمەی دروستکراوەوەیە. ئەمەش لەبەر ئەوەی خۆی تواناداو بەدەسەڵاتە و ئیرادەی هەیە، هەروەها هیچ سنوورێك و پێوانەیەك نیە بۆ هێز و توانا و دەسەڵاتی ئەو، هەروەك چۆن هیچ شتێك ناتوانێت ڕاڤەی ئازادی و سەربەخۆیی ئەو بکات و بەتەواوی ماناکانی لێکبداتەوە.

چونکە ئەو بەتوانا و دەسەڵاتدارە بەوەی کە لەهیچ و نەبوونەوە جیهانی خوڵقاندووە. بەمانە دا بۆمان دەردەکەوێت کە ئەوقسە و گوفتارانە نارەوان و ڕاستییان تێدا نیە، لەبەر ئەوەی ئێمە لەنهێنیەکانی خوا تێناگەین، هەروەها لەبەر ئەوەی ئێمە تێناگەین لەو هێزە خواییەی (ئیلاهیە)ی کە لەخودی خوادایە و ئەوەش سیفەتی خوای پەروەردەگار و باڵادەستە.

لێرەدا پەیوەندیەکی ڕوون و ئاشکرا هەیە لەنێوان مل کەچ بوونی حەقیقەتە هەمیشەییەکان بۆ خواوەند و هێز و توانا و دەسەڵاتی. لەتوانامانادایە تێیان بگەین و بیانزانین. ئەو حەقیقەتانەش بەزۆری ناو نانرێت (ناوزەد ناکرێت) لەسەر ئاستی مرۆڤایەتی و تەنانەت مرۆڤ توانای تێگەیشتن و ناسینیانی نیە. لەئاست و توانای مرۆڤدا تێگەیشتن و زانیاری لەبارەیانەوە نیە، چونکە خوڵقێنراوێکی وەکو خۆی وان، تەنها مل کەچن بۆ هێز و توانا و دەسەڵاتی خوای تاك و تەنها.

ئەمە ڕا و بۆچوونی دیکارت بوو لەسەر ئەو پرسیارەی کە هاوڕێکەی (مرسین) ئاڕاستەی دیکارتی کردبوو. ئەوەی تێبینی دەکرێت لەم پرسیارە دا ئەوەیە کە ئەمە موفاجەئەیەك (کوت و پڕیەك) بوو بۆ دیکارت چونکە

پرسیارەکە لە بارەی بابەتێکی فەلسەفی ئاڵۆزدەویە، چونکە دیکارت تا ئەو کاتەش فەلسەفەکەی خۆی ئاشکرا نەکردبوو، وە لەوانەیە هەر دەستیشی نەکردبێت (بەفەلسەفەکەی). بەلام وەلام دانەوەی دیکارت لەسەر پرسیارەکە ئەوەش بۆ خۆی دوبارە موفاجەئەیەك بوو بۆ هاوڕێکەی (مرسین) بەوەی کە لەناوەڕۆکی ئەو وەلامەدا هەڵوێستە ترسناکەکانی لەخۆ گرتبوو، لەبەرئەوەی دیکارت ئەڵێ پرسیاری ئەو بابەتەی کە ئەی کراوە بەلایەوە سەیر نیە چونکە پەیوەندی هەیە (ئەڕوانگەی ئەوەوە) بەو مەسەلە فەلسەفیە سەرەکیانەوە کە ئەو ئیشی تێدا دەکات و سەرقاڵیەتی، بە پێی ڕەئی خۆی چەند مانگێکی تەواو کاری تێدا کردووە، کە دەگونجێ بیر و باوەڕی خۆی تێدا دەرخستبێت بەلام لەبارەی دەربڕینی ئەو بیر و باوەڕەوە دەربڕینێکی کۆتایی نەبووە.

بەشێوەیەکی گشتی بیر و باوەڕی کە فەلسەفە پێش هەموو شتێك پشت دەبەستێت بە "ناسینی مرۆڤ بۆ خودی خۆیی و خواکەی خۆی"، هەستێ بە ئیسپاتکردنی هەبوونی خوا. بۆیە دیکارت شانازی بەوەوە دەکرد کە گەیشتووە بە سەلماندنێك لەسەر ئەو بوون (وجود)ە و لیکی دەچواند لە وردەکاریەکانیدا بە بەڵگەیەکی ئەندازەیی.

گەر سەرنج بدەین لەبارەی ئەو زانینەی وا بیر و بۆچوونی دیکارت هەیەتی لەسروشتی حەقیقەتە زانستیەکان و ڕەسەنایەتیان و خوڵقاندنیان لە لایەن خواوە، فەلسەفەکەی دیکارت لە گومانەوە دەست پێدەکات. نەك بە پێی هەبوونی گومان لە هێز و توانا هەستاوەریەکان و عەقڵ و ئاوەزی مرۆڤ، بەڵکو گومان لەزانست و دڵنیایی تێیدا، هەروەها لەبابەتەکانی زانست و حەقیقەتەکانی لەوەی کە (چی بن و ڕێکخستنیان چۆن بێت لەیەقیندا). لە لایەکیترەوە، ئەم بیردۆزە (تیۆریە) زانست و بابەتەکانی و حەقیقەتەکانی

بەو شێوەیە دادەنێت (ئیعتیبار دەكات) هەر وەك چۆن لەهەڵس و كەوتەكانی مرۆڤدا هەیە ، چونكە ئەوانیش دروستكراوێكن لە نموونەی خۆی، لەبەر ئەوەی كە مرۆڤ دەتوانێت بەكاریان بێنێت لە پێشخستنی زانستەكانیدا و لە پەرەپێدانی دروستكراوەكانیدا ، ئەو بیردۆزەش (تیۆریەش) مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە بۆ پێداچوونەوەی دەروونی خۆی، هەروەها دەیگەڕێنێتەوە بۆ زانینی پلە و پایەی خۆی لە بووندا ، لەنێوان خواوەندی خاوەن هێز و باڵادەست و لەنێوان بابەتەكانی زانست و حەقیقەتەكانیان. هەر كاتێك مرۆڤ پێگە و ناوەندی خۆی زانی و دۆزیەوە كە ئەمەیە ئەوا دەتوانێت ببێتە فەیلەسوف : فەلسەفەش وەك دیكارت دەیبینێت هیچیتر نیە جگە لەناسین و زانین و زانیاری مرۆڤ نەبێت بۆ خودی خۆی و خواوەند.(٢٩)

دیكارت لەگومانەوە بۆ دڵنیایی:

فەیلەسوفان و زانایان تێكۆشاون لەسەر هەڵگیرساندنی ئاگری جیاوازیەكان لەبیروبۆچون و ڕاگۆڕینەوەیان لەگەڵ پیاوانی ئایینی و بڵاوكردنەوەی بیروبۆچوونە ئایینیەكانیان لەكاروبارە عەقڵانیە گەورەكاندا ، ئەمەش لەو سەردەمەی كەدیكارتی تێدا دەژیا ، كە بەشێوەیەكی كردەیی ئەمە دەركەوت لە دابڕانی ئەوانەی وا ویستیان چارەسەر و شیكردنەوەكان پێش كەش كەن لەوەی وا بەعەقڵ و ئاوەز دەكرێت و جێبەجێ دەبێت و دەبێتە هۆی دڵنیایی ئەو دەروونانەی وا خۆپارێزیان كردووە لەشۆڕبوونەوە بۆ ناو قوڵاییەكانی ئەو حەقیقەتە كارایەی (چالاكەی) لەبوون و دروستكراوەكاندا هەیە.

ئەگەر هات و (حەکیمێك) ژیر و دانایەك هەستا بە ڕەتکردنەوەی ئەو حەقەی وا بنیات نراوە بێکەم و کوڕی و جیاوازی یان کەوتنە پشکنین لەبارەی ئەو (یەقین)ە دڵنیاییەی کەدەتوانێت پێی هەڵسێت لەڕاگەیاندنی ڕاشکاوانەی زانست. ئەوا بڕیار دەدات لەسەر ڕەتکردنەوەی هەموو بیر و باوەڕە باوەکان و چاو دەپۆشێ لەڕابردوو، هەروەها گومانی دەبێت لەهەموو ئەو شتانەی کە پێشتر فێریان بووە، وە لەمەشدا تا ئەوپەڕی سنوور تێی دەپەڕێنێت و دوور دەکەوێتەوە، تا دەگاتە ئاستی بڕیاردان و کوڵنەدان و لەسەر ئەوەی دووبارە سەر لەنوێ هەموو (ڕوانین و بۆچوونەکانی) دەست پێبکاتەوە یان چاو بخشێنێتەوە بەهەموو شتەکاندا، لەوانەیە چەند بنەمایەکی‌تری دڵنیاکەر بدۆزێتەوە بۆچاکسازی ڕیشەیی لەهەموو زانینە (مەعریفە) گونجاوەکاندا.

سەرنج ئەدەین کە دیکارت *"ڕامانەکان"* و لە *"بنەماکان"* دا توێژینەوە ناکات لەبارەی ئەو بابەتانەوە کە لەدەرەوەی دەروونـدان و شوێنەوارێکی دووریان هەیە لێوەی، هەروەها لێکۆڵینەوە ناکات لەبارەی ئەو میهرەبانیە چاکسازیەی بۆ بنیات نانی زانست و گەشە پێدانی "یەکەمین بیر و بۆچوون"ەی تێیدا دڵنیایی تیۆریی ڕەها بەدی دەکرا، دڵنیاییەکی پاك و بێگەردی دوور لە هەڵە. ئەم توێژینەوەیە لەڕوانگە و بۆچوونی دیکارتەوە گرنگی دەدا بەو گومانەی کە لەهەر شتێکدا ڕێی تێدەچوو گومانی لێبکرێت یان لە هەر یەك لەو شتانەی کە چێژوەرگرتنی تەواوی تیا بەدی نەدەکرا لەدڵنیایی زیاتر و ڕەها. وە "گومان" یەکەمین هەنگاوە لە تێڕامانی فەلسەفیدا و هەنگاوێکی چالاك و کاریگەر و بنەڕەتیشە. خودی گومان خۆی تێڕامانێکی ڕاوەستاوە لەکاتدا و پێویستی بەقۆناغەکانی ڕێکخستنە لەئاسانەوە بۆ قورس و زەحمەت، کە لەکۆتاییەکەیدا دەبێتە هۆی ئەنجامێك لەوانەیە بەخراپی

(سلبی) بەڕوویدا بوەستینەوە، وە دەشگونجێت باش و ئیجابی بێت و ڕێگایەك لەبەر دەممان‌دا بکاتەوە بۆ دڵنیایی فەلسەفی كاملْ و تەواو.(۳۰)

گومان هەنگاوێكی پێویستیە هەر دەبێت وەربگیرێت: بەهەڵە هەواڵم زانی و ڕووبەڕووی بوومەوە هەر لەسەردەمانێکی زووەوە و ئیحتیمالی نوێبوونەوەی هەیە بە كردەوە كە مل كەچیم نواندووە و بڕیارانە بۆ ئەو ڕاستێتیشم تێدا نەدەبینین، جا ئەو بڕیارانە بەسەر سەرما سە پێنرابوون لە لایەن مامۆستایانەوە یان ڕابەرانەوە یان لەوەكیلەكانیانەوە وەك ئەو بڕیارانە بێت كە سە پێنرابوون بەسەرما لە لایەن هەست و خەیاڵەوە یا نا ـ دووچاریان بوو بووم بۆ هەڵەیەكی ناسراو ـ هەموو ئەمانە كێشیان دەكردم بۆ گومان.

دیكارت دەبینی كە گومان پەیوەست بووە لەهەموو سەرچاوەكانی ئەو بڕیارانەدا، ئەوەی مابوویەوە لە دەروونمدا(۳۱) لەو زانستەی لەڕابردوودا وەرم گرتبوو، لەهەموو ئەو ڕابردووەدا، لەهەست و خەیالْ، هەر چۆنێك بوبن فێر كردنەكانیان. لەوانەیە ئەم شتانەم چەند جارێك هەڵیان خەڵەتاندبم، ئەبێ چی بێ بەرهەڵستی لەو هەڵخەڵەتاندن و فریودانەم بكات هەمیشە؟ دووبارە پێویستە لەسەرم نەخشەی گومان وەرگرم. ئایا مانای نەخشەی گومان بەتەواوی چیە؟ مانای دوودڵی ناگەیەنێت لە قبولْ كردنی بڕیارێك لە بڕیارەكان (فەرمانێك لە فەرمانەكان) یان مانای لاسەنگ بوون نیە لەنێوان قبولكردن و ڕەتكردنەوە دا و بەردەوام بوون لەم دوودڵی و لاسەنگیەدا. هەروەها بە تەنها مانای ئەوە ناگەیەنێت سە پاندنی بڕیارێك لەبڕیارەكان بێت یان وێناكردن و دەرباز بوون بێت لێی بەوەی كە ئەو بڕیارە قسەیەكی ڕاستە.

بەڵکو مانای دوودڵ (ڕاڕا)نەبوون یان تواناداری لەسەر ئیعتبار دانەنان بۆ ئەو بڕیار و فەرمانانە و گرنگی پێنەدانیان دەگەیەنێت بەوەی کە لەناو ڕێکخستن و شوێنی ڕیزبەندی ڕاست یان هەڵەدا حسابی بۆ دەکرێت. هەر گرنگی پێدانێك لەم بارەیەوە، هەر ڕێزێك بۆ پلەداری بڕیارەکان لە ڕاست و درۆ، یاریکردنە بە ئاگر و تووشبوونی بەو بڕیارو فەرمانە ناوبراوانەی باسمان کردن، جا ئیتر ئەو بڕیارانە لەو زانین و فێربوونە ڕابردووەوە دەرچووبێت کەڕاستێتیان تیا نەبینراوە و ئاشکرا نەبووە یان لەهەست و خەیاڵەوە دەرچووبێت.

پشتگیری کردنی سەلامەتی نەخشەکەمان کت و پڕ لەوخەونانەدا دەبینین کە لەکاتی خەوتندا بەدی دەکەین. چونکە لەکاتی ئەو خەو بینینەماندا شتی وامان پیشان دەدرێت کە هیچیان کەم نین لەو هێز و زیندووییەی لەبابەتەکاندا هەیە لەکاتی بەئاگاییماندا، بەڕادەیەکی واتا ئەو ئاستەی نەتوانین جیاوازییەکی بنەبڕ و سەلمێنەر بەدی بکەین لەنێوان حاڵەتەکانی خەو و بەئاگاییدا.(٣٢) ئەگەر بێت و بارودۆخەکە بەم جۆرە بێت ئەوا چی دەزانین لەبارەی ئەوەی کە وا ئەم جیهانە هەستپێکراوەی ئێمەی تێدا دەژین کێ ناڵێت شوێنەوارێك بێت لە شوێنەوارە بەجێماوەکانی کارلێکردنی خەیاڵە خەڵەتێنەرەکان، شوێنەوارێکی وا بەهێز و جێگیرکراو بێت کە زادەی هەموو خەونەکانی ناو خەوتن بێت؟

هیچ پەند و تەعبیرێکی تیا بەدی ناکرێت ئەم دەستەواژەیە بووترێت، لەیەکێك لە ڕووەکانی ژیانی کردەییەوە پشگیری ڕووداوەکانی بەئاگایی بکرێت و ئینکاری خەونەکانی ڕووناکی بکرێت. تەنها ئەوە نیە کە لەگۆڕەپانی

دڵنیایی تیۆریی فەلسەفیەوە پەنا بەرینە بەر پێوانەکاریەکانی ژیانی کردەیی.

بەڵام مرۆڤ کائینکی بەهەست و ئەندێشە و بیراوەری پارێزێکی بەو جۆرە نیە بە پێی پێویست، هەروەها کائینێکی قسەکەرە و پشت دەبەستێت بەعەقڵی خۆی، لە وێناکردن و بینین و بەڵگەرێژیدا. یەکێك لەو شتانەی کە رێکەوتوون لەسەری و بڕوای پێدەکرێت ئەوەیە کە دەڵێت: بەلانی کەمەوە تەنها یەك زانست هەیە کە ئەو پشت پێبەستنەی تێدا بەدی دەکرێت وا گرنتی مرۆڤ دەکات لەهەڵەدا، ئەوەش زانستی بیرکاریە. بەڵام تاقیکردنەوە پشتگیری ئەم رێکەوتنە ناکات بە پشتگیریکردنێکی تەواو. بۆ چەند جارێك هەڵەمان کردوە بەڵکو بەناوبانگ ترین بیرکاری زانانیش هەڵەیان کردووە لەسەلماندنەکانی ئەم زانستەدا؟ وە ڕوودانی ئەمەش چەند جاریك کێ دەڵێ و کێ ئەزانێ کە هەموو جارێك و بەهەمیشەیی ئەم هەڵانە ڕوو نادەن؟ ئایا دووبارە حیکمەت لەوە دا نیە کە نەخشەی گومان وەرگرین لەبەرانبەر خودی بڕیارو فەرمانە بیرکاریەکاندا، بڕیاری ئەوەش بدەین کە ئیلتزامیان پێوە نەکەین؟(٣٣)

بەڵام ئەوە دەردەکەوێت لەم هەڵوێستە دا زیادە ڕۆیی تیا کرابێت و بارقورسیەکی تێدا بێت بۆ دوورخستنەوەی و قبوڵ نەکردنیان لەلایەن عەقڵی کارامەوە، ئەگەر هاتوو و تەنانەت واشمان دا بەدەستەوە کە بابەتەکانی جیهانی هەستپێکراو دانراوێك (نووسراوێك) بێت و خەیاڵ خۆی خزاندبێتە ناو نووسینەوە و دانانی، هەروەها لە ناوەڕۆك و بابەتەکانیدا ئەوە بگرێتە خۆی کەلەسەر چۆنێتیەکان بێت وەك: چۆنێتیەکانی دەنگ و ڕەنگ و تام و بۆ کە ناتوانین وێنایان بکەین بەوێناکردنێکی دیار و درەوشەدار، تەنانەت ئەگەر ئەمەشمان دابێت بەدەستەوە ئەوا لەتوانامانـدا نیە کە ئەو سروشت و

حاڵەتانە بدەین بەدەستەوە، وەك سروشتی درێژبوونەوە (كشان) و شوێن كەوتەكانی لە ــ شێوە و ژمارە و جوڵە ــ ناچنە ژێربارێ زانستێكی بڕوا پێكراوەوە. ئەم سروشتگەنە بابەتی بیركردنەوەیەكی ڕوون و ئاشكرایە و بۆ هەریەكێك لەو سروشتانە بیر و بۆچوونێكی (فیكرە)یەكی ڕوون و ئاشكرا هەیە لە دەروون دا. كە لەوانە جیهانێكی هەست پێكراو بێت، جیهانی بەئاگابوون و كردەوە بێت لەشوێنەوارەكانی خەیاڵدا، بەزۆر سەپاندن ناگونجێت بۆ نەهێشتنی بوونی درێژبوونەوە لەجیهاندا یان لەشێوەدا یان لەجوڵەدا، ئەویش بەوەی كە هەموو ئەم شتانە بابەتی بیركردنەوەی ڕوون و ئاشكرا و جیا كەرەوەیە. (٣٤)

بەلام هەروەها ئەو سەپاندنە دەگونجێ و گریمانەیە بە گریمانەیەكی بەهێزیش. ئەگەر من لە دەروونمدا فیكرەیەك لەبارەی خواوە هەبێت ڕوون و ئاشكراتر بێت لەوەی وا وەسفی ئەو هێز و توانا كامڵ و بێكۆتاییەی پێدەكرێت و لەتوانایدایە جیهانێكی ئەندێشەیی بەرهەم بێنێت كە بوونی نیە، كە لەخۆمانی دەردەهێنێت و پیشانی خۆشمانی دەداتەوە لەسەر ئەو شێوازەی كە ئەندێشە مرۆڤایەتیەكانمانی لێوە دەردەچێت بەو خەونانەی وا دەروونمانی پڕ كردووە لە هەستكردن بەترس هەروەك چۆن لە دەروونماندا هەستەكانی دڵنیایی وبەهیوابوونی دەرپەڕاندوە. ئەوە ئەو خەونانەیە دەتوانن ئەمە بكەن و زیاتریش لەمە ئەنجام بدەن. چونكە هەر یەك لەو خەونانەیە دەتوانن ئەمە بكەن و زیاتریش لەمە ئەنجام بدەن. چونكە هەر یەك لەو خەونانە توانای هەیە لەبەردەم چاوی زەین (چاوی عەقڵ)ماندا ئەو درێژبوونەوە ئەندازەییەمان پیشانبدات لەگەڵ ئەو گۆڕانكاریانەی كە تێیدا ڕوو دەدات و ئەو پەیوەندیە ژمارەییەش كە لەنێوانیاندا هەیە، لەهەموو

دنیادا شتێکیتر لەم بابەتە نیە، کە بتوانێت دەسەلات بگرێتە دەست بەهۆی هێز و توانایەوە لەسەر بەهێزترین عەقڵ و ئاوەزەکان و بەهەڵەیاندا بەرێت تەنانەت لەبڕیاردانی سەلماندنەکان و ڕوون و ئاشکراترین بینینەکانیش.

کەواتە ڕاستە گەر بڵێین ئایا زانستی سروشتی هەرەس دەهێنێت لە بناغەوە؟ ئایا گشت بابەتەکان و ئەو هەموو دڵنیاییە سروشتیە بابەتیانەی کە ئێمە لە ڕابردوودا شانازییمان پێوە دەکردن خۆیان ناشارنەوە و بزر نابن؟ تەنها ئەو سە پاندنەی خواوەندی خەڵەتێنەری وەك ئەمە نەبێت کە ناگونجێت لەگەڵ دەرووندا و قبوڵی ناکات لە بەر دوو هۆی ڕوون و ئاشکرا ئەوانیش: ئەو نەخشەی گومانەی کە وەرمان گرت دژایەتی دەکات و ئەم سە پاندنەش پاشان ئەوە دەبێت کە ناتوانێت سەرکەوتن بەدەست بێنێت لە نێوان فیکرە (بۆچوون)ی ئەم کائینە خەڵەتێنەرە فێڵبازە و لەنێوان فیکرەی ئەو خواوەندەی کە دەروونمان لەسەری چاپ کراوە (طبع بووە) جا ئیتر ئەو فیکرەیە ڕاست بێت یان درۆ بێت. بەڵام ئەم دوو هۆیە لەگەڵ گەورەیی و شکۆمەندیشیان بەس نین و ناتوانن زاڵ بن بەسەر مەترسی خەڵەتاندن و فێڵ کردن لەسەر مرۆڤ، وە ناشتوانن بەرگری لە دەروونی ئەو مرۆڤە بکەن بەهۆی بوونی ئەو نەخشەی گومانەوە کە پێشتر باسکرا. ئەوە ڕاستە کە ئێمە هێشتا ئەوەمان نەچەسپاندووە بڵێین پاش بوونی خواوەندێك هەر ئەوە ئەسڵی بوونمان ئیتر هەر چۆنێك بێت لەسروشتی ئەو ئەسڵە (ڕەسەنایەتیە) جا ئیتر وای دابنێت کە ئەو ئەسڵە خواوەندێك بێت یان بیگەڕێنینەوە بۆ قەزا و قەدەر یان بۆ پێویستنێکی کوێرانە (ضرورة عمیاء) یان بیگەڕێنینەوە بۆ هێزی شاراوە لە دەروونماندا، بێتوو گەر هەر یەکێك لەم سە پاندنانەش بەدی بێن هێشتا

ناتوانین بەرەنگاری هەڵە بکەین و زاڵ بین بەسەریدا. دیسان ناشتوانین دەستبەرداری "وەرگرتنی نەخشەی گومان و پشت پێبەستنی" ببین.

لەلایەکیترەوە ئەوە ڕاستە کە سەپاندنی خواوەندی بەتوانا لەسەر خەڵەتاندنمان پێك نایەت، بیر و بۆچوونی (فیکرە)ی خوا ئەوەیە کە دەروونمانی لەسەر چاپ بووە ـ ئەوەش بەو جۆرەیە کە ئێمە بەفیترەت وێنای دەکەین و بەکائینێکی سەرتاپاخێر و چاکەی دادەنێین ـ (ئەگەر ئەمە ڕاست بێت) ئەوا سەپاندنی کائینێکی رۆحی دەگونجێ جگە لەخوا لە پلەی کەماڵ و تەواویدا بەلام بەهێز و فێڵ کەر بەجۆرێك هێزەکەی هیچی کەمتر نیە لەفرو فێڵەکەی و لەتوانایدایە کە زاڵ بێت بەسەر دەروونماندا و بیخەڵەتێنێ لە ئاسانترین دۆخ و حاڵەتدا و زیاتر ئاڵۆزی تێدا بچێنێت و وا شتەکانمان بخاتە پێش چاو کە نەزانین کامە ڕاستە و کامە درۆیە و ئەوەی ڕاست بێت بڵێین درۆیە و ئەوەشی درۆ بێت وا بزانین ڕاستە. ئەگەر هاتوو توانیمان بەرهەڵستی بکەین و زاڵ بین بەسەر وەها کائینێکدا، ئایا لەتوانامانندا دەبێت دوای ئەم کائینە تەئکیدی هەر شتێك لەجیهاندا یان لە زانستماندا بکەین؟ وە ئایا لە پاش ئەمەوە هیچ (زەوی یان ئاسمان یان ئاژەڵ یان مرۆڤ)ی تر هەیە؟

دیکارت ئەم سەپاندنە نامۆیەی سەپاند بەلام دیکارت هەوڵی ئەوەی نەدا شتێك پێش کەش کات بۆ دژایەتی کردنی و نارەزایی بەرامبەری هەروەك چۆن کردی و پیشانی داین کاتێك خواوەندی خەڵەتێنەری سەپاند. نازانین ئامانج چیە لە سەپاندنی شەیتانی فێڵباز؟ وە مانای دەخاڵەت کردنی چیە لەگۆڕەپانەکەدا کە بێگومان هەر دەبێ سنوور و ماناکانی ئاشکرا بن بە ئاشکرابوونێکی تەواوەتی؟ ئایا "شەیتانی فێڵباز" هەڵگری چەمکی ئەزموونە فەلسەفیە مرۆڤایەتیەکانە؟ ئێمە لەم هەڵوێستەدا ڕەخنە و دژایەتی

ئاراستەی بیر و باوەڕە ئایینیەکان ناکەین لەبارەی شەیتانەوە یان ئەو گیانە پیسەی کە یەخەی مرۆڤ دەگرێت، هەروەك چۆن گیانی شەیتانەکان زاڵ دەبوون بەسەر ئەو نەخۆشانەی وا پێغەمبەران دەیانتوانی چارەسەریان بکەن و چاکیان بکەنەوە. بەلاّم لەبەرامبەر سە پاندن دا دیکارت دەیگەڕاندەوە بۆ رابردوو لەو گومانەی کە هەیبووە، بۆیە گەڕاندوویەتیەوە بۆ دوورترین سنوور، بۆ ئەو سنوورەی کە نەخشەی گومان لەگەڵ خودی خۆیدا بووە بەشێوەیەکی ناماقول؟ بەلاّم قسەکانی دیکارت ئەم مانایە بەرجەستە ناکەن بەهیچ جۆرێك. وا دەردەکەوێت کە ئەو بەجدی بێت لەو سە پاندنەیدا، بەبێ ئەوەی لەو قسەیەیدا مەبەستی لەشەیتانی ڕاستەقینە بێت.

بەدڵنیاییەوە دیکارت باسی "شەیتانی فێڵباز"ی لە هیچ کتێبێك لەکتێبەکانیدا نەکردووە. هەروەها لە "*وتراوەکان دەربارەی پرۆگرامەوە*" و لە "*بنەماکانی فەلسەفە*"شدا باسی نەکردووە. بەلاّم لە "*ڕامانەکان*" دا باسی ئەم سە پاندنەی کردووە لەماوەی دڵنیاییدا بەو ئیعتبارەی کە دایناوە بەخواوەندی خەڵەتێنەر (فێڵباز)، ئایا دەگونجێت ئەو مەترسیە حەقیقیەی وا تووشی دڵنیایی و زانست دەبێت لە هێز و توانا و دەسەلاّتێکی خواییەوە دەرچوو بێت؟

ئەی گومان دەرناچێت لەسەرەتا و کۆتایی بیر و باوەڕماندا بەبوونی خواوەندێکی بەهێز و توانا و دەسەلاّتدار بۆ ئاستی سنوورێکی وا ئێمەش لەگەڵیا ببینە نمایشکەر بەدرێژایی کات بۆ خەڵەتاندن و فێڵ کردن لەهەموو شتێکدا خوا توانا دار و بەدەسەلاّتە بە ویست و ئازادیە کاملەکەی لەسەر خولّقاندن و نەخولّقاندن، بەتوانا و دەسەلاّتە بە پلەی یەکەم لەسەر ئەوەی

بمانخاتە سەر بیر و باوەڕی هەبوونی جیهانێکی هەستپێکراو، هەروەها وێناکردنی جیهانێکی ماقوڵ، بەبێ ئەوەی هیچ شتێك لەمە دا بوونی هەبێت.

ئەوە گومانێکی ڕەها نەبوو کە وا دیکارت دەیەویست بەڵکو تەنها دەربڕینێکی فەلسەفیانە بوو لەبارەی بیردۆزی (تیۆری) خوڵقاندنی حەقیقەتە هەمیشەییەکانەوە. بەڵکو سەپاندنی "شەیتانی فێڵباز" کە دیکارت ڕایگەیاندووە لە "*ڕامانەکان*" دا لووتکەی گومان لەوێدا هیچی تر نەبووە جگە لە ئەلتەرناتیڤێك نەبێت (بەدیل) بۆ سەپاندنی خواوەندێکی بەتوانا و دەسەڵات لەسەر خوڵقاندنی حەقیقەتەکان بە خوڵقاندن و بەهێز و توانا و دەسەڵاتداریش بێت لەسەر نەهێشتن و لەناوبردنیان.

گومان لای دیکارت ئەگەرچی ئەوەندەی گونجا بوو بەهۆی ئاڕاستەکردنی ڕەخنەکان لەسەری، بەڵام گومانێکی بەکەڵك بوو، بێتوو گەر بەکاری بهێنایە بۆ پاراستن و ژیری و بیرکردنەوە و دەبوویە بەرنامەیەکی ڕەوا و هیچ تەم و مژێکی لەسەر نەدەبوو، بەڵکو ئەو یەکەمین کەسە دەڵێ: ئەوە بەرنامەیەکی سەپێنراوە لەسەر هەموو تاکێکی جدی. لەبەر ئەوەی ئەگەر پێویست نەکات قبوڵی ناکەین تا کاتێك بۆمان دەردەکەوێت ڕاستێتیەکەی بەهۆی سەلماندنی بەڵگە نەویستەوە، بۆیە ڕوونی دەکاتەوە کە یەکەمین ئەرکەکانی فەیلەسووف بریتیە لەوەی کە دەستوور و یاسایەکی ڕەوا دانێت لە تاقیکردنەوەی بیر و بۆچوونەکانی و سەرنجەکانی و هەموو پێداویستیەکان و هۆکارەکانی لە مەعریفە و زانین دا، هەتاوەکو ئاکار و گونجانەکانی دەرکەوێت.

دەروون لای دیکارت:

لەسەر بنەمای ئەو بەڵگانەی لەمەو پێش وەرمانگرت لە بارەی بیر و بۆچوونەکانی دیکارتەوە ئەویش ئەوەیە کە دیکارت شوێنکەوتەی یاسای هۆکارەکانی مەعریفەیە، نەك یاسا و دەستووری مادده و بابەتە خوێنراوەکان، ئەمەش مانای ئەوەیە دەکرێ ئەو فەلسەفەیە بخرێتە ڕوو کە شێوازی دۆزینەوەی حەقیقەتەکان لەخۆ دەگرێت، تا ببێتە بەدیهێنەرێك بۆ بیرکردنەوە لە هەموو دۆزینەوەیەکدا و دەرخستنی حەقیقەتێکی نوێ، بۆ ئەوەی بنیاتنانێکی تەواوی ڕاشکاوانەی فەلسەفەی بالاّ پێك بێت، ئەو جێگیرکردنەش بۆ ئەوەیە تا ڕوون و ئاشکرایی ئەو فەلسەفەیە بگاتە کامڵ بوون و کۆتایی.

بەڕای دیکارت دۆزینەوەی حەقیقەتەکان لەگومانەوە دەست پێدەکات لەهەموو شتەکان و لەهەموو بابەتەکاندا، یان بەخاڵی کردنەوەی زیهن و ئاوەز لەهەموو بڕیار و فەرمانەکانی پێشوو لە نێو ئەو شتانە و ئەو بابەتانە دا، یان خۆ نەبەستنەوە بە بڕیار و فەرمانێکەوە هەر چۆنێك بێت. ڕێگای گومان بەتەنها خۆی دەبێتە زامنی دۆزینەوەی یەکەم حەقیقەت کە ئیتر ئیحتمالی گومان و سەرپێچی ناکات، ئەمەش بە سیفەتێکی جیاکەرەوە دادەنرێت کە ناو دەنرێت بە سیفەتی پیت و فەڕی مەعنەوی، بەوەی کەدەبێتە یەکەم حەقیقەت و حەقیقەتەکانی تریش بە دوایدا دێن لە یاسا و دەستوورێکی داهێنەردا.

تەواوکردنی دەستووری دۆزینەوە، ئەوەی کەدیکارت دەیووت و شوێنی کەوت تا پێشکەوتنی فەلسەفی پێ ئەنجام بدات بەوە نابێت کە گواستنەوەی وتوێژکاری پەیڕەو بکرێت لە یەکەم حەقیقەتەوە بۆ حەقیقەتەکانیتربەوەی

گوایە دەوڵەمەندتر و چڕ و پڕترن و زیاتر ئاڵۆزی پەیدا دەبێت لەدۆزینەوەی ئەو حەقیقەتانەدا، بەڵکو بە بیرکردنەوە دەبێت لەو حەقیقەتە تا دەبێتە هۆی بیرکردنەوەیەکی تر بۆ ئەو حەقیقەتەی کە دوای ئەم دێت و دەبێتە تەواوکەری و حەقیقەتی یەکەمیش دەبێتە تەواوکەری ئەمان. لەبەرامبەر حەقیقەتی یەکەمدا کە دۆزینەوەی تەواو بووە و دەربڕی مەسەلەیەکی وەك ئەوەیە کە دەڵێ *"من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم"* لێرەدا دوو پرسیار لە عەقڵی فەیلەسووفدا ڕاست دەبنەوە کە دەبێ هەر وەڵامیان بداتەوە، ئەگەر بیەوێت زیاتر پێشکەوێت بۆ وەرگرتنی زانیاری نوێ. پرسیاری یەکەم: چۆن چاودێری تێڕامان دەکەیت لەسەر چوونە دەرەوەت لە دەروون بەرەو جیهان و بوونەوەر و بوون؟ کە ئەمەش ناو دەبرێت بە "کۆجیتۆ" و زاراوەیەکە لەسەر بەڵگەی گومان کە دیکارت دۆزیەوە و دایهێنا بۆ چەسپاندنی بوونی دەروون، کە ئەوەش هەوڵدانێکە بۆ چەسپاندن و جێگیرکردنی بوونی "خود" لە هەر کردەوەیەك لەکردەوەکانی فیکردا، تەنانەت لەگومانیشدا، *"من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم"*(٣٥) کە من گومانم هەبێت کەواتە سوود بەخشە بۆم بەوەی کە من بیر دەکەمەوە، کەبیریشم کردەوە سوود بەخشە بۆم بەوەی بوونی خۆم دەچەسپێنم.

ئەم حەقیقەتەش دەرکی پێدەکەین بەتەنها چاو پیاخشاندنێك بەچاوخشاندنەکانی فیکردا: بریتیە لە گومان نە پێوانەیە و نە بەڵگەکاریش، بۆیە پێویستمان بە دەربڕین دەبێت لەبارەی ئەم گومانەوە، پەنا دەبەینە بەر زۆر وشەی یەك لەدوای یەك، بەڵام لەهەموو حاڵەتەکاندا گومان یەکەم دانەیە: من لەگومانی خۆمدا ئەمە دەرك پێدەکەم بەبوونی خۆم، وە بوونی خۆشم پارێزراوە لە فیکرمدا، وە فیکریشم ئامادەیە لە دەروونمدا

بەئامادەبوونێکی ڕاستەوخۆ، گریمان کە شەیتانێکی پیس لە ڕێ لام دەدات و وێڵ و گومڕام دەکات لە هەموو شتەکاندا بەلام ناتوانێت ڕێگریيم بکات لەوەستان لەئاستی ڕاستگۆییدا، وە ناشتوانێت ڕێگریم بکات لەو دڵنیاییەی کە من خۆم هەم کاتێك بیر دەکەمەوە.(٣٦)

بەلام چی لە "کۆجیتۆ" دا زامنی من دەکات کە من ناحەق دەڵێم؟ هیچ شتێك هەرگیزاوهەرگیز... بۆیە من بەبەرچاو ڕونیەکی بەهێزەوە ئەوە دەبینم کە بۆ ئەوەی بیر بکەمەوە پێویستە من خۆم هەبم (ئامادە بم). دووبارە من خۆم دەتوانم بنکەیەکی گشتی وەرگرم بۆ دەروونی خۆم، ئەویش ئەوەیە کە هەموو ئەو شتانەی دەرکیان پێدەکەین بەدەرك پێکردنێکی ئاشکرا و جیاکراوە هەموویان حەقیقەتن. دیکارت دەڵێ: کاتێ خەبەرم بوویەوە و بەئاگا هاتمەوە، زانیم کە ئەمە حەقیقەتە. من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم، ئەمە لەچەسپاندنەوەیە بە جۆرێك (ئیرتیابیەکان) ناتوانن جێی پێ لەق کەن هەر چەندە سەپاندنەکانیشیان (گریمانەکانیشیان) زیاد لە پێویست لە ڕادە دەرچوون بن، بڕیاری ئەوە دەدەم کە من خۆم دەتوانم بەدڵنیاییەوە ئەمە بە ئەسڵێك وەرگرم (دابنێم) بۆ ئەو فەلسەفەیەی کەمن داوای دەکەم.(٣٧)

دیکارت ئەوەی دەبینی کە ئێمە ناتوانین سەپاندن ئەنجام بدەین، چونکە ئێمە بوونمان نابێت کاتێك گومانمان هەبێت لەهەموو شتەکان. بوونی "کۆجیتۆ" لە ڕێکخستنی ژیریێژیدا ئەوە یەکەمین دۆزینەوەیە لە دۆزینەوەکانی فەلسەفە مەزنەکە، وە بەهۆیەوە دەگەینە ئەو حەقیقەتە واقیعەی بەجۆرێك بێت بگوێزینەوە لە ژیریێژی، ئەوەش زانستی وێنەکانی فیکرە بۆ میتافیزیقا (ئەودیوی سرووشت) کە ئەمەش "زانستی بوون"ە لە

"کۆجیتۆ" دا بینیمان پێناسەی ڕاستەوخۆی گومان لەبوونمان، پێناسەیەك بۆ سروشتێکی ئاسان، کە ئەوەش (منی خۆم و خودی بیرکەرەوەی خۆم) بوو.

ئەو بوونەی وا درکی پێدەکەین لەو کاتەشدا دەرك بەبوونمان دەکەین، ئەوە بوونێکی جەسەدی نیە، بەڵکو ئەوە بوونێکی فیکریە، من ئەزانم ئێستا خۆم هەم و بیر دەکەمەوە، وە ئیتر هیچیتر نازانم بێتوو گەر شتێکیتر بم جگە لەم بوونە بیرکەرەوەیەم. وە من بیر دەکەمەوە، بەو مانایەی من هەم و دە ئاوەزێم و (خاوەن عەقڵم) و گومانیش دەکەم، جێگیر دەبم، ڕەت دەکەمەوە، دەمەوێت و نامەوێت، خەیاڵ دەکەمەوە و هەروەها هەستیش دەکەم. هەموو ئەم واقیعە ڕەسەنە بەڵگە نەویستانە کە ڕەت ناکرێتەوە و پاڵیان پێوە نانرێت و دەمێننەوە دوور لەگومان هەر چەندە ئەو گومانە زاڵیش بێت. ئەمەش ئەوەیە کە بینای فەلسەفەی داهاتووی لەسەر بنیات دەنرێت. "*من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم*" من "شتێکی بیر کەرەوەم" هەروەها من بەسروشت و ماهییەتیش شتێکی بیرکەرەوەم، وە من ناتوانم واز لە بیرکردنەوە بێنم بە بێئەوەی واز لەبوون نەهێنم، لەڕاستیدا من هەمیشە بیر دەکەمەوە، بیر دەکەمەوە و من منداڵێکی بچووکم، لەکاتی خەویشدا هەر بیر دەکەمەوە، هەروەها لەحاڵەتی بێئاگایی و ناهۆشیاری و نەستیشدا هەر بیر دەکەمەوە، لەهەموو حاڵەتێك و بارودۆخێك من هەر بیر دەکەمەوە با ئەو بیرکردنەوەیەش نادیار و ئاڵۆز و شاراوە بێت و پێك هاتبێت لە هەستکردنە (بۆشەکان) خاڵیەکان ئەوانەی وانە هۆشیاریان تێدایە و نەویژدان.

فیکر جیا دەکرێتەوە لە بەدەن و جەستەکان، بەلام بوونی فیکر زیاتر بڕوا و جێگیری تێدایە لەبوونی جەستە، من پێناسەی فیکر بەفیکر خۆی دەکەم، بەلام جەستەکان لەتوانامانـدا نیە دەرکیان پێ بکەین تەنها لەفیکر

(بیركردنەوە) دا نەبێت بەفیكر (بیركردنەوە). زانین و زانیاریەكانم بۆ دەروون زانین و زانیارییەكی ڕاستەوخۆی دڵنیاییە، جەستە ناناسم تەنها بەگومان و خەملاندن نەبێت.(٣٨)

لەكاتێكدا دەروونم دەرك بەوە دەكات وەك بیركەرەوەیەكی كردەیی‌یە، ئەو كاتە بەڕاستی دەرك بەبوونم دەكەم، بەڵكو دەرك بە زیادیەك دەكەم لەبارەیەوە، دەرك بەهەموو منێتیەكی خۆم دەكەم لەسروشت و ماهیەتما، لە واقیعدا منێتیم تایبەت نیە تەنها ئەوە نەبێت هەیە بۆ تەواوكردنی كرداری "كۆجیتۆ"، بەم مانایە كەواتە هەروەها من هەم و گومان دەكەم و هەست دەكەم و خەیاڵ دەكەم و دەمەوێت. بەڵام هەروەها من بۆ ئەوەی گومان بكەم و هەست بكەم و خەیاڵ بكەمەوە و ئیرادەم هەبێت بۆ ناكرێت تەنها بە "كۆجیتۆ" نەبێت لەبەر ئەو یەكەمە لە حەقیقەتی فیكری مندا. دووبارە فیكر تەعبیر لەهەموو سرووشتی من دەكات، ئەوەش ماهیەت و سیفاتی خودیە(زاتیە)، هەر شتێك بگونجێت لە گەڵ فیكردا لەگەڵ منیشدا دەگونجێت، وە هەرشتێك فیكر نەیەوێت منیش نامەوێت. ئەوە درێژبونەوە نیە و هیچ شتێكیش نیە كە ببێتە هۆی نووشتانەوە و دەق گرتن لەفیكرمدا لەسەر درێژبوونەوە، چونكە فیكر لەشیكردنەوەی خۆیدا ناچێت بەلای شتێكی وەك درێژبوونەوەدا، هەروەك چۆن درێژبوونەوەش نانووشتێتەوە بەسەر شتێكی وەك فیكردا.

یەكەمین شتێك دیكارت بەرهەمی هێنا لە بیر و بۆچوونی "كۆجیتۆ"دا بریتی بوو لە جیاكردنەوەی یەكجارەكی (كۆتایی) لەنێوان هەر دوو سروشتی دەروون و جەستەدا، وە چەسپاندن و جێگیركردنی سەربەخۆیی تەواوی دەروونمان لەجەستەمان: دیكارت پاش ئەوەی دڵنیایی تەواوی وەرگرت بەوەی كە هەیە، تەئكید بوو لەوەی كە دەتوانێت وێنای ئەوە بكات كەهەرگیز

جەستەیەکی ڕەها نیە نە لەهیچ شوێنێك و نەلەجیهانیشدا، بەلام لەتوانایدا نەبوو لە پێناوی ئەمەدا دەروونی وێنای ئەوە بکات کە بوونی نیە، دووبارە (منێتی) یان (خودی بیرکەردوە) هەیە، تەنانەت واش دابنێین کە بەدەن بوونی نیە.

دیکارت لە *"وتارێك دەربارەی میتۆد"*ەوە دەبینێت بەبوونم فیکرم گومانی دەبێت لە حەقیقەتی شتەکانیتر و دەیەوێت تەواوی کات بەتەواوکردنێکی دەرەوشاوەی دڵنیایی تاوەکو بڵێم من خۆم هەم، لەکاتێکدا ئەگەر من خۆم وەستام و وازم هێنا لەبیرکردنەوە ئەگەر وای دابنێین ئەوەی من لەگەڵیا دەڕۆم لەوێناکردنەکەمدا ڕاست بێت لەوەی کە دەشێ بڕوا بکەم بەبوونی خۆم. لەمەوە زانیم جەوهەری هەموو ماهیەتێکی من لەبیرکردنەوە دایە، بۆیە پێویستم نیە ـ بۆ ئەوەی هەبم ـ بەهیچ شوێنێك، پشت نابەستم بەهیچ شتێکی مادی، بەو مانایەی ئەو دەروونەی هەڵدەسێ بە (منێتی) من جیاوازە و جیاکراوەیە لەجەستە (بەدەن) بەجیاکردنەوەیەکی تەواو، بەڵکو زانین تێیدا ئاسانترە، مادام جەستە بوونێکی ڕەهای نەبێت هەرگیز، ئەوا دەروون بوونێکی کامڵ و تەواوی دەبێت.(٣٩)

دەروون بە پێی چەمکی تێگەیشتنی دیکارت جەوهەری بیرمەندە و هیچ لەخۆی ناگرێت تەنها هۆشیاری و بیرکردنەوە نەبێت. ئەگەر سەرنجی کردەوەکانی بیرکردنەوەکانمان بدەین، بەو پێودانگەی کە هەر بیرۆکەیەك (فیکریەك) هیچیتر نیە جگە لەوەی (بیرکردنەوە) نەبێت بەمەبەستی بابەتێکی دیاریکراو لەخۆدا. ئەگەر هاتوو بیروبۆچوونی خۆمان زۆر ورد کردەوە ئەوا لەوانەیە بڕۆین بەرەو پیری تەنها یەك دانەیان، کە لەو دانەیەشەوە تێڕامانێك نە دەروونەوە دەردەچێت بۆ بوونێکی دەرەکی، بێگومان

دەبێتە هۆی بەدیهێنانی بۆچوونێك لە بیروبۆچوونەکانی دەروونـدا بۆ دابەشکردنی ئەو بیر و بۆچوونانە بۆ سێ جۆر: یەکەم: بیر و بۆچوونە دەرکییەکان یان ئەو ڕێگرییە دەرچوانەی لەهەستەکانەوە دەردەچن و دەبنە بەڵگە و سەلماندن لەسەر بابەتە دەرەکییەکان و دەیان شوبهێنن وەك بیر و بۆچوونەکانی ڕەنگ و دەنگ و چێژ (تام) و ئاوێتەکانیان لە بیر و بۆچوونی جەستەکان و ڕووداوەکان.

دووەم: بیر و بۆچوونە دروستکراوەکان ئەوانەی وا ئەندێشەو خەیاڵ دروستیان دەکات لەسەر بنەمای ئەو بیروبۆچوونە دەرەکیانەی پێشەوە بە ئاوێتەبوونێکی ناوازە کە هەندێکیان کۆ دەکاتەوە لەگەڵ هەندێکی تریاندا، یان پارچەکانی هەندێکیان کۆ دەکاتەوە لەگەڵ پارچەکانیهەندێکیتر دا.

سێیەم: بیروبۆچوونە فیطرییەکان بەوە پێناسە دەکرێت کە تەنها بەتێڕوانین لە سروشتیان دەیاننناسینەوە، وەك بیر و بۆچوو نمان لەبارەی شت و بوون و دەروون و ڕاستی و درێژبوونەوە، دواجاریش لەبارەی خواوە.

هەموو ئەو بۆچوونانەی باسمان کردن جێگیرن لە دەروونـدا و گومان لەبوونیان نیە، هەر چەندە چەند بابەتێکی دەرەکی لەبەرامبەریاندا بوونیان هەبێت یان بوونیان نەبێت. بۆمان دەردەکەوێت کە دەروون پێویستی بە هەست و ئەندێشە و بیرکردنەودنیە لە "خود"ی خۆی و لەبوونی و لە کەم و کوڕیەکانی و لەو درێژبوونەوەیەش کە زانستی ئەندازە لێی دەکۆڵێتەوە.(٤٠)

با وای دابنێین هەموو ئەو بیر و بۆچوونە جیاوازانە ڕێپیشاندەرمان دەبن بۆ یەك جۆریان کە لێوەی بچینە دەرەوە بۆ جیهان و بوونەوەر (کەون) و بوون، وە لەیەکەمین بیروبۆچوونەوە دەست پێدەکەین کە ڕاستەوخۆ ڕێنماییمان دەکات لەسەر بوونی بابەتە دەرەکییە لێك چووەکانی خۆی، لەم بیر و بۆچوونەدا

داوایەکی ئاشکرا هەیە بۆ بوونێکی دەرەکی کە دڵنیاییمان لەگەڵ خۆیدا بۆ جێگیر کات، لەوانەشە بەهۆیەوە بگەینە بەدیهێنانێك بۆ بنچینەی دڵنیایی و بوون.

بەڵام توێژینەوە لەبارەی یەکەمین بیروبۆچوونەوە نامان گەیەنێتە ئاکامێکی وا، پاش ئەوەی بەدەستمان هێنا لە کارتێکردنەکانی گومان لەهەستەکاندا، وە لە بابەتە دەرەکیە هەست پێکراوەکاندا بەشێوەیەکی گشتی. لەنێوان ئەوەی کە بەڵگەداری ئەم بیر و بۆچوونە لەسەر بوونی بابەتە دەرەکیەکانی هاوشێوەی خۆی، بەڵگەداریەکی لاوازە وەك هەموو زانینە هەستاوەریەکانمان. ئەم بەڵگەداریە پشت بەکام بنچینە و بنەما دەبەستێت؟ بۆ هەستکردنی ناوەوەمان بەهەستان بەو بیر و بۆچوونە تیاماندا بەبێ ویستی خۆمان بەرەو رووی دەچین و بانگ کراوین بۆی؟ یان بۆ هەستکردنمان بەهێز و گوڕو تینی خۆیەوە؟ جگە لەوەی کە خەونەکانمان زۆر یاوەریمان دەکەن بۆ ئەم هەستکردنە، (٤١) بەبێ‌ئەوەی داواکار بین لەکاتی بەئاگابوونماندا لێی بۆ بوونی ئەو ڕووداوانەی کە لەخەونەکانماندا پیشانمان دەدرێت. ئایا بەڵگەداری ئەو بیر و بۆچوونە پشت نابەستێت بە ئارەزووە سروشتیەکانمانەوە و پاڵمان پێوە نانێت بۆ دڵنیا بوون لەبابەتەکانی ئەو بیر و بۆچوونانە و هەروەها بۆ بەستنەوەی ئەو ئارەزووە سروشتیانە بە ژیانی کردەییمانەوە؟ بەڵام چەند جار ئەو ئارەزووە ڕێبەرایەتیمان دەکات، وە چەند جار ڕێبەرایەتی ئەو حەزەمان دەکات بۆ توێژینەوە لەبارەی شتە زیان بەخشەکان کە دەبنە مایەی زەرەر و زیان بۆمان، هەروەها چەند جار ئەو ئارەزووە ڕێبەرایەتیمان دەکات بۆ کارە شەڕەنگێز و زیانبەخشەکان بە دەروونمان و پێمان بڵێ ئایا ڕاستە ئەم جیهانە بوونێکی هەبێت؟

ئاشکرایە کە ئەم سرووشتە کوێرانەیەی وا ئارەزووەکانی خۆی دەسە پێنێت بەسەرماندا بەجارێك پێچەوانەی ئەو ڕووناکیـیە عەقڵیـە سروشـتیەمانە کـە ڕێنیشاندەر و یاوەرمانە بۆ هەر یەکە لە حەق و چاکە.

بۆیە بێگومان دەبێ لەو بیر و بۆچوونە دەرەکیە ڕێگرە دوور کەوینەوە، یـان چاو پۆشی بکەین لەو بانگەشەیەی کە دەیکات بۆ بوونی بابەتە دەرەکییـەکانی هاوشێوەی خۆی. بێگومان ئەو بـیر و بۆچـوونە لـەدەروون دا ڕیشـەی داکوتـاوە. هـەروەها دوورکەوتنـەوە پێویسـتە لـەبیر و بۆچـوونە دروسـتکراوەکان ئـیتر نرخەکـەی هـەر چـۆنێك بێـت چـونکە لەبنەڕەتـدا ئـەوە لـەبیر وبۆچـوونە هەستاوەریەکانەوە دەرچووە و هەر لەسەر ئەوەش دەبێتە هەڵگری زامن کردنـی بـانگەشەکانی بـۆ بـوونێکی دەرەکـی کـە نـاکرێ دوا بخرێـت بـەهیچ شێوەیەك لەشێوەکان.

بیر و بۆچوونی فیطری لەئاستی خۆیدا هەڵگری ئەو بـانگەشـە ناوبراوانـە نیە، بوونی کوت و پڕیەکی دەروون نیـە هـەروەك چـۆن ئـارەزووی بـەهێزی تیـا نەژیاوەتـەوە بـۆ بڕیـاردان لەبابەتـە دەرەکییـەکان. وە دەبـێ هـەر بپرسـین لەبارەی ڕێگە چارە بۆچوونە دەرەوە لە دەروون؟ بێت و گەر لەدەروون دا جگە لە بیر و بۆچوون هیچیتری تێدا نەبێت، بێگومان دەبێ جـارێکیتر سـەیری ئەمـە بکەینەوە، بۆ ئەوەی ئیعتبارێکی تازەی بۆ دابنـێین، لەوانەیـە بـوونێکی ڕەهـا بدۆزینـەوە لـە دەرەوەی دەروون. ناچـار دەبـین بـەخۆپارێزی لەتەشـەنەکردنی بـانگەشە ناوبراوەکـانی و چۆنایەتیە هەسـتاوەریەکانی و گریمانـەی زانـینی ئەو چۆنایەتیانە لە هەڵەکان و هەڵخەڵەتاندنەکان. لە ڕوانینمان بـۆ بـوونی بیر و بۆچوون لە دەرووندا، بۆمان دەردەکەوێت کە دوو مانای جیاوازی هەیە بـە هەموو جیاوازیەکانەوە. بۆ هەموو بیرۆکەیەك (فیکرەیەك) بوونێکی وێنـاکردن

یان کردەیی هەیە، حەقیقەتێکی وێناکردن یان کردییە، بۆ هەموو بیرۆکەیەك (ڤیکردیەك) بوونێکی بابەتی یان نمایشیە، حەقیقەتێکی بابەتیە یان نمایشکاریە.

بیرۆکە ئامادەیە لە دەروونمدا بەکردەیی لەکاتێکی دیاریکراو دا پاش بیروبۆچوون و پێش ئەوانیتر، بەم مانایە جیاوازی نیە لەنێوان خودی بیر و بۆچوون خۆیدا. هەموویان هەلگری وێنە یان سرووشتی فیکرن، وە لە هەریەکەیاندا (تێکەڵبوونێکی) لێکچوونێکی کاتی کردەیی دیاریکراو هەیە، بەلام لەڕووی بوونی بابەتی و نواندنەوە بیر و بۆچوون جیاوازی و لێك نەچوون هەیە. ئەم بیرۆکەیە (فیکرەیە) بابەتێکی دیاریکراو نمایش دەکات و ئەوەش بابەتێکیتر و ئەوەش سێگۆشەیەك یان بازنەیەك یان ئەسپێك یان مرۆڤێك یان سیفەتێك لە سیفەتەکانی مرۆڤ، یان سەرمایەدارێك یان خوایەك.(٤٢)

خودا لای دیکارت:

بەسەرنج دان بەوەی کە دیکارت پاش ئەوەی بوونی خودی خۆی سەلماند (چەسپاند) بەوەی کەخۆی شتێکی بیرکەرەوەیە یان جەوهەرە، بۆیە ئاوڕی دایەوە لە توێژینەوەیەك کە هەموو جارێك لە حاڵەتی تێڕامان و بیرکردنەوە لە بیر و بۆچوونەکاندا دەبوویە بەربەست لەبەردەمیدا، ئەوە بوو لەدەروونی خۆیدا فیکرەیەکی دۆزیەوە کە زاڵە بەسەر هەمووانـدا بۆ چەسپاندنی بوونی خوا. بەدەستپێکردنی هەندێ بەڵگە و سەلماندنی هەڵقولاو لەخودی خۆیەوە و لەبیر و بۆچوونە عەقلانیەکانیەوە. ئەوەش:

بەڵگەی یەکەم: توێژینەوە لەماهیەتی ئەم بوونە بابەتیە بۆ بیروبۆچوونەکان پەڵ کێشمان دەکات بۆ سەلماندنی یەکەم (بەڵگەی یەکەم)

لەسەر بوونی خوا و خستنەڕووی ئەم بەڵگەیە، پێویستە لەسەرمان جیاوازی بکەین لەنێوان ئەو بوونە بابەتیەی بیر و بۆچوونەکان کە توێژینەوەی لەبارەوە دەکەین و ئەو بانگەشەی بیر و بۆچوونە هەستاوەریە ڕێگرەش کە هەیە بۆ بوونی بابەتە هاوشێوەکانی خۆی. هەر چەندە ئەوەمان خستە ڕوو کە ئەم بانگەشەیە هیچ نرخێکی نیە. مەبەست و ئاما نجیشمان ئەوە نیە کە بەڵگە بێنینەوە بەهیچ بیرۆکەیەك لە بیرۆکە هەست پێکراوەکان بێت یان جگە لە هەستپێکراوەکانیش بێت لەسەر هەبوونی بابەتەکانی بیر و بۆچوونەکان هەر چۆنێك بن، ئێمە لێرەدا تیروتوانج ناهاوێژین بۆ چەسپاندنی بوونە سروشتیەکەی. بەڵکو دەبینە یارمەتیدەرێك بۆ لێکدانەوە و ڕاڤەکردنی ئەو بیر و بۆچوونانە لەخودی ئەو بوونە خۆیدا.

گومان لەوەدا نیە کە جیاوازی هەیە لەنێوان بیر و بۆچوونەکاندا لەڕووی بوونە بابەتیەکەیەوە: بیر و بۆچوونم لەبارەی سێگۆشەوە جیاوازە لەبیر و بۆچوونم لەبارەی بازنەوە و هەروەها جیاوازیشە نە بیر و بۆچوونم لەبارەی مرۆڤەوە، بەدڵنیاییەوە لێك نەچوونێکی کەم و زۆر هەیە لەنێوان بیر و بۆچوونەکاندا لە ڕێکخستن و پلەداری ئەو بوونە بابەتیەدا. بیر و بۆچوونم لە بارەی مرۆڤەوە هەمان ئەو بیر و بۆچوونە نیە لەبارەی سیفاتەکانی ئەو مرۆڤەوە بۆ نموونە لەبارەی ڕەنگیەوە یان دەنگیەوە یان زیرەکیەوە، ئەمەش ئەو بیرۆکەیە کە لەجەوهەرەوەیە، لەکاتێکدا ئەو بیر و بۆچوونانە لەبارەی ئەو جەوهەردوە ڕێگری دەکەن، هەروەها بیرۆکە و فیکرەم لەبارەی خواوە هەمان بیرۆکە نیە لەبارەی مرۆڤەوە و لەبارەی یەکەمین جەستەوە لە جەستەکان. چونکە ئەمە فیکرەیەکی بڵندنما و ئەزەلی و بێکۆتایی و جێگیرە، خاوەنی زانین و زانیاری و هێز و توانای تەواوە، دروست کەری هەموو شتەکانی

دەرەوەی خودی خۆیەتی، هەروەها فیکرەیەکی وای هەیە کە خاوەنی بوونێکی بابەتیانەی زیاترە وەك لەو خاوەندارێتیەی بیر و بۆچوونە جەوهەریە کۆتاییدارەکان هەیانە.(٤٣)

دەکرێ بپرسین لەبارەی ڕاڤەکردنی بوونە بابەتیەکانی بیر و بۆچوونەکان و هۆکارەکان و کەم و کوڕیەکانی لەچیەوەیە؟ بەدڵنیاییەوە لەبوونی وێناکردنیەوە پێویستی نابێت بەهۆکاری دەرەوەی خودی دەروون خۆی. بەلام ئەو بیروبۆچوونانە لە بوونی بابەتیاندا جیاوازی و لێك نەچوون هەیە لەنێوانیاندا، توێژینەوە پێویستە لەبارەی کەم و کوڕیەکانی ڕاڤەکاری نواندنەکانی (نمایشەکانی) بابەتەکان و جیاوازیەکانی لەم نمایشەدا. نابێت سەپاندنی بابەتە دەرەکیەکان کار بکاتە سەر دەروون و پشتگیری لێ بکرێت بە بیر و بۆچوونە جیاوازەکان، لەوانەیە پرسیارێك بکەین لەبارەی هۆکاری بابەتی بوونی بیر و بۆچوونەکان و نهێنی جیاوازیەکان و لێك نەچوونەکانی نێوانیان؟ وەڵامەکەش ئەوەیە کە هەرچەندە لەم کاتەی ئێستاماندا توێژینەوەمان لەسەر کردن لەسەر هەموو ئەو بیر و بۆچوونانەی کە دەستمان کەوتن و دۆزیمانەوە ـ تەنها یەکێکیان نەبێت لەوانە ـ ئەویش هۆکارەکەی لە دەرەوەی خودی دەروون خۆیدایە. لەوەی بەیەکسانی نیگامان بڕوانێت بۆ ناوەڕۆکی بابەتەکانی ئەو بیر و بۆچوونانە ئایا لە کەم و کوڕیەوەیە یان لە حەقیقەت و کەماڵەوەیە ئەو خۆسەپاندنەی کە خۆی پێ دەسەپێنێت، ئەو فیکرانەش وەك گەرما و سەرما و تاڵی و شیرینی و هەموو ئەوانەشی کە شتێك لە ناوەڕۆکیاندا نیە جگە لەتەنها حەقیقەتێکی بابەتیانەی لاواز نەبێت و ئەو کەم و کوڕیانەشی کە تێیاندایە دەکرێ بگەڕێنرێتەوە بۆ ئەو کەم و کوڕیانەی لە دەرووندا هەیە و دەبنە هۆی ڕوودانی

هەڵەکان و فرو فێڵ و هەڵخەڵەتاندن.(٤٤) بەڵام هەندێکیان کە لە ناودڕۆکیاندا حەقیقەتێکی بابەتیانە هەیە ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هێز و توانا و کاملیەی کە لە دەروونىدا هەیە. بەڵام بیر و بۆچوونە بیرکاریەکان جگە لەوەی لە پوختی و جیاکردنەوەیەکی گەورە نمایشکاری بۆ دەروون دەکەن بەو هێندەش دەروون دوور دەخەنەوە لە پەیوەندی کردن بە جیهانی دەرەکیەوە ئەوەی کە بانگەشەی بوونی دەکات ـ سەرباری ئەمە ـ شتێکی وای تێدا نیە ئیجبارمان کات لەسەر ژماردنی توانای دەروون لەسەر نواندنەکانی و پێکهێنانی هەندێکیان لە هەندێکیتریان. هەروەها هەمان حاڵەتیشی وابەستەیە بە بیر و بۆچوونە ئاشکرا و جیاکراوەکانمانەوە لەبارەی جەستەکانەوە (تەنەکان)دوە ئەو جەستانەی کەدەکەونە دەرەوەی ئەو ئاماژەکردنانەوە کە ئاماژەمان بۆ کرد وەك: گەرم و سارد و تاڵ و شیرین، وە ئەو جەستانەن کە هەڵگری ئەو تاییەتمەندیانەن وا نمایشکار یان بەڕوونی و جیاکراوەیی تەواو لێ دەردەکەوێت لەبەر هیچ هۆیەك نا تەنها لەبەر ئەوەی کە گەڕانەوەیان لەکۆتایی حاڵەتەکاندا دەگەڕێتەوە بۆ تاییەتمەندێتیە بیرکاریەکانی وەك: ماوە و شێوە و ژمارە.

هەروەها بیر و بۆچوونمان لەبارەی ئەم تاییەتمەندێتیانەوە داوای چوونە دەرەوەمان لە دەروون و لەو هێز و توانایەی لەسەر وێناکردن و ڕێکخستن هەیەتی ليێناکات.(٤٥) ماوەتەوە بیر و بۆچوونمان لەبارەی خەڵکانیترەوە و لەبارەی فریشتە (مەلائیکەت) و هەروەها لەبارەی خواوە:

بیر و بۆچوونمان لەبارەی خەڵکەوە هیچ جیاوازی نیە لەو بابەتەی کە دەیزانین لەبارەی دەروونی خۆمانەوە و هەمان بیرو بۆچوونە، بەڵام بیر و بۆچوون لەبارەی فریشتەوە بە زۆری تێکەڵەیەکە (پێکهاتەیەکە) لە بیر و

بۆچوونمان لەبارەی دەروون و لەبارەی جەستەکانەوە(٤٦)، بەڵام فیکرەی خوا ئەوەیە ـــ بەلانی کەمەوە لە یەك ڕووەوە ـــ هۆکارێك دەگرێتە خۆی کە لەدەردوەی دەروون و دەرەوەی هێز و تواناکانی دەروونەوەیە لەسەر بیرکردنەوە.

توێژینەوە لە دەروون و ناوەڕۆکەکەی دەمانگەیەنێتە ئەوەی کە تێڕامان بکەین لەفیکرەی خوا و هەوڵ بدەین لە ڕووی حەقیقەتێکی بابەتییەوە تەفسیر و ڕاڤەی بۆ بکەین، یان لەڕوویەکی ئەو بابەتەوە کە تەنها نمایشکاری ئەوە دوور لەبابەتەکانیتر. وەك سەرنج دەدەین فیکرەی خوا بریتیە لە فیکرەی کائینێکی کاملی بێکەم و کوڕی ئەزەلی کۆتایی نەهاتووی خاوەن زانین و زانیاری و هێز و توانای تەواو، وە هەر ئەو دروست کەر و بەدیهێنەری هەموو شتەکانە. ئەو فیکرەیەش لە دەروونەوە هەڵدەقوڵێ بە هەڵقولانێکی سروشتی، بۆ دەرچوونی ئەوە بەسە کە بیر لە خۆمان بکەینەوە و لەو بوونەمان کە هەڵگری کەم و کوڕی و هەروەها لەخستنە ڕووی ئەو گومان و فڕو فێڵەی کە لەبیرکردنەوەماندا هەیە پاشان لەو بەدەست هێنانەی کە ئێمە بەدەستی دێنین لەسەری لە حەقیقەت و کەماڵ و ئارەزووی دوورکەوتنەوە لە بابەتە کەم و کوڕی دارەکان و گومان و فڕو فێڵ و هەڵەلەتاندن. ئەم بیرکردنەوەیە بەسە لە دەروونی خۆماندا لەسەر ئاراستەیەکی ڕاستەوخۆ بۆ گەیشتنە بیرکردنەوە لە کائینێکی کامڵ و تەواو.(٤٧) لەبەر ئەوە بیرۆکەی (فیکرەی) ئەم کائینە ئەو یەکەمین فیکرەیە کە نواندن (نمایش) بۆ دەروون دەکات نواندنێکی سروشتی لەگەڵ فیکرەی دەروون لەبارەی خودی خۆی و بوونی خۆیەوە و بەوەی کە بەستراوەتەوە بەم فیکرەی دواییەوە بە بەستنەوەیەکی ڕاستەوخۆ.

ئێستا دەپرسین لە کوێوە ئەم فیکرەیەمان بۆ هات؟ ئەگەر ئەوە بێت وا لەمەو پێش باسمان کرد ئەویش ئەوەیە کە بۆمان دەسەلمێنێت هیچ بابەتێکی دەرەکی تەفسیری ناکات. پاشان ناشگونجێت کە دەروون هۆکارەکەی بێت، چونکە دەرون ناتەواو و سنووردار و کۆتایی هاتوە و خاوەنی کائینێکی بێکۆتایی و توانا داری وا نیە کە خۆی بنوێنێت (نمایش کات) بە فیکرەکەیەوە. ئەوەش ناگونجێت کە نزم و نەوی تەفسیر و ڕاڤەی بەرز و بلند نما بکات.

دیسان ناشگونجێت کە دەروون بەتەنها هەر خۆی هۆکاری بیرکردنەوە بێت لەکائینێکی کامڵ و تەواوی بێکۆتایی. وە ناکرێ ئەوەش بووترێت کە لە خوادا چەند ژمارەیەك لەکاملی هەیە، لەوانەیە بتوانم بەهۆی ئەزموونی خۆمەوە بەدەست هێنانێك لەسەر بیر و بۆچوونەکانی بەدەست بێنم و هەموو ئەو بیر و بۆچوونە و ئەوەی کە لەنێوانیشیاندایە کۆ بکەمەوە و فیکرەیەکیان لێ پێك بێنم بۆ کائینێکی کامڵ و تەواو. ئەمە شیاو نیە چونکە فیکرەی من لەبارەی خواوە لەخودی خۆیدا کەوتۆتە ناو یەککگرتنێکی ڕاستەوخۆی کردەیی بۆ هەموو کاملیەکان (بێکەم و کوڕیەکان)، ئەمەش گرنگە بۆ کرانەوەی عەقڵم لەبەرامبەر جیاوازیەکانی نێوان ئەو کاملیانە.

ناشگونجێ کە بڵێم من ئەو کەسەم کە فیکرەی بێکۆتاییم دروست کردووە (پێك هێناوە) لەسەر بنەمای پشت بەستن بە کاملی بێکۆتایی جێگیر و بەهێزی دەروونی خۆم، لەسەر پشت بەستن بەتوانای دەروونم بۆ بەرەو پێش چوون و پێشکەوتن بە پێشکەوتنێکی یەك لە دوای یەك بۆ ئەو کاملییە بێکۆتاییەی کە وێنای دەکەم. ئەمەش ناگونجێت لەبەر ئەوەی (بێکۆتایی) وەك (کاملیی) ئامادەیە لەخوادا بەکردەیی چونکە فیکردی من لەبارەی کاملیی

خواوە ناگاتە ئەو کۆتاییانەی کە وام لێ بکات خەیاڵ و وێناکردنم بۆی بچێت و تێبگەم لەسنوور و بوون و ناتەواویەکانی خۆم. ئەم فیکرەیە لە دەروونمدا بەڵگەیە لەسەر بوونی خوا بەوەی نیشانەی دروستکارە لەسەر دروستکراوەکەی.

بۆ ڕاڤەکردنی فیکرەی کائینێکی کاملی بێکۆتایی حەز دەکەم بچمە دەرەوە لە دەروون و بڕیاری ئەوەش بدەم کە ئەم کائینە کاملە بێکۆتاییە هەیە و ئامادەیە بەوەی کە هۆکار و نیشانەی ئەو فیکرەیەش تاك و تەنهاییە.(٤٨)

بەڵگەی دووەم: دیکارت بڕیاری ئەوەی دا ئەو نارەحەتیانەی بەڵگەی یەکەم هەڵی گرتووە هێشتا دامالینی تەواوی پێوە دیار نیە لەبیر و بۆچوونەکانی خۆی و لەزۆر لایەنەوە ڕوو وەردەگێڕێتەوە بۆ سەر بیر و بۆچوونەکانی خۆی، بۆیە بەباشی زانی پشتگیری بەڵگەی یەکەم بکات و تەواوی کات بە بەڵگەی دووەم کە وا دەردەکەوێت لەو ئاسانتر بێت و زیاتر نزیك بێتەوە لەمەبەستی داواکراو. ئەویش بەگۆڕینی ڕێگەی توێژینەوە لەبارەی هۆکاری فیکرەکەیەوە لەسەر کائینێکی کاملی بێکۆتایی، هەوڵیدا توێژینەوە لەبارەی هۆکاری بوونی خۆیەوە بکات چونکە ئەو بوونەیە بیر دەکاتەوە لە کائینێکی کاملی بێکۆتایی "*من بیر دەکەمەوە کەواتە هەم*". من کائینێکی بیرکەرەوەم یان ئەوە دەزانم کە لە دەروونمدا کاملی و ناتەواویش هەیە. ئەوەش دەزانم کە گومان و هەڵەی زۆر دەکەم و دەشمەوێت دوور کەومەوە لەو گومان و هەڵەیە پێکەوە. بەدڵنیاییەوە ئەوە ناگونجێت کە هۆکاری "بوون"ی من ئەوە بێت کە بیر دەکاتەوە لە کائینێکی کامڵ و تەواو، بێتوو گەر ئەوە ڕاست بێت ئەوا دەتوانم ئەو (کاملیانە) بەدەست بێنم کە وێنایان دەکەم لە خوادا و ئەوەش دەزانم کە دەروونم خاڵیە لەو کاملیانە و هەژارە لە بارەیانەوە(٤٩) بوونم ئەو سەپاندنە بوو کە بەسەر (هیچ) دا درا و منی لێوە

دەرچووی، وە ئەو دەرچوونەشم لە (هیچ)ەوە ئەنجامی ئەو سەپاندنە بوو کە هێز و توانایەکی رەها و بێکۆتایی بڕیاری لێدا بوو، بۆیە ناکرێ بێلایەن و دوورە پەرێز بم لێی، پاشان من جەوهەرێکی (ناوەرۆکێکی) بیرکەرەوەم (بیرمەندم) ئەگەر ئەوە بم کە بوونم بەخشیبێت بەدەروونی خۆم بۆچی ئەبێ لەو بەخشینە دا چەند سیفات و تەواوکاریەك مابێت لە کۆتایی ئەو پێبەخشینەدا هیچیتر نەبن جگە لە تەنها ڕێگری و ئاستەنگی نەبێت بۆ ناوەڕۆکی ئەو جەوهەرە.

مادام خۆم نەبوومە هۆکاری بوونم کەواتە توێژینەوە پێویستە لەبارەی ئەو هۆکارەوە، ئەگەر نەگونجێت و نەتوانم بوونم بسەلمێنم یان بەبێهۆکار بمێنێتەوە. من بوونم هەیە لە (کات)دا و ئەو بوونەشم لەکاتدا پێك هاتووە لەو چرکە ساتە یەك لە دوای یەکانەی کە هەر یەکەیان دابڕاوە لەوەی تریان. بوونم لەو چرکەساتە ئامادەیە دا دەکرێ نەیەتە دی(ڕوو نەدات)، ئەویش ئەوەیە کە بە پێی پێویست چاودێری بوونم ناکەم لە چرکەساتی دوای ئەودا. ناگونجێت کە باوکم هۆکاری بوونی من بێت. چونکە دایك و باوکم تەنها دوو پێکەوە گونجاوی یەکن بۆ لەدایك بوونم و لەتواناناندا نیە چرکەیەك دوام خەن لەو لەدایك بوونەی کە تێیدا لەدایك دەبم. پاشان هیچ سود و کەلکێك نیە لە توێژینەوە لەبارەی بوونیانەوە و زنجیرەدانان لەم توێژینەوەیەدا، بەڵکو پێویستە دەست لەو توێژینەوەیە هەلگرم کە لەبارەی بوونی منەوەیە ئێستا. من ئێستا هەم. ئەوەش دەزانم کە خۆم هۆکاری بوونی خۆم نیم و یەکەمین هۆکاری مانەوەی خۆشم نیم لە بوون و گواستنەوەم لە چرکەساتی ئامادەوە بۆ چرکەساتی دوای ئەو، لەسەر ئەم پێودانگە ئەو هۆکاری گواستنەوەیەش کە لەچرکەساتی ڕابردووەوە بۆ چرکەساتی ئامادە ڕوو دەدات

من نیم. هەر دەبێ هۆکارێك هەبێت! دەکرێ ئەم هۆکارەش هۆکاری خودی بوون خۆی و مانەوەی بێت لەو بوونەدا پێکەوە، یان بەگوێرەی دەربڕینی دیکارت و مامۆستاکان دەشێ هۆکارەکە خودی خۆی بێت.

ئەمە ئەو کائینە کاملەیە کە من بیری لێ دەکەمەوە. من وێنای دەکەم کە ئەو هۆکارە دەوڵەمەند و بەهێز و توانا و دەسەلاتدار بێت بەشێوەیەك گەر هەژار بێت لەبوونیدا ناتوانێت هۆیەك بێت بۆ بوون، وە ناشتوانێت بەلاوازی بمێنێتەوە لە بوونی خودی خۆیدا. دووبارە هەر ئەو تواناداری و پارێزگاری کەرە - جیاوازی لەنێوان ئەم دووانە دا نیە - بەوەی کە من کائینێکی دابڕاو و لاواز بم وە بەوەش کە ئەو دابڕان و لاوازیەم وا بکات لە بوونی دەروونم لە چرکەساتی ئامادەدا دابڕێت لە چرکەساتی یەکەم (رابردوو) و نەتوانێت پارێزگاری لەو بوونەی بکات.

ئەمە شێوەی دووەمی ئەو سەلماندنە بوو لەسەر بوونی خوا. ئەمیش وەك بەڵگەی یەکەم ڕاوەستاوە لەسەر هەر دوو دڵنیاییەکەی بەڵگەی یەکەم کە ئەوانیش بریتین لە: دڵنیایی لەبوونی دەروونی خۆم و لەو تەواوی و ناتەواویەش کە لەدەروونمدا هەیە لەڕاستی و هەڵە و لە بوون و نەبوون. وە دەکرێ دووبارە ئەمە لەگەڵ ئەوەی شێوەی یەکەمدا کۆ کەینەوە لەیەك تەعبیر و دەربڕینی پوخت و کورتکراوەدا.

دیکارت لەسەرەتای *"تێڕامانی چوارەم"* دا دەڵێت: تەنها لەمەدایە کە (فیکرەی خوا) لە دەروونمدایە، و بەوەی کە من بوونم هەیە کەواتە من ئەوەم وا ئەم فیکرەیەم تیایە و بوونی خوای لێوە هەڵدەهێنجم لەدڵنیاییەکی تەواودا.(٥٠)

بەڵگەی سێهەم: پاش ئەوەی سەلماندنی بوونی خوا تەواو بوو کەواتە سەلماندنی بوونی جەستەکان دەبێتە حاڵەتێکی گونجاو. بەڵام دیکارت مانەوەی بەچاك زانی لەگەڵ ئەو مانەوەیە دا کە دەتوانرێت بهێڵرێتەوە لە زەمینەی فیکرێکی جێگیری وا دا کە تێڕامان بکات لەوەی بەڕونی دەیزانێ و جیاوازی بەدی دەکات لە بارەی سروشتی ئەو جەستانەوە، ئەمەش لە پێش مل کەچ بوونی دەبێت لەسەلماندنی بوونیدا.(٥١) زانیاری ڕوون و ئاشکرا و جیاکراوە لەبارەی جەستەکانەوە بێگومان بریتییە لە زانیاری بیرکاری. هیچ شتێك نیە گونجاو و شیاو بێت بۆ تێڕامان و زیاتر سەلماندن و دڵنیایی دەستەبەر بکات پاش دەروون و خوا جگە لە زانست و زانیاری بیرکاری و حەقیقەتەکانی.

دیکارت ئەوەی بۆ دەرکەوت کە دەتوانرێ ئەوە بهێنرێتە دی لەم بیرکردنەوەیە لەزانستی بیرکاری و حەقیقەتەکانی بۆ حەقیقەتێکی بەرز و بڵند لەخودی زانستی بیرکاری بۆ حەقیقەتێك کە لەوانەیە ئەوە ئەسڵی دڵنیایی و بنچینەکەی بێت. مرۆڤ دەتوانێت پێشکەوتن بەدەست بێنێت لەم زانستەدا هێندەی بتوانێت تێیدا پێشکەوێت، بە پشت بەستن لە پێشکەوتنەکەیدا لەسەر وریاییەکی دانەبڕاو بۆ ئەو بڕیار و فەرمانانەی کە پێی هەڵدەستێت و لەسەر یاسایەکی وا کە چاودێری بکات لەنێوان گواستنەوەکەی و پێشکەوتنەکەیدا، هەروەها بەجۆرێکی تایبەت پشت بەستنی دەکەوێتەسەر ئەو بیر و بۆچوونە بیرکاریانەی کە بڕیارەکان ئیشی تێدا دەکەن. فیکرەی بیرکاری ڕوانینی دەروونێکی پوختە لە سروشتێکی جێگیرکراوی حەقیقیدا وەك سروشتی سێگۆشە یان بازنە یان چوارگۆشە یان ئەو شتانەی وەك ئەمانەن. وەك سەرنج دەدەین دەبینین کە دەروون هیچی

پێناکرێت لەبەرامبەر ئەم سروشتانەدا تەنها سەیر کردن و چاوی زەینی نەبێت (چاوی عەقڵ) کە تەماشای پێدەکات و پاشان بڕیار و تۆمارکردن ئەنجام دەدات. بۆ نموونە لەسێگۆشە دا تایبە تمەندی دیاریکراو هەیە کاتێك عەقڵ و ئاوەز سەیری دەکات ئەو پەیوەندیانە دەناسێتەوە کەلە نێوان تایبە تمەندێتیەکاندا هەیە، لەسایەی ئەمەشەوە دەتوانێت بگوازێتەوە لەم تایبە تمەندێتیتەوە بۆ یەکێکیتر و لەمیشەوە بۆ یەکێکیتر.

هەروەها بەم شێوەیە حاڵەتەکە دەڕوات لەوەی کە پەیوەندداره بە بازنەوە و بەئەوانیتریشەوە لە سروشتە بیرکاریەکان: تایبە تمەندێتیە پێکەوە بەستراوەکان و بوونی ئەو پێکەوە بەستنە پێویستە یان وا دەکات کە هەموو سروشتێك کاری لەسەر بکەن و فیکرەش هیچی لەتوانا دا نیە لەبەرامبەر (٥٢) ئەو سروشتە و ئەو پێویستیەدا تەنها ئەوە نەبێت کەبڕیاریان لێدەدات و پاشان بەکاریان دێنێت لە پێشکەوتنە زانستیە دانەبڕاوەکانیدا.

دیکارت وای دەبینی کە دەشێ بیرکردنەوە لەخوا و لەبابەتی بوونی لەسەر ئاڕاستەیەکی هاوشێوەی بیرکردنەوەی بیرکاری بێت، گەیشتە ئاکام و تەواوکردنی ئەو بیرکردنەوە بۆ دڵنیایی هاوشێوەی دڵنیایی بیرکاریە، هەروەك چۆن فیکرەی سێگۆشە بەوە تەواو دەکرێت کە بڕیار بدەین لەوەی وا کۆی گۆشەکانی یەکسانە بەدوو گۆشەی وەستاو، هەروەها فیکرەی کائینێکی کامڵیش بەوە تەواو دەبێت کە (بوون ببێتە هۆکاری پێویست بوونی) وە فیکرەی کائینی کامڵ و تەواو بریتیە لە فیکرەی ئەو کائینەی کە هەموو کامڵیەکانی تێدایە. هەروەها ئەم کائینە کامڵی تەواوی نیە تاوەکو بوون بڕیاری تێدا نەبێت. کەواتە کائینی کامڵ و تەواو بوونی هەیە. (٥٣)

ئەم بەڵگەیە لەسەر بوونی خوا ناسراوە بە بەڵگەی بوونگەرایی(الوجودی) لە بەر ئەوەی فیکر تێیدا ڕاستەوخۆ دەگوازێتەوە بۆ بوونی خوا. وە گوێزانەوەی ئەم فیکرە بۆ بوون ئەوەیە کە وای کردووە لەو بەڵگەیە ببێتە جێگای گفت و گۆ و موجادەلە و ڕەخنە و ناڕەزایی لەکاتی ژیانی دیکارت و پاش مردنیشی. ئەی ئێستا ئەبێ لە پاساوهێنانەوەی ئەو بەڵگەیەدا چۆن پشت ببەسترێت بە نموونەکانی زانستی بیرکاری کە بۆ تەنها چرکەیەکیش فیکر لێ‌ی ناچێتە دەرەوە بۆ بوون؟

هەڵدەستین بەبەراوردکردنی فیکرەی کائینی کامڵ و بیر وبۆچوونە بیرکاریەکان لەسەر ئەو بنەمایەی کە هەموو ئەم بیر و بۆچوونانە بە فیکرەی کائینی کامڵیشەوە بریتین لە بیر و بۆچوونەکانی سروشتە جێگیرە ڕاستەقینەکان. ڕەخنەگرتن و ناڕەزاییەکان بەرامبەر دیکارت لەسەر ئەم بەڵگەیەی پێشوو بێگومان لەو دەرك نەکردنەیانەوە سەری هەڵداوە کە نەیان بووە بۆ ئەم بەراورد کردنەی باسمان کرد و هەروەها بەهۆی تێنگەیشتنیانەوە بووە لە بیردۆزەکە لەبارەی بیر و بۆچوونەکان و سروشتە جێگیرە ڕاستەقینەکان. بیر و بۆچوونە (هزرە) بیرکاریەکان و فیکرەی کائینی کامڵ هەموویان بیر و بۆچوونەکانی سروشتە جێگیرە ڕاستەقینەکانن یان ئەو سروشتانەن کە هەر یەکەیان جیا دەکرێتەوە بە پێویستیەکی ناوخۆیی دیاریکراو. وە هەموو هزرێکی بیرکاری جیا دەکرێتەوە لە یەکێکیتر بەهۆی سروشتەکەیەوە، بۆ هەر یەکەشیان سروشتێك و پێویست بوونێکی تایبەتی هەیە. هەروەها هزری (فیکرە)ی کائینی کامڵیش فیکرەیەکی جێگیری ڕاستەقینەیە و بۆ ئەم سروشتەش پێویست بونێکی تایبە تمەندی دیاری کراو هەیە کەجیایدەکاتەوە لە سروشتە بیرکاریەکان. بێتوو گەر بەدڵنیاییەوە ئەو

فیکردمان لا بێت کە دەربارەی کائینێکی کاملە ئەوە پرسیارێك قووت دەبێتەوە دەربارەی جیاکردنەوەی ئەو فیکرەیە یان دەربارەی جیاکردنەوەی ئەو (سروشت و پێویست بوون)ەی ئەم کائینە کاملە کە فیکرەمان هەیە لە بارەیەوە، وە دەربارەی ئەو سروشتە بیرکاریانەی کە لەبارەی هەر یەکەیانەوە فیکرەیەکی ئاشکرا و جیاکراوەمان هەیە. ئەمەش پرسیارەکەیە دەڵێ: فیکرەی کائینی کامڵ بەچی جیا دەکرێتەوە لەو بیر و بۆچوونانەی تر؟ وەڵام: جیاکردنەوەی ئەم لەوانیتر لەوەدایە کە فیکرەی کائینی کامڵ ماهیەتی دابڕانی نیە لە گەڵ بوونیدا واتە فیکرەی کائینی کامڵ ماهیەتەکەی تەواوکەری بوونەکەیەتی، (٥٤) لەکاتێکدا ئەم تەواوکردنە لەهیچ فیکرەیەك لە فیکرەکانیتر دا نیە و بەدی ناکرێت. فیکرەی کائینی کامڵ بەتاکی و بێوێنەییەکەی جیا دەکرێتەوە و دەناسرێتەوە لەنێوان فیکرەکانیتر دا، (٥٥) هەروەکو چۆن بیرۆکەی (هزری) سێگۆشە جیا دەکرێتەوە و دەناسرێتەوە لە بیرۆکەی بازنە و لەبیرۆکەی چوارگۆشە، بۆ فیکرەی کائینی کامڵ ئەو پێویست بوونە خۆی دەسە پێنێت بەسەرماندا کە بڕیار لە بوونی بابەتەکەی بدەین، هەروەك چۆن لە فیکرەی سێگۆشە دا پێویست بوون سە پاندی بەسەرماندا کە بڕیار بدەین بۆ سێگۆشە کۆی گۆشەکانی یان کۆی پلەکانی هەر سێ گۆشەکەی یەکسانە بە کۆی پلەکانی دوو گۆشەی وەستاو. هەروەك ئەوەی ئەگەر هاتوو بیرمان کردەوە لەسێگۆشە ئەوا ئەبێ یەکسەر بێدوودڵی ئەوە بزانین کە کۆی گۆشەکانی یەکسانە بەکۆی دوو گۆشەی وەستاو، هەروەها بەم شێوەیە هەموو جارێك ئەگەر هاتوو بیرمان کردەوە لە کائینی کامڵ ئەوا پێویستە لەسەرمان کە دان بنێین بە بوونیدا، مادام حاڵەتەکە بەم ئاقارەدا بڕوات و ئەم بیرکردنەوەیە لە کائینی کامڵ وێنەیەکی چەسپێنراوی ئەسڵی وەك خۆی بێت بۆ

ئەم كائینە و یەكەمین شوێنەواری لەدەروونندا هیچ ناسڕێتەوە لەسروشت و پێویست بوونەكەی، ئەگەر ئیتر بڕیار و حاڵەتەكە بەم جۆرە بێت ئەوا بۆمان دەردەكەوێت تەنها یەك بەڵگە و سەلماندن یان (تاكێتی بەڵگەی سەلمێنراو) هەیە لەسەر بوونی خوا كەئەوەش لە كۆتایی ئەم بڕیار و حاڵەتەدا پیشاندانی شێوەی یەك بەڵگەییە.

دیكارت و بوونی جیهان:

دیكارت سەرنجی ئەوەی دەدا پاش ئەوەی كە دەیزانی بوونی هەیە و خواش بوونێكی دڵنیاییكەر و تەواوی هەیە و كەواتە دووبارە ئەبێ ئەویش هەبێت. بەو مانایەی دەروونێكی جیاكراوەی هەیە لە جەستە كە توانای هەیە بمێنێتەوە بە بێبوونی جەستەش بە زیندوویی و نەمری. پاشان بیری بۆ ئەوە چوو مادام كە خوا هەبێت و ئەمیش دڵنیاییەكی تەواوی هەبێت بە بوونی خوا و شوێنێكی بەرز و بڵندی هەبێت لە دڵی ئەمدا، یان بەجۆرێكیتر لای دیكارت بە بێبوونی خوا وا حساب بۆ خۆی دەكات كە زیندانیەكە و ماوەتەوە لە "كۆجیتۆ" دا بەدەست بەسەری و هەرگیز لێی نایەتە دەرەوە، هەروەها بەبێبوونی خوا تەنها هەر خۆی دەناسێت و هیچ شتێكیتر ناناسێت. بەڵام بوونی خوا زامن كەری هەموو زانستێك و هەموو دڵنیا بوونێكە، وە بەهۆی بوونی ئەوەوە دەتوانرێت پەڕینەوە بەسەر ئەو چاڵی گومانەدا دەستەبەر بكرێت كە گومان هەڵی كەندووە لەنێوان فیكر و شتەكانیتردا و ئەو كاتە دەتوانرێت دڵنیایی تەواو بەدەست بهێنرێت بۆ بوونی جیهانێكی دەرەكی. ئەو ئارەزووە سروشتیە

بەهێزەی دیكارت هەستی پێدەكرد و بانگەشەی پێدەكرد بۆ بڕواهێنان بە بوونی ئەو جیهانە، ئەو ئاردزووە بوو كە مەحاڵە ببێتە پێشەنگی تاریكی و سەرلێتێكچوونی دیكارت، ئەویش لەبەر ئەوەی دیكارت سوودمەند بوو بوو لەو خوایەی كە هەر ئەو كامڵ و ڕاستگۆ و فرو فێڵ نەكەرە.

وە هەر لەو ساتەوەختەی كە دیكارت خوای تیا دۆزیەوە و پێی ئاشنا بوو ئیتر دڵنیایی تەواوی وەرگرت لەبوونی شتەكان و گومانیش لای بوو بەشتێكی مەحاڵ و هەرچی دوودڵی و ڕاڕایی هەبوو فڕێی دا و لەجێگەیدا بڕوابوون بەعەقڵ و دڵنیایی مۆلەق نەبوو بنجی داكوتا.

دیكارت دەڵێ: ئەتوانم سیقەم بەو ئەنجام و ئاكامانە هەبێت كە بەڵگەكاری و ڕێبەرایەتی كردنی عەقڵیی پێشەنگ كاری و سەرپەرشتی تیا كردبێت هەر چەندە چارەنووسێكی دوور و درێژ و ئاڵۆزیشی هاتبێتە بەردەم تەنها لەبەر ئەوەی ڕەچاوی یەك مەرجی تێدا دەكەم و چاودێرم لەسەری: بەوەی كە بۆ من فیكرەیەكی ڕوون و ئاشكرا و جیاكراوەیە لە هەر زنجیرەیەك لەزنجیرەكانی سەلماندن و بەڵگەكاری، لەوانەیە جار و بار وا ڕوو بدات لە توێژینەوەكانمدا لە ڕێ لا دەم بەڵام لەو كاتەدا من تەنها بەرپرسیاری خۆمم: لەبەر ئەوی ئازادم، ویست و توانام بێكۆتاییە، دەشگونجێ ویست و ئیرادەم پەلە بكات لەبڕیاردان بەسەر شتەكاندا پێش ئەوەی عەقڵم بیان بینێت بەڕوون و ئاشكرا و جیاكراوەیی. گەر خوا ئازادی پێ بەخشیوم ئەوا دەست نیشانكردنیش هێز و توانای پێبەخشیوم لەسەر ڕاست و هەڵە.

بوونی خواش ئەو بوونەیە كە زامنی بوونی جیهانێكی دەرەكی دەكات. بەڵام جیهانی دەرەوە(٥٦) ناگونجێ بوونێكی ڕاستەقینەی وای هەبێت لەسەر ئەو شێوازەی وا ئێمە دەیناسینەوە بەهەستەكانمان، چونكە هەستكردنەكان

دەشێ ئەو بیروبۆچوونە شاراوە و نادیارانە بن کە ئەبنە هۆی بەدیهێنانی ئەو دڵنیاییانەی کە مەبەستمانە، هەروەها ناتوانین بەهەستکردنەکانمان هیچ دڵنیاییەك بەدەست بێنین بۆ نموونە لەبارەی سروشتی ڕوناکی یان سروشتی دەنگەوە. زامن بوونی خوایی بەسوودە لەو ڕاستیەدا کە حەقیقەتێك دەدۆزرێتەوە دەشێ ئەو بابەتێك بێت بۆ بیرۆکەیەکی ڕوون و جیاکراوە.

گەر دیقەت بدەین و لێکۆڵینەوە بکەین لەسەر وێناکردنەکانمان بۆ جیهانی دەرەکی ئەوا هیچ بەدی ناکەین تەنها بوونی یەك فیکرەی جیاکراوەی هەمیشەیی نەبێت هەرچەندە سیفاتە هەستاوەریەکانیش گۆڕانیان بەسەردا بێت: ئەو فیکرەیش بریتیە لەدرێژبوونەوە (کشان) کە ئەمەش بابەتی لێتوێژینەوەی ئەوانەیە کەسەرقاڵن بە ئەندازەوە، ئێستا دەتوانین کە بنەمای بیرو بۆچوونە ڕوون و ئاشکرا و جیاکراوەکان وەرگرین وەك هۆکارێك تا بەهۆیەوە بتوانین ئەو بڕیارانە دەرکەین لەسەر بوونی جیهانێکی ماددی و سروشتەکەی. گەر هاتوو گەیشتین بەجەستەیەك جا ئەو جەستەیە هەر چیەك بێت تەنها ئەوە بەسە کە پرسیار لەخۆمان بکەین لە بارەیەوە: لەبارەی چ شتێکەوە فیکرەیەکی ڕوون و جیاکراوەمان دەبێت لەکاتێکدا کە بیر لەو جەستەیە بکەینەوە؟

بۆ نموونە پارچەیەك لە (مێوی) مۆمی هەنگوین وەردەگرین کە پاش دەرهێنانی لەشانەکە ماوەیەکی کەمی بەسەر دا تێپەڕی بێت: دەبینین ئەو پارچەیە مێوە شیرینی هەنگوینەکەی لە دەست نەداوە کە تیایدا بووە و بۆن و بەرامەی ئەو گوڵانەی تیا ماوە کە شیلەیان بەخشیوە بەهەنگەکان، ڕەنگ و شێوە و بارستاییەکەی ئەو شتانەن کە دیارن و بەچاو دەبینرێن، ئێستا ئەو پارچە مۆمە ساردە و بەستوویەتی و دەتوانرێت دەستی لێبدرێت و ئەگەر

بشتەوێ كەمێكی لێ بقرتێنی ئەوا گوێت لە جۆرە دەنگێك دەبێت لێوەی لە ئەنجامی ئەو قرتاندنەدا (لێكردنەوەیە دا). لەكۆتاییدا هەموو ئەو شتانەمان بەدی كرد لەو پارچە مۆمە دا كە دەبنە هۆی ناسینەوە و جیاكردنەوەی هەمان پارچە لە كاتێكدا بمانەوێت جەستەكەی پێ بناسینەوە. بەڵام لەنزیك ئاگرێكەوە دامناوە و خۆشم خەریكی قسەكردنم ئایا چی دەبینم؟ دەبینم پاشماوەی ئەو چێژەی كە تیایدا بوو ڕۆشتووە، بۆن و بەرامەشی نەماوە، ڕەنگەكەشی گۆڕاوە، شكڵ و شێوەكەشی ون كردوە، بارستایی و قەبارەشی زیادی كردووە، بەتەواوی گۆڕاوە بۆ شلەمەنی، هەروەها بەجۆرێك گەرم بووە كە توانای دەست پێوەدانی زەحمەتە، وە هەرچەندە بمانەوێت پارچەیەكی لێ بكەینەوە ئەوا بەهیچ جۆرێك دەنگی لێوە دەرناچێت. بەڵام مادەی مۆمەكە هەر ماوەتەوە پاش ئەم هەموو گۆڕانكاریانە؟ پێویستە بڕیاری ئەوە بدەین كە ماوەتەوە و كەسیش ناتوانێت سەرپێچی لەمە بكات. ئێستا چی دەزانین لەبارەی ناسینەوەی ئەم پارچە مۆمەوە تا بەڕوونی و ئاشكرایی جیای بكەینەوە و بیناسینەوە؟

بەدڵنیاییەوە هیچ شتێك نیە كە بتوانین لەڕێگەی هەستەوە لەو هەموو جیاكردنەوانەی پێشەوەی بینیمان تا بەهۆیانەوە بیان ناسینەوە، ئەویش لەبەر ئەوەی كە هەموو ئەو شتانە كەوتوونەتە ژێر هەست پێكردنەكانی چێژ یان بۆن یان بینین یان بەركەوتن یان بیستنەوە، بۆیە هەموویان گۆڕانكاریان بەسەرداهاتووە و لەكاتێكدا تەنها هەر ماددەی مۆمەكە خۆی ماوەتەوە.(٥٧)

لەم دەرئەنجامە شیكاریەوە بۆ ئەو نموونانە، دیكارت ئەوەی لا گەڵاڵە بوو كە ئەو مۆمە ئەو بۆنە نەبووە، هەروەها ئەو ڕەنگەش نەبووە، ئەو بەرگریكردنەش نەبووە، ئەو شكڵ و شێوەیەش نەبووە كە هەستەكان دەركی

پێیکەن لەسروشت و قەوارەی خۆیاندا، من خۆشم لە توانامدا نیە بەئەندێشەی خەیاڵ تێبگەم لەوەی بزانم کامەیە ئەو پارچە مۆمە، بەلام تەنها زیهنم هەر خۆی دەتوانێت لەوە تێبگات و هەر ئەویش توانای بەسەر ئەوەدا دەشکێت کە بەهەمیشەیی سۆراخی بکات. هەر چەندە ئەو مۆمە بسووتێت و بتوێتەوە و پەرش و بلاو بێتەوە ئەوا زەین هەمیشە پەیوەندی پێوە دەکات و ئامادەیە لەسەری لە هەر بارودۆخێکدا بێت.

مۆمە تواوەکە ماوەتەوە و لەبەر چاوە بەلام ئەوانەی لێ دامالراوە کە بەهۆی هەستەکانی چێژ و بۆن و بەرکەوتن وبیستنەوە هەستمان پێدەکرد.

ئەوەی ماوەتەوە لەمۆمەکە و زیهن دەرکی پێدەکات بەڕوون و ئاشکرایی و جیاکراوەیی بریتیە لەکشانەکەی (درێژبوونەوەکەی). ئەو کشانە کشانێکی هەستاوەری نیە کەبتوانم نمایشی بکەم بەهۆی هەستەکان و ئەندێشە و خەیالمەوە، بەلکو ئەوە تەنها کشانێکی زیهنی و دامالراوە لەهەموو ڕەنگ و دەنگ و بەرکەوتنەکان.

بەم پێیەش کشان (درێژبوونەوە) نابێتە ماهیەتی مۆمەکە لەسەر ئەو شێوازەی بینیمان لەشیکردنەوەکەی پێشوودا، بەلکو جەستە (تەن) و ماددەش شتێك نین کە زیهن دەرکیان پێ بکات جگەتەنها لەم (کشانە تاك و تەنها)یە نەبێت کە ئەوەش دەچوێنرێت بە بۆشاییەکی خاوەن ئەندازە. کەواتە کشان بە تەنها خۆی "سیفەتی یەکەمە" کە ئەمەش جەوهەری جەستەی سەربەخۆیە لە جەوهەری دەروون. بەلام ڕەنگ و دەنگ و بۆن و چێژەکان هەموویان سیفاتی دووەمن و بوونیان نیە لە خودی خۆیاندا بەلکو بوونیان لەناو زیهنماندایە.

لەمەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە ئێمە "جیهانی دەرەکی" ناناسین بەناسینێکی ڕاستەوخۆ بە هۆی هەستەکانەوە، هەروەها دەرکیشی پێ ناکەین

بە دەرك پێكردنێكی ڕاستەوخۆ وەك ئەوەی كە لەخودی خۆیدا هەیە، وە هەموو ئەو شتانەی كە لە بارەیەوە دەیزانین و دەیناسین هەموو ئەو وێناكردنە زەینیانە و بیر و بۆچوونانەن كە لەناو زیهنماندایە.

بەلام ئەم وێناكردن و بیر وبۆچوونانە كتومت چەسپێنراوی بوونە ڕاستەقینەكانن و خەیالی نین، ئەمەش ئەوەیە كە ئێمە پێی نازانین تەنها بەهۆی ناوەندێك یان هۆكارێكەوە نەبێت یان ڕاستتر بلێین ئەویش لەسایەی ڕاستگۆیی خواییەوەیە :

چونكە ناگونجێت ئەو بیر و بۆچوونانە بە هەلەماندا بەرن كە خوا بەخشیویە پێمان لەگەل ئەو ئارەزووە بەهێزەی كە هەمانە بۆ بڕوا بوون بەوەی كە ئەو بیرو بۆچوونانەمان ڕاست و دروستن. لەماوەی لێكۆلینەوەماندا بۆ بیر و ڕاكانی دیكارت تێبینی ئەم حالەتەشمان كردووە لە (بوونی دەروون وەك كائینێك لەزەمەندا و هۆشیاری ڕاستەوخۆ بەو بوونە زەمەنیە). ئەمەش بریتیە لە دیاردەی بوونی زەمەنی دەروونی. ئەو بەلگەیەش كە لەسەربوونی "خوا"یە لەسەر ئەم دیاردیە دەوەستێت. ئەمەش بەو مانایە دێت كە تیۆری "خولقاندنی بەردەوام" و بەرجەستەكردنیەتی لەنێوان ئەو شتانەی پەیوەندیان بە دەروونەوە هەیە. دیكارت ئەم وێنەیەی خستۆتە ڕوو لەكتێبی "*ڕامانەكان*"دا. هەر چەندە پێش ئەمەش لە وێنەیەكی گشتیدا پیشانی داوە بەلام دەربارەی جیهانێكی ماددی و هەروەها دەربارەی هەموو فەلسەفەی سروشت، هەروەها لەكتێبی "*جیهان*" و پاشان لەكتێبی "*وتارێك دەربارەی میتۆد*" تێیاندا هاتووە و بڕیار لەوە دەدات كە خوا پارێزگاری جیهان دەكات لەبووندا، لەسەر هەمان ئاڕاستەی كە ئەوی لەسەر دروست كراوە، وە ئەو كردارەشی كە جیهانی پێ دەپارێزرێت جیاوازی نیە لەگەل ئەوەی كە ئەوی پێ

دروست کراوە.(٥٨) هەروەها ئەو هێز و توانایەی کە بۆ یەکەمین جار دروستی کردوە پێویستە سەر لەنوێ بسە پێنرێتەوە لەهەر چرکەساتێك لە چرکەساتەکانی بووندا.(٥٩)

دیکارت ئەم چەمکانەی بەرجەستە کرد لەبواری جیهانی ماددیدا، لەو بوارەدا ئاماژەی تێدا ناکرێت بۆ بەڵگە لەسەر بوونی خوا بەو مانایەی کە پێویستی نیە بەبەڵگە هێنانەوە، یان بەو مانایەی کە ڕاستەوخۆ دەگوازرێتەوە لەسیفەتی ڕوودانی زەمەنی لەجیهاندا بۆ جێگیربوون بەوەی کە جیهان دروست کراوە بەبوونی دروستکەرێك (خالقێك)، هەر وەك چۆن ڕاستەوخۆ دەگوازرێتەوە لەدیاردەی بوونی زەمەنی دەروونیەوە بۆ سەلماندنی خوای بەدیهێنەر.

ڕوون و ئاشکرایە کە بۆ تیۆری خوڵقاندن ئەمە ئەنجامێکی میتافیزیکی لاهوتی ڕاستەوخۆیە. بەوەی خوا جیهانی خوڵقاندووە بەخوڵقاندنێکی بەردەوام و پارێزگاریشی کردوەو هەروەك چۆن دروستی کردووە، کەواتە بەشێوەیەکی بەرە بەرە دروستی نەکردووە کە بگوازێتەوە لەشێوە سادەکانەوە بۆ شتە ئاڵۆز و قورسەکان و لەمەشدا پشت ببەستێت بەکات و گۆڕانی کات. بەڵکو لە بنەڕەتدا دروستی کردوە لەسەر ئەو شێوەیەی کە ئێستا لە بەرچاومانە و دەیبینین.(٦٠) کتێبە ئاسمانیەکانیش باس لەمە دەکەن دەربارەی ئادەم و ئەو بەهەشتەی کە تێیدا ژیاوە، ئاماژە بۆ ئەوەش کراوە کە خوا مرۆڤی دروستکردوە لەگەڵ هەموو گیانلەبەرەکان و دروستکراوەکانی تری جیهاندا لەشێوەیەکی کامڵ و تەواودا.

جێگای سەرنجە کە ئەم مانا لاهوتیە میتافیزیکیە بۆ خوڵقاندن تێدەپەڕێت لە چەمکە مرۆڤایەتیەکانی ئێمە، بەڵام هەر دەبێ فەیلەسوف باسی ئەو پەیوەندیەی نێوان حەقیقەتی خوڵقاندن و سروشتی زانست و

چەسپاندنە کرداریە دروستکراوەکانیمان بۆ بکات. تێبینی ئەوەشمان کرد کە پڕۆژەی دیکارت لە زانست و جیهانی ماددیدا لەرووی جێبەجێکردنەوە دانابڕێت لە زانست، ئەوەشمان دی کە بەرنامە (پڕۆگرام) لەمەبەست و ئامانجی ئەو دا ئاراستە کراوە بۆ ئەو جێبەجێ کردنە، لەبەر رۆشنایی ئەو مەبەستانە دا ڕێگاخۆش دەبێت بۆ زانستە بیرکاریەکان و شێوازی شیکردنەوە یان هەروەك چۆن ڕێگا خۆش دەبێت بۆ زانستە سروشتیەکان لە شێوەی میکانیکی ئەندازەییاندا.(٦١)

گومان دڵی دیکارتی پیس نەکرد بۆ تەنها چرکەیەکیش لە جێبەجێکردنی ئەم پڕۆژە زانستیەدا، نە لەقۆناغی بەرنامەڕێژیدا و نە پێش ئەو کارتێکردنەی مەسەلەی خوڵقاندنیش لە رووی ڕاستیە زانستیەکانەوە، نە لە قۆناغی زانستی دوای ئەوەش بۆ هەڵوێستی لە خوڵقاندنی ڕاستیە زانستیەکان، نە لەهەر دوو قۆناغی فەلسەفی و ئەخلاقیشدا، بەوەی کە ئاماژەی پێداوە لەکتێبی *"بنەماکانی فەلسەفە"* دا و دەڵێ لقە سەرەکیەکانی دەرەختی فەلسەفە بریتیە لە میکانیك و پزیشکی و ئەخلاق.(٦٢)

ئەو پڕۆژەیەی دیکارت داینا لە بارەی پڕۆگرام و زانستەوە بوو بەهۆی بەدیهێنانی ئەو ئیعتیبارەی کە جیهانی سروشتی کشانێکی ئەندازەییە و جوڵانەوەکان تێیدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو گۆڕانکاریانەی دێت بەسەر بەشەکانی ئەو کشانەدا لە بارودۆخە ئاڵوگۆڕکراوەکاندا.

لەبارەی ئەم پڕۆژدیەوە دیکارت لەکتێبەکەیدا بەناوی *"القواعد"* ئەمەی دەربڕیوە لەتیۆری "خوڵقاندنی ڕاستیەکان"دا، پاشان ڕوو دەکاتە تیۆری "خوڵقاندنی بەردەوام" کە دەبەستێتەوە بە دەرکەوتە زانستیە فیزیاییەکانەوە، تێیدا هەوڵی داوە کەبەڵگە بێنێتەوە لەسەر ڕونترین مانای

تایبەت بەبنەماکانی جیهانی ماددی و سە پاندنی وەسفێك بۆ ئەم جیهانە و بۆ دیاردەکانی کە لەسەر ئەو بنەمایانە وەستا بێت و بگونجێت لەگەڵ ئەو تیۆریە میتافیزیکیە لاهوتیەدا. دیکارت وای دەبینیەوە کە پێویستە لەسەر مرۆڤ پۆزش بێنێتەوە لەگۆشە نیگای ئەو پەیوەندییە کردارییە خواییە ڕەهایەی کە خواوەند هەیەتی بۆ خولقاندنی بەردەوامی ڕووداوە زەمەنیەکان، هەروەکو چۆن پێویستە مرۆڤ هەڵوەستە بکات لەسەر ئەو ڕووانەی (شێوانەی) کە لە توانایدایە بەهۆیانەوە سەرکردایەتی جیهان بکات و زاڵ بێت بەسەریدا.

دیکارت لەکتێبی "*جیهان*" دا وێناکردنی بۆ جیهان و گەشەسەندنی خۆی بەتەماشاچی و هاندەرێکی وا دەبینێتەوە کە هاندەر بێت لەسەر جیهانێکی نوێ جیاواز لەم جیهانەی ئێمە، جیهانێك کە شایانی ئەوە بێت خوا دروستکەری بێت و ڕەزامەندی لەسەر بێت، کە تێیدا حەقیقەتی بەردەوام و مانا ڕوونەکانی دەروونی تیا بەدی بکرێت، هەروەها گونجاو بێت و داخوازی ئیش و چەسپاندن و دروستکردنی تیا بێت.(٦٣)

دیکارت بەمانایەکی ڕوون و ئاشکرا لەبارەی بنەماکانی جیهانی ماددیەوە پیشانی داین، بینین وەك مانای کشان (درێژبوونەوە) نیە و ناشکەوێتە شوێن ئەو وێناکردنە ئەندازەییەی کە بۆ جوڵە و گۆڕانکاری جیهانی وێنای دەکات، بەڵام ئەو وەسفەی کە دێت بەخەیاڵ و ئەندێشەیدا بریتیە لە وەسفی میکانیکی ئەندازەیی لەبەر ئەوەی ئەو ماددەیەی کە جیهان ئیشی تیا دەکات پێویستە ئەو تایبە تمەندێتیانەی تێدا نەسەپێنین کە تەنها بە چاو دەیانبینین لە جەستەکاندا (لە تەنەکاندا)، بەڵکو پێویستە لەسەر ئەو ئاراستەیە وێنای بکەین کە عەقڵی سروشتی ڕوناك لێی تێدەگات و بڕیاری لێدەدات، ئەو عەقڵ و ئاوەزەی کە ڕێنوێنی کراوە بە بنەماکانی بیرکاری.

مادده کشانێکی ئەندازەییە شوێن پڕ دەکاتەوە و داگیری دەکات بەشێوەیەك کە هیچ بۆشاییەکی تێدا نەمێنێتەوە چونکە ناگونجێت پاساوی بۆ بهێنرێتەوە بەوەی کە خوا هەندێ لەبەشە ماددیەکانی خوڵقاندبێت لەشوێنێکدا و هیچی تری نەخوڵقاندبێت لەشوێنێکی تردا. ئێمە لەبەر دەم پڕکردنەوەیەکی ئەندازەیی ڕەها داین.(٦٤)

دیکارت ڕەچاوی ئەوەشی کردوە کە ناگونجێ هیچ شێوەیەك لەو شێوە جەوهەریە شاراوانەی کە مەکتەبلیەکان سەپاندوویانە بدرێتە پاڵ کشان (درێژبوونەوە)، یان هیچ ڕواڵەتێك لە ڕواڵەتەکانی هێز و کارایی بەو ئیعتیبارەی کە کشان بەستوویەتی بە هەموو چەق بەستنێك. گەر ئەمە ڕاست بێت مانای ئەوەیە جوڵە ماناکەی ناچێتە دەرەوە لە بەشەکانی کشان و لەگۆڕانی ئەو بارودۆخانەی کە لەنێوان بەشەکاندایە. لەبەر ئەوە ئەو یەکەمین بیر و باوەڕەی وا جیهان لەجوڵەی خۆیدا مل کەچیەتی دەبێتە بیر و باوەڕی کەمتەرخەمی خۆیی، یان بیر و باوەڕی چەق بەستوو.

ئەم بیر و باوەڕە ئەوەمان بۆ دەردەخات هەموو جەستەیەك دەمێنێتەوە لەسەر ئەو حاڵەتەی کە لەسەریەتی و وازیشی لێ ناهێنێت تەنها لەکاتی لێك خشاندنیدا نەبێت لەگەڵ جەستەکانی (تەنەکانی) تر دا.(٦٥) ئەمەش بەو مانایە دێت کە جەستەی نیشتەجێ و نەبزۆك دەمێنێتەوە بە نەجوڵاویی و نەبزۆکی و جەستەی بزێویش دەمێنێتەوە بە بزێوی و جوڵەجوڵ گەر بەجوڵەیەکی ڕاست و ڕێکخراو، مادام گۆڕانکاری بەسەر دا نەیەت لە حاڵەتی نەبزۆکەوە بۆ حاڵەتی بزۆك بەهۆی لێك خشاندنیەوە لەگەڵ جەستەیەکی تردا.

لەم ڕوانگەیەوە خوا دەبێتە یەكەمین هۆكاری چالاك و كاریگەر بۆ جوڵە و ڕووداوەكان و گۆڕانكاری لەجیهاندا، وە هۆكاری لەبەرچاویش لێك خشاندنە. لێك خشاندنیش هۆكارێكی ناچالاك و ناكاریگەرە و گونجاو نیە لەگەڵ هێز و توانای خواییدا. بەلاّم لێك خشاندنیش بەرهەم هێنەری ئەو گۆڕانی جوڵەیەیە لە جیهاندا كە مەبەست لێی پێك گەیشتنی جەستەیە كە بەجەستەیەكیتر و ڕوودانی گۆڕانكاری لە ئەنجامی ئەم پێك گەیشتنە دا لەسەر ئاستێكی وا كە ئەو گۆڕانكارییە لەچركەساتی لێك خشاندنەكەدا دەستبەجێ شوێنەواری دیار دەبێت و هەستی پێدەكرێت. یان ڕاستتر كرداری لێك خشاندنەكە وەستاوە لەسەر هەمان كات و ماوەی ئەو لێك خشاندنە و لێی تێنا پەڕێت، نابێت ماوەی لێك خشاندنەكەش زۆر بخایەنێت و ببێتە هۆی لەناوچوونی جەستەكان. لەسەر ئەم بنەمایە ئەو لێك خشاندنانەی كە دەبنە هۆی بەدیهێنانی گۆڕانكاری جیهانیی وەستاون لەسەر ماوەكان جا ئیتر ماوەكانیش بەدوای یەكدا بن یان دابڕاو بن لەیەك ئەوا بێبەری نین لەو هێز و توانا بالاّدەستەی كە ئەو لێك خشاندنانە پێكەوە گرێ دەدات و دەیانبەستێ بەیەكەوە بەجۆرێك كە وابزانی گۆڕانكارییەكی بەردەوام و دانەبڕاو ئەنجامی داوە و دەبێتە هۆی ڕاگرتنی جیهانێكی بەرهەم هاتوو لەڕووداوی بزۆك و نەسرەوتوو. نموونەش بۆ ئەمە جوڵەی تیشكە. چونكە تیشك دەست بەجێ سەیركەر (تەماشاكەر) دەركی پێدەكات و یەكسەر دەگوازرێتەوە بۆ چاو هەروەك چۆن جوڵەی (گۆچانێك ـــ دارێك) لە لایەكەوە بۆ لایەكیتر دەگوازرێتەوە بۆ گوێزرانەوەیەكی كوت و پڕ و دەستبەجێ.

دیكارت ڕەچاوی ئەوەی دەكرد فەلسەفەی سروشت هەمووی هەرەس دێنێت بێتوو گەر ئەمە ڕاست بێت: كرداری تیشك (ڕوناكی) دواكەوێت لەكاتی

گواستنەوەیدا ئەمەش لەبەر ئەوە ڕوو دەدات چونکە دواکەوتن دەبێتە هۆی بەدیهێنانی لێك ترازان و دابڕانێك لە کشاندا یان بۆشایی دروست دەبێت یان نەبوویەکی ڕەها پێك دێت، ئەمەش ڕێگەی پێنادرێت لەلایەن هێز و توانای خواییەوە، ئەم هێز و توانایەش هێز و توانای خولقاندنی بەردەوامە. ئەو خولقاندنەش تێی پەڕاندووە لە عەقڵ و ئاوەزی بەشەری.

ئەمەش بەمانای دەست پێوەگرتنی یان پاراستنی جوڵە دێت بە ڕادەیەکی جێگیر و دیاریکراو کە گۆڕانی بەسەر دا نایەت لە هەموو چرکەساتەکانی جیهاندا، یان بریتیە لەو بنەمایەی کە ڕادەی جوڵە جێگیر دەکات. لەهەموو چرکەساتەکانی کاتدا هەر لە چرکەساتی جیهانی یەکەمەوە ئەو ئاستی جوڵەیەی کە خوا ڕێکی خستوە لەسەر جیهان شتێکە تایبەتە بەخۆی، لەسەر ئەم بنەمایە حاڵی جیهان لە چرکەساتێکی دیاریکراو دا دەبێت کە هاوتای ئەو حاڵەیە لە هەر چرکەساتێکیتر دا دێت بەدوایدا، هەموو گۆڕانێك لەو چرکەساتەدا وەك ئەو گۆڕانانەیتر وایە کە لە دوای ئەو چرکەساتەوە دێن و هەمووشیان بەهۆی لێك خشاندنە یەك لە دوای یەکەکانەوە ڕوو دەدەن بە بێ ئەوەی لەوێدا هیچ گۆڕانێك ڕوو بدات لەئاستی (ڕادە)ی خودی جوڵەی جیهانی خۆیدا.

دیکارت ئاماژە دەکات بەیاساکانی لێك خشاندن کە ژمارەیان حەوتە،(٦٦) گۆڕانکاریە گەورەکان لەجیهاندا لەو یاسایانەوە سەر هەڵدەدات و گەشە دەکات. پاشان لەسایەی هەر دوو فیکرەی کشان و جوڵەی ئەندازەییەوە لەبەڵگەکاری بەردەوام بۆ یاساکانی جیهان و دیاردە گشتیەکان دەگاتە ئەو ئاستەی کە بتوانێت شێوازێکی بیرکاری دڵنیاکەر وەربگرێت و بەکاری بێنێت بۆ زاڵ بوون بەسەر ئەو قۆناغەدا کە پێویستە گوێزانەوەی تێدا بکرێت

لەبەلگەکاریەوە بۆ تاقیکردنەوە، ئەمەش لەکاتێکدایە کە یاسا سروشتیەکان هەموویان دەبنە هۆی بەدیهێنانی چەند ئەنجامێکی گریمانەیی و هەمووشیان کۆکن لە گەڵ سەروبەندی واقیعیەتە ڕاوەستاوەکاندا بەکردەیی. لەم قۆناغە دا (سروشت ناس) پەنا دەبات بۆ تاقیکردنەوەکان، بەلام هەر لەم قۆناغەدا سیفەتی خاوەن شکۆ و دەسەلاتدار هەلدەبژێرێت بۆ خۆی، بەشێوەیەك خۆی وا دادەنێت کە لێکدانەوە و ڕاڤەکانی ناسە پێنێت بەلکو دەیسە پێنێت بەسەر سروشتدا بە سە پاندن.

ئەمەش بەو ئیعتیبارە دادەنێت کە دیاردە سروشتیەکان و شوێنەوارە بەرهەم هاتووەکانی لەئەنجامی کۆبوونەوەی بەشەکاندا پێك هاتووە بۆ کشان (درێژبوونەوە) و شێوەی (٦٧) ئەندازەیی دیاریکراو و جولەی دیاریکراویان هەیە لەسەر ئەو ئاراستەیەی کە بەشەکانی (پارچەکانی) ئامێرێکی پیشەسازی یان بەشەکانی تەنێکی دروستکراو لەسەری کۆ دەبنەوە. دیکارت تێبینی ئەوەی دەکرد ئەم هاوسەنگیە لەنێوان دیاردە سروشتیەکان و ئامێرە پیشەسازی و بەرهەمە دروستکراوەکانیدا بۆ ئەو گەورەترین سوود و کەلکی هەبووە لە هەموو تەفسیر و ڕاڤەکردنێکدا کە پێی هەستاوە بۆ دیاردە تاییەتیەکان. بەوەی کە جیاوازی نیە لەنێوان ئەو ئامێر و دروستکراوانەدا بەشێوەیەکی گشتی و لەنێوان دیاردە سروشتیەکاندا تەنها لەوە دا نەبێت کە بەشەکانی ئەو ئامێرانەی دەبنە هۆی بەدیهێنانی ئەنجامە داواکراوەکان گەورەن بەشێوەیەك ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤ وا دەرکیان پێدەکات، لەکاتێکدا بەشەکانی دیاردە سروشتیەکان زۆر بچوکن بەشێوەیەك تێی پەڕاندووە لەتوانای دەرك پێکردن و هەستەکانی ئێمە.

دەگونجێ بۆ ڕاڤەکردنی دیاردە سروشتیەکان پەنا بەرینە بەر بەشەکانی ماددە لەسەر ئەو ئاڕاستەی کە بکرێت لەگەڵیدا بۆ داهێنان و تازەگەری دیاردە هاوشێوەکان بۆ ئەوەی کە دەمانەوێت ڕاڤەی بکەین بەمەبەستی سروشتی نەك تەنها وەك کارگەیەکی پێکهێنان و دروست کردن، ڕاڤەی سروشتی: پێکهێنانی دیاردەکانە سەر لەنوێ، یان هەوڵدانێکە لە لایەن مرۆڤەوە بەشێوەیەکی گشتی و لە لایەن سروشتەوە بەشێوەیەکی تایبەتی بۆ دروستکردنی دیاردەکان یان دروستکردنی ئەوەی کە هاوتای دیاردەکان بێت و لەوان بچێت یان هاوشێوەی ئەوان بێت. لەبەر ئەمەشە کە (سروشت ناس) دەکرێ زانا بێت یان ئەندازیار بێت یان پیشەگەر (دروست کەر)ێك بێت لەهەمان کاتدا.

لە هەموو ئەم توێژینەوانەیدا دیکارت بیر و بۆچوونی خۆی کورت کردەوە بە پوختی ئەو ئیعتیبارەی بۆ خۆی دانا کە وەك هاندەرێك (تەماشاچیەك) لەسەر ئەم جیهانە نوێیەی کە لەتوانای خوا دایە دروستی بکات لە هەر چرکەیەکدا، لەکشان و جوڵەی ئەندازەیی و یەکخستنیان.

پاشان سەرنج دەدەین دەبینین دیکارت لەخەیاڵ و ئەندێشەی خۆیدا خۆی بەدروستکەرێك دادەنێت نەك بۆ تەواوکردنی دروستکراوە خواییەکان چونکە ئەوان هەر لە سەرەتاوە کامڵ و بێکەم و کوڕین بەڵکو بۆ دروست کردنی ئەو دیاردانەی کە هاوشێوەی ئەو دیاردانە بن وا لەجیهاندا هەن. بەمەش دەبینە دەسەڵاتدار و فەرمانڕەوا لەسەر سروشت.(٦٨)

مرۆڤ لای دیكارت:

ئەشێ مرۆڤ ئالۆزترین دروستكراوەكانی (هەبوونەكانی) سروشت بێت و پلە و پایەی چاودێر وەرگرێت بەو ئیعتیبارەی بەشێكە لە جیهان و جەستەیەكە لە جەستە سروشتیەكان. لە بەر ئەوە دیكارت ڕەچاوی ئەوەی دەكرد لێكۆڵینەوەكەی سەرچاوە دەگرێت لە لێكۆڵینەوەی جیهان، بەوەی (من)، یان دەروون، بنەمای یەكەمین فەلسەفەیە، فەلسەفە ئەو درەختەیە كە ڕەگەكانی بریتیە لە میتافیزیكا و قەدەكەشی بریتیە لە فیزیكا و لق و پۆپە سەرەكیەكانیشی بریتین لە میكانیك و پزیشكی و ئەخلاق (ڕەوشتەكان).(٦٩)

دیكارت جەختی لەسەر ئەوە دەكردەوە كە بینای فەلسەفەی گەورە و بەنرخ و لوتكە بڵند لەسەر سێ حەقیقەتی گەورە و جێگیر و سەلمێنراو ڕادەوەستێت كە ئەوانیش بریتین لە : دەروون و خودا و جیهان.

دیكارت ئەو سەرنجەشی لە بەرچاو دەگرت كە سێ زانستی چەسپاندن هەن بریتین لە میكانیك و پزیشكی و ئەخلاق ئەم سیانە بەستراون بەو زانستی سروشتەوە كە توێژینەوە دەكات لە ماهیەتی هەبووەكانی جیهان، گرنگترین جۆرەكانی ئەو هەبووانەش لە تایبە تمەندێتیە سەرەكیەكانی هەر یەكێكاندایە. دەست پێدەكەین بەلێكۆڵینەوە سەبارەت بە ئەستێرەكان و خۆر و مانگ، پاشان لێكۆڵینەوە لە سەر تیشك ئەنجام ئەدەین، پاش ئەویش هەبووەكان (دروستكراوەكانی) جیهان و تایبە تمەندێتی ئەو دروستكراوانە و پێكهاتە جوڵەییەكەیان و كردارەكانیان و كاردانەوەكانیشیان. لێكۆڵینەوەی سروشت لە بنەڕەت و پرۆگرامی خۆیدا لەسەر ئەو ئیعتیبارە هەڵدەستێت بە گەڕاندنەوەی هەبووەكان (دروستكراوەكان) بۆ كشان و جوڵە، ئەم ئیعتیبارەش ڕابەرایەتیمان دەكات بۆ زانین و زانیارییەكی تێر و تەسەل و ڕێكخراو بۆ

دیـاردە سروشـتیەكان، هـەر وەك چـۆن بـەهۆی بـەدیهێنانی ئـەو زانیاریـەوە دیاردەكان بەكار دەهێنین لەوانـەش (دیـاردە مرۆییـەكان) ئەمـەش لـە پێناوی گرتنە دەستی دەسەلات و شكۆمەندی بەسەر جیهاندا و بەسەر مرۆڤدا لەهەمان كاتدا.

لەم دیدەوە پەیوەندیەكی بەتین هەیە لەنێوان زانست و سەركردایەتیدا، لـەنێوان زانسـتی سروشـت (سروشـت ناسـی) لـە لایـەك و لـەنێوان میكانیـك و پزیشكی و ئەخلاق دا لە لایەكیترەوە. دەگونجێ لێكۆڵینەوەی جەستەی مـرۆڤ لە ڕێگای پزیشكیەوە ئەنجام بدرێت لەسـەر ئـەو ئیعتیبـارەی كـە بریتیـە لـە كۆمەڵێك پێكەوە بەستراو لـە ئاوێتـە (پێكهاتـە)ی میكـانیكی، جیـاوازی نیـە لەگـەڵ ئـەو پێكهاتـە ناوەكیانـەی لەجەسـتە بەسـتووەكاندان لـە ڕووی وردی بەشەكانی و شارەزایی پێكهاتنەكەیدا. پزیشكیی ڕێگـاخۆش كـەرە بـۆ زانـین و زانیاری جەستەی مرۆیی لەبارەی بەشەكانی و پێكهاتە جیاوازەكانی، هەروەها لە پەیوەندیەكانی نێوان ئەو بەشانە و ئەو پێكهاتنـانەی كە لەنێوانیاندایـە، بۆیـە پـێی هەڵدەسـتێت لەسـەر زانسـتی توێكـاری تـەنها بـە پێی ئـەو ڕەچاوكردنەی دیكارت.

توێكـاری بنچـینەیەكی بەرتەسـك و تەنگەبـەرە بەهـەموو مانایـەكی تەنگەبەری بۆ چارەسەركردنی جەستەی مرۆیی، ئەمە ڕوون بوویەوە بۆ دیكارت لە كۆتـایی تاقیكردنـەوەكان و توێژینەوەكانیـدا، تـێبینی دەكرێـت دیكـارت لەسالانی كۆتایی ژیانیدا بڕوای بـە پزیشـكیی كـەمتر و لاوازتـر بـووە لەچـاو سـالانی پێشـوویدا وەك دەردەكـەوێت لـە هـەر دوو كتـێبی *"ڕامانـەكان"* و *"لێـەماكانی فەلسـەفە"*دا، ئەلتـەرناتیڤی گەڕانـەوەی لەچارەسـەركردنی نەخۆشیەكاندا دەگەڕێنێتەوە بۆ ئیعتیبـاری سروشـت و بـەرگریی سروشـتی بـۆ

جەستە، وە قایل نەبوونی بەگۆشەنیگای میکانیکی بۆ جەستە و زانستی توێکاری.

بەلام زانستی ئەخلاق لە دوای پزیشکیی دێت لە ڕێکخستنی ڕیز بەندی ئەو هونەرانەی کە لەسەر "فیزیکا" وەستاوون، ئەمەش بریتیە لەو زانستەی مرۆڤ لە ئاراستەی خۆیەوە لێکۆڵینەوەی لەسەردەکات بەرەو بەختەوەری و بەخشندەیی، ئەو زانستەیە کە شارەزایی تەواو دەسە پێنێت بەسەر هەموو زانین و زانیارییەکاندا(٧٠) بەوەی کە میتافیزیکا دەیسە پێنێت و مرۆڤ دادەنێت بە (نەفس ـ دەروون)، هەروەها هەموو دڵنیاییەکان ڕاوەستاون لەسەر دەروون، پاشان ئەو فیزیکا و هونەرەکانی میکانیك و پزیشکیەی کە وەستاوون لەسەری دەیانسە پێنێت، بەمەش مرۆڤ دەبێتە دەروونێکی یەکگرتوو بەجەستەوە، بەختەوەری مرۆڤ لەسەر چەند شتێك ڕادەوەستێت لە پێشەوەی هەموویاندا تەندروستی جەستەیە و هەروەها زامن کردنی ئەمەش نایەتە دی تەنها بەهۆی بەخششی زانیاری تەواوەوە نەبێت بۆ پێکهاتنی جەستە و بەدەنگەوە هاتنە جۆربەجۆرەکانیەوە.

زانستی ئەخلاق هەروەك دیکارت ڕەچاوی دەکرد زانیاری تەواو دەسە پێنێت بەسەر هەموو زانین و زانیاری و زانستەکاندا، پێویستە فەیلەسوف بگاتە ئاستی تەواوکردنی ئەم زانستە لەکاتێکدا بەرەو پێش دەچێت و هەنگاو هەڵدەگرێت لە لێکۆڵینەوە و تاقیکردنەوە جۆربەجۆرەکانیدا، پێویستە دڵنیایی میتافیزیکی خۆی جێگیر و پتەو بکات بە جێگیرکردنێکی یەکجارەکی و کۆتایی. لەبەر ئەوە هەوڵدانەکانی دیکارت لەمەیدانی ئەخلاقدا دوا هەوڵدانە فەلسەفیەکانی بووە.

ئەوە بەدی دەکرێت لەدیکارتدا لەکاتی هەستانی بە پرۆژە زانستی و فەلسەفیەکانی چەند بنەمایەکی ئەخلاقی کاتیی دۆزییێتەوە بۆ ئەوەی بەدوودڵی و سەرسامی نەمێنێتەوە لە ئیش و کار و ژیانی کردەیی رۆژانەیدا، لەکاتێکدا توێژینەوەی دەکرد لەبارەی زانستێکی کامڵ و پەیوەندیدار بە حەقیقەتە جیاوازەکان، (٧١) خودی ئەم زانستەش دادەمەزرێت لەسەر دڵنیاییەکی فەلسەفی ڕەها. دیکارت لە کتێبەکەیدا بەناوی *"وتارێك دەربارەی میتۆد"* لەبارەی ئەم بنەمایانەوە تەعبیر و دەربڕینەکانی خۆی بەڕوونی پیشانداوە. بەڵام ئامانجی لەوەرگرتنی ئەو بنەمایانە دۆزینەوەی زانستێکی ئەخلاقی یان بیر و باوەڕێکی ئەخلاقی نەبووە، بەڵکو ڕووبەڕووی ئیش و کار و ژیانی بووەتەوە لەکاتی توێژینەوەدا. ئامانجی بنەمای ئەخلاقیەتی کردەیی جگە لەئامانجی تاکەکەسی هیچیتر نیە. لەبەر ئەوە دیکارت ئیشی لەسەر ناردنە دەرەوە و زاخاودانەوەی نەکردووە پاش توێژینەوە دوور و درێژەکەی لەسروشتی مرۆڤایەتی یان لەکۆمەڵگادا، بەڵکو لەمەدا کەوتۆتە شوێن نزیکترین سەرچاوە لەخۆیەوە کە ئەویش عەقڵی ساغ و دروستی خۆی و ئەو رۆشنبیریەیەتی وەریگرتووە لە مامۆستا یەسوعیەکانەوە، ئەو بنەمایانەی هەڵگرتبوو لەگەڵ هێمنی و لەسەرخۆیی ئەو عەقڵەیدا کە هەر عەقڵی دیکارت پێیان ئاشنا بوو لەگەڵ شتێك لە رۆحی ئەو زانیاریانەی لەو بارەیەوە خۆی وەریگرتبوو، هەروەها شتێکیش فێر بووبوو لەو کتێبانەی وا لەسەردەمی خۆیدا باو بوون لەکتێبە ئەخلاقیەکان و لەهەندێ لەو کتێبانەش کە لەگەڵ مامۆستاکانی خۆیدا دەیا نخوێندەوە مەبەستیشمان لەو کتێبانە ئەوانەی ڕەواقیەکانە لەبارەی ئەخلاقەوە بەتایبەتی نووسراوەکانی (ئەبیکتاتۆس) و (سنیکا).

هەروەك چۆن دیكارت پرۆگرامی زانستیی لە كتێبەكەیدا "*وتارێك دەربارەی میتۆد*" دەگەڕاندەوە بۆ چەند بنەمایەكی كورتكراوە، بەهەمان شێوە و لەهەمان كتێبدا ئەخلاق دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو بنەمایانەی كە لەسێ و چوار بنەما زیاتر تێنا پەڕن.

لە بنەمای یەكەمدا ئەو مەبەستەی كە هەیەتی و دەیەوێ بەكورتی دەریبڕێت بریتیە لەوەی كە فەیلەسوف دەبێ بگەڕێتەوە بۆ یاسا و داب و نەریتی وڵاتەكەی خۆی و پارێزگاری لەو دینەش بكات كە خوا پێی بەخشیوە هەر لەكاتی لەدایك بوونیەوە و لەكارەكانیدا شوێنكەوتووی زۆرینەی ڕاوبۆچوونە باوەكان بێت و یەكسانی و داد پەروەریان تیا بەدی بكرێت و دووریان خاتەوە لەتوند و تیژی.

بنەمای دووەمیش مەبەستی لەنەبوونی مەرجەكانی دڵنیایی كامڵە لەو بیر و بۆچوونانەی وەریگرتوون لە مەیدانی زانستیدا لەسەر ئەوەی كە پابەندیان بێت لە وەختی جێبەجێكردنی دا بە پێی ئەو ڕایەی كە دەستنیشانی كردوە بەبێ دوودڵی.

بەڵام بنەمای سێیەم لەو شوێنكەوتنەی فەیلەسووفەوە دەردەچێت كە لەئەنجامی شوێنكەوتنی ئەو حیكمەتە گەورانەی ڕەواقیەكانەوە بەدەستی هێناوە، مەبەست لەو حیكمەتانەش چاودێری كردنی مرۆڤە جا ئەو چاودێریە لە دەروونی مرۆڤ خۆیەوە بێت یان لەئەنجامی مەترسیەكانی دەروون و فەرمانەكانیەوە بێت، وە گرنگی نەدان بەو ڕووداوە دەرەكیانەی لە پڕ دا دێن و دەگونجێت ئاكامە ڕاستەوخۆكانیشیان چاك یان خراپ بێت. لە حاڵەتی شوێن كەوتنمان بەم حیكمەتە (ژیری و دانابیە) دەگەینە پلەی سەركردایەتی كردن

و زاڵبوونی تەواو بەسەر حەز و ئارەزووەکانماندا ئەو کاتەش سەرکەوتوو دەبین لەنێوان ویست و ئیرادەی خۆمان و چاودێری یەزدانیدا.

پێویستە لەسەر فەیلەسوف بەردەوام بێت لەسەر شوێنکەوتنی ئەو بەرنامەی ژیانەی وا خۆی دەستنیشانی کردووە بۆ خۆی لەڕێگای توێژینەوە لە هەموو مەیدانە جیاوازەکاندا بە بێخۆبەستنەوە بەهیچ کۆت و بەندێکەوە جگە لەفەرمان و بڕیارەکانی عەقڵ نەبێت. لەم بنەمایەی کۆتاییەوە دیکارت فەلسەفەی ئەخلاقیی کاملی دۆزیەوە بە مانایەکی ڕاست و دروست.

دیکارت ڕەچاوی ئەوەشی کرد کە بێگومان هەر دەبێ بگاتە پلەی سەرکردایەتیکردن بەسەر جەستە و بەدەنەکاندا، سەرکردایەتیەکی وا کە بەرنامە و زانستی سروشتی ڕێگەی پێ بدەن، بەجۆرێك دەروون بتوانێت زاڵ بێت بەسەر هەڵچوون و کاردانەوەکاندا لەسەر گۆڕەپانی یەکگرتنی دەروون و بەدەن یان لەسەر گۆڕەپانی مرۆیی بەهەموو تەواوکاریەکیەوە بەمەش دەکرێ ڕوو بکەینە بەختەوەری. بە پێوانەکاری ئێمە تێگەیشتین لە هەڵچوون و کاردانەوەکان لەکاتێکدا دەبێت کە حاڵەتەکانی دەروون بزانین ئایا باشە یان خراپە، ئایا (ویست و ئیرادەیە) یان (دەرك پێکردنە).

دەروون چالاك و کارایە لە ویست و ئیرادەدا، جا ئیتر ئەم کارەی قبوڵ بکرێت یان ڕەتکرێتەوە، هەروەها دەروون سلبیە (خراپە) لە دەرك پێکردندا بەرامبەر بەو دەرك کردنانەی کە هەیەتی بۆ جەستە دەرەکیەکان یان لە ناو ئەو جەستەیەشدا کە یەکیگرتوە لەگەڵیدا، جیاکردنەوی کاردانەوەکان لە دەرك پێکردنەکان بەوە دەبێت کە کاردانەوەکان لەگەڵ دەرچوونیدا لە دەروون لەبارەی بابەتە دەرەکیەکان و لە بەدەنەوەیە کە بەستراوە بە ژیانی دەروونەوە

بە بەستنەوەیەكی زۆر بەتین. بەیەك گەیشتنی دەروون و بەدەنیش لە ڕێگای سوڕی خوێنەوە ئەنجام دەدرێت و تەواو دەبێت.

كاردانەوە بە پێی بۆچوونی دیكارت نیشانەیەكە لەگرنگترین نیشانەكانی دڵنیابوون لە یەكگرتنی دەروون و جەستە و دەركەوتەیەكە لە گرنگترین دەركەوتەكان لەسەر گرنگی دا نمان بە بابەتە دەرەكیەكان ئەوانەی وا پەیوەندیان هەیە بە دەروونەوە. لە بەر ئەوە كاردانەوە هاوشێوەی ئەركی چێژ و ئازارە (خۆشی و ناخۆشی)یە. كاردانەوە چارەسەر دەكرێت لەسەر بناغەی كاردانەوە خۆی و لەسەر زانینی چۆنێتی سەرهەڵدان و گەشەكردنی لە ژیا نماندا. چونكە ئەو لە لایەكەوە لە سەر زانینی ئەو یاسایانە هەڵدەستێت كە جەستەمان ملكەچیەتی وەك هەر جەستەیەك لە جەستەكانی جیهان، لە لایەكیترەوە هەڵدەستێت لەسەر زانینی پەیوەندیە بەردەوامەكان لە واقیع و تاقیكردنەوە دا لەنێوان حاڵەتەكانی دەروون و حاڵەتەكانی بەدەن دا.

بیر و ڕا كۆمەڵایەتیەكانی دیكارت:

بەدڵنیایەوە مرۆڤ كائینێكی كۆمەڵایەتیە و سروشتی كۆمەڵایەتی وای لێدەكات ژیانی دابڕان و دوورە پەرێزی وەلاوە بنێت بەو ئیعتیبارەی بەشێكە لە هەموو، بێگومان هەر دەبێ لەگەڵ كۆمەڵێك لە كۆمەڵەكاندا بژی. دیكارت دەڵێت: پێویستە هەر یەكێك لە ئێمە ئەوە بزانێت ئەگەر بێتوو كەسێكی دابڕاو بێت لەخەڵكانیتر ئەو ا ناتوانێت بەتەنها بژی چونكە لە واقیعدا بەشێكە (پارچە)یەكە لە بەشەكانی بوونەوەر (كەون)، لەسەر ئەو تایبە تمەندێتیەی كە هەر شتێك بەشێكە لەو شتەی خۆی بۆ نموونە تاكەكەسێك بەشێكە لەو زەویەی كە لەسەری دەژی هەروەها بەشێكە لەو دەوڵەتەی كە تیایدایە و

دیسان بەشێكە لەو كۆمەڵەی كە لەگەڵیاندایە و بەشێكیشە لەو خێزانەی كە تێیدا دەژی و بەستراوە بە شوێنی نیشتەجێ بوون و لەدایكبوونیەوە.(٧٢)

دیكارت ئەوەشی بەدی دەكرد كە ژیانی خەڵك لەكۆمەڵگا دا تەنها حاڵەتێكی سروشتی نیە بەڵكو وەستاوە لەسەر كرداره ئاڵوگۆڕكراوەكان و پەیوەندیە كۆمەڵایەتیەكان كە تایبەت و وابەستەن بەمرۆڤەوە لەو ڕووەوە كە بزانێت ئەو مرۆڤە. لەبەر ئەوە مرۆڤەكان هەندێكیان پەیوەستن بەهەندێكیتریانەوە نەك تەنها بەهۆی سوێندخواردنەوە بەڵكو دیسان بەهۆی هاوڕێیەتی و برایەتیەوە. بە پێی چەمكی دیكارت كۆمەڵێك لە خەڵك هەست بەهاوڕێیەتی هەست بزوێنی زیاتر و كامڵتر دەكەن وەك لەوەی كە دەبینین لە ئەخلاقیاتی ئەرستۆ دا. دیكارت لەنامەیەكدا بۆ "فۆثیوس" دەڵێت: لەژیانی كۆمەڵایەتیدا هیچ شتێك نیە وەك هاوڕێیەتی خێر و چاكەی گەورەی تێدا بێت.

جگە لەوەی كە هاوڕێیەتی دادەنرێت بەهەستكردنێكی كۆمەڵایەتی قوڵ و پەیوەندیەكی مرۆڤایەتی پیرۆز لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە تاكە دەركەوتەیەك نیە كە ژیانی كۆمەڵایەتی پێ جیا بكەینەوە و بیچەسپێنین بەئاكاری ئینسانیەوە. بەڵكو دووبارە دەروونی لێبوردە و بەخشندە هەیە كە لەبارەیەوە دیكارت دەڵێت: بەڕاستی دەروونە بەخشندە و لێبوردەكان نەتەوەیەكی ئازاد و سەرفرازن و بەخشندە وتە باو بران و ڕێز لە خۆیان دەرگرن تا بەرزترین ئاست و پلەی گونجاو تێی دەپەڕێنن لە ڕێزگرتندا. هەروەك چۆن ڕێز گرتنی خۆیان دەزانن هەروەها بەوجۆرەش ڕێز گرتن لە خەڵكانیتری دەرەوەی خۆیان دەزانن. ئەمانە خۆیان لەو ئاستە دانانێن كە ئیتر كەس نیە لەسەروویانەوە و پلە و پایە و شكۆمەندی و زانیاریان بە جۆرێكە كەس ناتوانێت شان بدات لە شانیان، هەروەها خۆشیان ئەوەندە بەرز و بلند ڕاناگرن بەسەر ئەوانەی خوار

خۆیاندا، چونکە ئەوە ڕەچاو دەکەن کە هەموو ئەم شتانە بێ نرخ و لاوازە لەچاو ئەو پێوانەیەی ئەوان دەیکەن بۆ ئەو ئیرادە چاکەیەی کە تەنها هەر خۆی تەرازووی ڕێزگرتنەکانی خۆیانە، هەروەها هەوڵ دەدەین بوونی ئەم دیاردەیە بسە پێنین یان هیچ نەبێت بتوانین بوونی بچەسپێنین لە خەڵکانی تر دا جگە لەخۆیان، هەر لەبەر ئەمەشە دەیانبینیت کە ڕقیان لە کەس نیە و بەسووك سەیری کەس ناکەن، هەروەها حەزیان لە لێبووردەیی و بەخشندەییە لەکاتی تاوان و خرا پەکاریدا بەرامبەریان و چاو دە پۆشن لەو هەڵپە و پەلامارە هەڵەشەییانەی کە دەکرێتە سەریان.(٧٣)

دەروونە بەخشندە و لێبووردەکان ڕاهاتوون لەسەر هەستانیان بە ڕازاندنەوە و بێخەوشی لە کارەکانیاندا و بەرەو پیری هیچ شتێك ناچن ئەگەر هەست بەوە نەکەن توانایان بەسەر ئەو شتەدا دەشکێت و دەرەقەتی دێن. بەکەمی گرنگی دەدەن بە بەرژەوەندیە تایبەتیەکانیان و چاویان لەوە نیە بزانن کام شت زۆرترین قازانج و سوودی هەیە بۆ خۆیان و ببنە بەربەستی چاکەخوازی لەبەردەم خەڵکیدا. لەبەر ئەوە هەمیشە دەیانبینین ڕێز و ئەدەبێکی کامڵیان هەیە و دڵخۆشی و نەرم و نیان و بەڕەوشتن، هەروەها دەستەونەزەر (دەست لەسەر سنگ) ئامادەن بەهەموو شێوەیەك خزمەتی هەر یەکێك لە کۆمەڵانی خەڵك بکەن. لەگەڵ ئەمانەشدا دەیانبینیت بەسەر سۆزداریی و ئارەزووەکانی خۆیاندا و پاك و بێگەردن لە کینە و ناکۆکیەکانی نێوان خۆیان و خەڵکیدا، ڕق و ترس و تووڕە بوون و هەڵچوون نیە لە ناو کردار و هەڵس و کەوت و ڕەفتاریاندا بەرامبەر خەڵکانیتر.

ژیانی کۆمەڵایەتی بەگوێرەی بیروڕای دیکارت بەوە پێناسە دەکرێت کە دووبارە بریتیش بێت لە پێچەوانەی هاوڕێیەتی و خۆشەویستی، خەفەکردنی

ئارەزووەكان و ناكۆكی نێوان خولیا و حەزەكانی خەڵكە. بەڵام لێرەدا ڕێگا چارەیەك هەیە بۆ هێوركردنەوە و دانانی سنوورێك بۆ جیاوازیەكان لەژیانی نێو كۆمەڵگاكاندا و دەستەبەركردنی خۆگونجاندن و ڕێكەوتن لەنێوان خەڵكیدا، ئەوەش بەوە دەبێت كە عەقڵ بكەین بە ناوبژیوان و داوەر بێت لە هەموو دوژمنایەتی و ناكۆكیەكاندا و ژمارەی حەقیقەتە زانستیە بەڵگە نەویستەكان زیاد بكەین و پەرەیان پێبدەین، هەروەها ئیش بكەین لەسەر بڵاوكردنەوەیان بە جیهاندا لەسەر فراوانترین پانتایی و شێواز. بە دڵنیاییەوە گەڕانەوە بۆ عەقڵ و بڕیاردان پێی، ژیانی كۆمەڵایەتی باڵاترین و ناودارترین شوێن و جێگای دەبێت و بەرزترین ڕێزی لێدەگیرێت.

لای دیكارت عەقڵ فەرمانێكی تریشی هەیە، بریتیە لەوەی كە ئەو بڕیار دەدات لە حاڵەتی بەركەوتن (شۆك)ی نێوان تاك و كۆمەڵ، كامیان لەسەر حەقە و كامیشیان پێویستە قوربانی بەخودی خۆی بدات لە پێناوی ئەویتردا.

بیرمەند دەتوانێت گەر بڕوانێتە دەروونی خۆی و عەقڵی بخاتە كار بۆ ڕێنماییكردن و یارمەتیدانی بۆ ئەو ڕێگایەی كە پێویستە بیگرێتە بەر، چونكە ئەمە چاكترە لەوەی وا دەستگیری دەبێت لە ئەنجامی سەرنج دان و وردبونەوەی لە هەڵس و كەوت و خوو ڕەوشتی خەڵك لە كۆمەڵگا دا، دیكارت بیری بۆ ئەوە دەڕوات دەڵێ: هەڵەیە خۆمان بخەینە گێژاوێكی نالەبار و گەورەوە لە بەر هیچیش نا تەنها بۆ ئەوەی سوود و قازانجێكی كەم بگەیەنین بە دایك و باوكمان یان وڵاتەكەمان. هەر چەندە تەنها كەسێك ئەگەر نرخ و بەهای خۆی زیاتر كرد لەسەر هەموو خەڵكی شارەكەی، ئەوا ئەو كەسە لە

هەڵـە دایـە گـەر هـات و خـۆی کـردە سەرچـاوەی تیاچـوون بـۆ ڕزگـارکردنی ئەوان.(٧٤)

هەروەك دیکارت ڕەچاوی دەکات پێویست نیە لە سـەر مـرۆڤ خـۆی بهاوێتـە نێو حەقیقەتێکەوە تەنها بۆ ئەوەی ڕێزی خۆی زیاد کات لەسەر هەموو خـەڵکی شارەکەی و جگە لەوەی ئەو حاڵەتەش پێچەوانەی ئەوە بێت کە ئەو کەسە خۆی دەداتە پاڵ ئەو کۆمەڵە و بەلام ئەو کۆمەڵەش خۆیان وابەستەی ژیری و دانایی بن و گەورەترین چاودێرییکەر بن بەو ژیر و داناییە.

ڕۆشـنبیری و شارسـتانێتی هـەر نەتەوەیـەك پێوانـە دەکرێـت بـە ئاسـتی بلاوبوونەوەی فەلسەفە یان فەلسەفاندنی ڕاست و دروست تێیدا(٧٥)، لـە بـەر ئـەوە باشـترین خێـر و چـاکەیەك کـە خـوا بیرژێنێـت بەسـەر هـەر شـارێك لـە شارەکانی ولاتدا بریتیە لە بەخشینی فەیلەسووفە حەقیقیەکان و ڕاستگۆکان بە ئەو شوێن و ولاتە.

تـاك پێویستی بە هیچ شتێکیتر نیە جگە لە تێڕامان نەبێت بۆ ئەوەی لـە دەروونی خۆیدا ئەو پێوانەیە بدۆزێتەوە تـا پێوانەی خزمەتی خـۆی پـێ بکـات بـۆ کۆمەڵگاکـەی. دیکـارت دەڵێـت: دان بـەوە دادەنـێم کـە زەحمەتـە لەسـەر شێوەیەکی وردەکار بتوانین پێوانە و ئاستەکان دیاری بکـەین بـۆ هـەر مـاوە و درێژبوونەوەیـەك وا عـەقڵ فـەرما نمان بەسـەردا دەدات بـۆ ئـەوەی چـاودێری بەرژەوەندیەکانی جەماوەری پێ بکەین، بەلام ئەمـە لـەو ئـیش و کـار و جـۆرە حاڵەتـانـە نیـە کـە بتوانرێـت زۆر بـە وردی پشـکنینی تێـدا بکرێـت، بـەڵکو بـەگوێرەی ئـەو کەسـەیە کـە ویـژدانی خـۆی پـێی ڕازیـە و ئـارەزووی بـۆی دەچێت.(٧٦)

تێبینی دەکرێت لە ڕوانگەی بیر و ڕاو گۆشەنیگاکانی دیکارتەوە ئەو کۆمەڵگا بەخشندە و سەرکەوتووەی کە ئەو دەیەوێت بریتییە لەو کۆمەڵگایەی کە لە لایەن ئەرستۆکراتیەتی فیکریەوە بەڕێوە بچێت و سەرپەرشتی بکرێت، وە جڵەوی سەرکردایەتی کردنەکەی بدرێتە دەست فەیلەسووفێکی دادوەر کە لەهەمان کاتدا ئەو فەیلەسوفە تاکە فەرمانڕەوا و کاربەدەستی ژێر و کارامە بێت.

ڕوون و ئاشکرایە دیکارت ئەم قسەیە دەکات لە ڕوانگەی هەبوونی پڕۆژەیەکی نموونەیی کامڵەوە، چونکە ئەو باوەڕی بە هەندێ لە یاسا بنەڕەتییەکان زیاترە وەك لەوەی باوەڕ بکات بە خەڵك و تاقیکردنەوە کۆمەڵایەتیەکان. بەمەش مانایەك بۆ سیاسەت نامێنێتەوە جگە ڕێزگرتن لە هەندێ لەو بنەمایانە نەبێت کە ئەو فەرمانڕەوا بڕیار بە دەستە تاك و تەنها و بینەرە نەبێت وا سەرپشك کراوە لە مافی بڕیاردان و هەڵس و کەوت لە ئیش و کارە مرۆڤایەتیەکاندا.

نەزۆکی مشتومڕی قوتابخانەیی:

دیکارت لە بنەمای دەیەمی کتێبی "*وتارێك دەربارەی میتۆد*"دا دەڵێت: دان بەوە دا دەنێم کە من لە دایك بووم و هاتوومە دنیاوە لە دەروونمدا ئارەزوویەکی عەقلی هەیە وای لێکردووم کە تام و چێژێکی زۆر بەدی بکەم لە دۆزینەوەی بەڵگەکان بە دەروونی خۆم و بۆ خۆمیان فەراهەم بێنم، بە بێگوێگرتن لە بەڵگە بچوکەکان. بە ڕاستی ئەمە بوو بە یەکەمین هاندەرم بۆ لێکۆڵینەوە زانستەکان هەر لەتەمەنی منداڵیمەوە. وام لێهاتبوو هەر کاتێك ڕێکەوتی کتێبێکی وام بکردایە کە خوێنەری بۆ لای خۆی کێش کردایە بۆ

دۆزینەوە نوێیەکان، ئەوا من خێرا هەوڵم دەدا و چاوم دەگێڕا بۆ ئەوەی بەشکوم بتوانم بگەمە ئەنجامێکی وا کە هاوشێوەی ئیعتیمادکردنم بێت لە سەر تێگەیشتنی سروشتیم، ناهێڵم ئەو چێژە پاك و بێگەردە بەسەرما تێپەڕێت بە پەلەکردن لە خوێندنەوەی کتێبەکان. بەزۆری سەرکەوتنم بەدەست هێناوە لەم هەوڵدانەمدا، تەنانەت هەست بەوە دەکەم گەیشتووم بە حەقیقەت، نەك وەك ئەو حاڵەتەی کە هەیە لای هەموو خەڵك بە هۆی توێژینەوە ناتەواو و ناچاریەکانەوە کە دروون لە ڕاستیەوە، پشت دەبەستن بەڕێکەوت زیاتر وەك ئەوە پشت ئەستوور بن لەسەر بەرنامە و پرۆگرام، بەڵکو لەسایەی دۆزینەوەم دابوو پاش تاقیکردنەوەی دوور و درێژ لەسەر بنەماکانی (بنچینەکانی) دڵنیایی کە زۆر سوودمەند بوون بۆم لە ڕادەبەر بۆ لێکۆڵینەوە زانستیەکانم ئەوەش ئەو بنەما و ڕێسایانە بوون کە لە پاشاندا بە کارم دەهێنان لە زۆربەی دۆزینەوەکانمدا.

بەم جۆرە خووم پێوە گرت و ڕاهاتم لەسەر ئەوەی کار لەسەر ئەم بەرنامەیە بکەم بە کارکردنێکی ورد بینی و دڵنیاکەر بەوەی کە بەکاری دێنم و پێڕەوی دەکەم وەك سەرکەوتووترین هۆکارەکان بۆ لێکۆڵینەوە.

بەلام، لەبەر ئەوەی عەقڵەکان هەموویان یەکسان نین لە ئامادەباشیدا بۆ دۆزینەوەی شتەکان لە خودی خۆیان و هاندانی هێز و تواناکانیان، ئەو بنەما (ڕێسا) ئامادەیەی فێری بووین پێمان دەڵێ پێویست ناکات پێشوازی بکرێت لە نارەحەتترین شتەکان و ئەوانەیان کە بەتین و هێزن، بەڵکو یەکەمجار گرنگی دەدرێت بە قوڵبوونەوە لە سادەترین هونەرەکان و کەمترین هیلاکی پێویست، بەتایبەتی ئەوانەیان کە بەزۆری سوود لە یاسا وەردەگیرێت تێیاندا وەك لەوانیتر، وەك پیشەسازی (تەون و جۆلاگەری) قاڵی و ڕاخەرەکان یان

هونەرەکانی چنین یان نەخشاندن، هەروەك چۆن پێویستیشە بە هەمان شێوە گرنگی بدەین بەهەموو نووسین و دانراوە ژمارەییەکان، لەگەڵ کردارە ژمێرەییەکان و ئەوانەشی کە لەم بابەتانە دەچن.

لەکۆی هەموو ئەم هونەرانەدا ڕاهێنان و قایل بوون بۆ عەقڵ سەیرە، بە مەرجێك لە کەسانیترەوە فێر نەبوو بین بەڵکو خۆمان دۆزیبێتمانەوە و پەیمان پێ بردبێت. چونکە لەوانەیە هیچ شتێکی شاراوەیان تێدا نەبێت و هەر هەموویان بە تەواوی لە ئاڵوگۆڕ و هاتووچۆی عەقڵی مرۆییدان، دەیانبینین لە سەر جۆرەکان هیچ گەمارۆ و دەورەدانێك نییە لە دانراوەکاندا و جیاکردنەوەیان لە نێواندایە بە هەموو مانایەکی جیاکاری و ڕوون و ئاشکراییان تیا دەردەکەوێت بەهەموو شێوازێکی ڕوون و ئاشکرایی، ڕێکخستنی هەموو ئەمانەش بنەما و ڕێسایەکی دیاریکراو و سنورداره و چاکە و بەخشندەییەکەی لە گوێ ڕایەڵیدا دەگەڕێتەوە بۆ تێگەیشتن و زیرەکی مرۆڤایەتی.

لەبەر ئەوە بە ئاگا دێین بۆ پێویست بوونی توێژینەوە لەم شتانە بە پێی بەرنامە (پرۆگرام). پرۆگرامیش هیچی تێدا نیە جگە لە گوێڕایەڵی بەردەوام نەبێت بۆ ئەو یاسا نەگۆڕەی لە خودی شتەکە خۆیدایە یان ئەوەیە کە دۆزیومانەتەوە بە سەلیقە و شارەزایی خۆمان. بۆ نمونە، ئەگەر دێڕێك یان دەربڕینێکمان خوێندەوە نووسرابوو بە چەند ڕەمزیکی شاراوە و نادیار، بێگومان ئێمە لێرەدا هیچ یاسا و ڕێسایەکی تێدا شك نابەین، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا ئەبێ وا بێت بە خەیاڵ و ئەندێشەماندا کە یاسایەکی تێدایە، نەك بۆ لێکۆڵینەوە تەنها لە هەموو سەپاندنێك (گریمانەیەك) کە دەشێ داینێین بەگوێرەی هەر ڕەمزێك تێیدا یان هەر وشەیەك یان هەر مانایەك، بەڵکو

دووباره له پێناوی ڕێکخستنی ئەو ڕەمزانەیان ئەو وشانه و ئەو مانایانەش، له سەر شێوازێك كه بتوانین و بزانین بەهۆی خوێندنەوەوە ئەوەی پێویسته لێوەی دەستمان كەوێت. پێویسته كات بەفیڕۆ نەدەین له خەملاندنی ئەم جۆره شتانه دا بەڕێكەوت و بەبێ بوونی بەرنامه (پڕۆگرام)، لەوانەیه بتوانین ڕێمان لێ بكەوێت و بیدۆزینەوه بەم چۆنێتیەش و خێراتریش وەك لەوەی بەهۆی بەرنامەوه بیدۆزینەوه، بەلام تەنها بەم كارەمان له ڕووناكی عەقڵ كەم دەكەینەوه و لاوازی دەكەین و دەیگەڕێنینەوه بۆ ئاستێك كه تەنها پەیوەست بێت به ڕواڵەتی شتەكانەوه و دابڕا بێت له چوونه ناوەوەی بۆ ناخی شتەكان.

بەلام لەگەڵ ئەوەشدا نابێت بكەوینه ناو هەڵەی ئەوانەوه كه فیكر و بیر و بۆچوونی خۆیان ناخەنه كار تەنها بۆ حاڵەته ناوازەكان و شته بالاكان نەبێت كه لەمەشدا پاش هەوڵ و كۆششێكی دوور و درێژ هیچ بەدەست ناهێنن تەنها زانستێكی تێكەڵ و پێكەڵ نەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا خۆیان وا دادەنێن یان ئارەزوویان لێیه بگەنه دەرەنجامێكی وا تا زانیاری و زانینێكی قووڵ لەو شتانه دا بەدەست بێنن، كه واته پێویسته لەسەرمان مەشق و ڕاهێنان بكەین لەسەر شته سادەكان وەك ئەوەی ئاماژەمان پێدا بەمەرجێك له ژێر چاودێری و گوێڕایەڵی بەرنامه دابێت، هەروەها بۆ ئەوەی ڕابێین لەسەری و خوی پێوه بگرین بەگەیشتن بۆ حەقیقەته شاراوەكانی (ناوەكیەكانی) شتەكان به ڕێگا ئاسانەكان ئەو ڕێگایانەی كه پێمان نامۆ نین و دەیانناسین، ئەمه نزیكتره لەوەی تا به شتێكیترەوه خەریك بین و سەرمان له شتێكیترەوه دەرچێت. ئەو خێرایی و كەمترین كاتەش كه لەبەكارهێنانی بەرنامه دا دەستی پێدەكەین زیاتره وەك لەوەی بیرمان بۆی دەچێت له بەكارهێنانی هێز و توانامان لەسەر

هێنانەوەی بەڵگەکاری بە بنەما بەدیهی و سەلمێنراوەکان لەسەر زۆر لەو بابەت و مەسەلانەی کە زیاد لە پێویست ئاڵۆزی و نارەحەتیان تێدایە.

بەلام هەندێ کەس سەریان لەوە سوور دەمێنێت کە ئێمە لە توێژینەوەکانماندا لەو هۆکارانەی زامن کەری بەرهەم هێنانی حەقیقەتەکانن هەندێکیان لە هەندێکی تریانە، بەمەش هەموو ئەو یاسا و رێسا و (بنەما)یانەمان پشت گوێ خستووە کە "جەدەلیەکان" رەچاویان کردووە تا بەهۆیانەوە بڕیار بدەن بەسەر عەقلی مرۆڤایەتیدا و سنوورداری کەن، ئەمەش لەو کاتانە دا ڕوو دەدات کە شێوەیەکی دیاریکراو لە بیرکردنەوە دەسە پێنن بەسەر عەقڵدا و دەبێتە هۆی بەدیهێنانی ئەنجامێك کە گوایە ئەوە پێویستە بە جۆرێك کە عەقڵ لە توانایدایە پەی پێ بەرێت بە مەرجێك تەنها پشت بەو شێوەیە ببەستێت، لەگەڵ ئەوەشدا ڕوانینیان بە ڕوونی و وریاییەوە لە خودی ئەو بەڵگاندنە خۆی پشت گوێ خستووە. بەوەی کە دەبینین حەقیقەت بە زۆری دەرپەڕیوە و بەدی ناکرێت لەناو ئەو زنجیرانەدا، لەکاتێکدا هەر ماوەتەوە لە کۆت و بەندی ئەوانەی وا بەکاری دێنن و جگە لەخۆشیان بۆ کەسی تری باس ناکەن و نایدرکێنن. تاقیکردنەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە بەهێزترین بەهەڵەدابردن هەرگیز ناتوانێت کەسانی خاوەن عەقلی هۆشیار بەهەڵەدا بەرێت و هەڵیان خەڵەتێنێت بەڵکو تەنها خۆیان بەهەڵەدا دەبەن.

ئەمەش ئەو هۆکارەیە کە ئێمە دەترسین لێی بە مانەوەی عەقلمان بەسستی و داهێزراوی لە کاتی توێژینەوە لە بارەی حەقیقەتی هەر شتێکەوە بێت، ئێمە دوور دەکەوینەوە لە وێنەی بەڵگەکاری ئەمەش بەو ئیعتیبارەی بەربەستە لە بەردەم ئامانجەکانماندا، توێژینەوەش دەکەین لەبارەی هەر شتێکەوە کە زامنی بەردەوامبوونی وریایی بیر و هۆشمانە بۆ ئەوەی بە ڕوونی

وناشکراییەکی گەورەتر نەزۆکی ئەم بەرنامەیەمان بۆ دەرکەوێت لە بارەی زانینی حەقیقەتەکانەوە، سەرنجی ئەوە دەدەین کە "جەدەلیەکان" ناتوانن لە پێوانەکاریەکی ڕاست و دروست داڕێژن بۆ بەدیهێنانی ئەنجامێکی ڕاستگۆ و باوەڕپێکراو، تەنها هەر لەسەر ئەوەی پێشوو دەڕۆن یان بەهەمان حەقیقەت کە بەڵگەکاریان لەسەر کردووە لە پێوانەکەیاندا. لەمەوە بەکورتی بۆمان دەردەکەوێت کە ئەوانە هیچ شتێکی نوێ فێر نابن تەنها هەر لەو تاکە شێوە (وێنە)یەوە، لە ڕاستیدا مشتومڕی نەگۆڕ و خوو پێوەگرتوو هیچ سوود و کەڵکێکی نابێت بۆ ئەو کەسەی بیەوێت توێژینەوە بکات لە بارەی حەقیقەتەوە، لەوانەیە لەهەندێ کاتدا سوودی هەبێت ئەویش لە پێناوی دەرخستن و پیشاندانی هەندێ بەڵگەی ئاسان کە لەوەو پێش زانراوە و سەلمێنراوە. لە بەر ئەوە پێویستە ئەم مشت ومڕە (وتووێژە) بگوازینەوە لە فەلسەفەوە بۆ ڕەوانبیژی.

دیکارت و بنچینەکانی ڕاستیە زانستیەکان:

دیکارت لەو وتارەیدا کە ناردویەتی بۆ (مرسین)ی هاوڕێی لە ڕۆژی ١٦٣٠/٤/١٥ی زاینیدا باس لە بنچینەکانی ڕاستیە زانستیەکان دەکات و دەڵێت: ... هێشتا بەسەرما تێنە پەڕیوە کە بیر دەکەمەوە لەو یادەوەریانەی لە لێکۆڵینەوەکانمدا دەمکرد لە بارەی فیزیکاوە و هەندێ مەسەلەی میتافیزیکی بەتایبەتی ئەم مەسەلەیە: کە حەقیقەتە بیرکاریەکانە، ئەوەیە کە دادەنرێت بە (هەمیشەیی ـ ئەبەدی)، ئەو ئەبەدیەی کە خوای لێ پێکهاتووە، ئەو ئەبەدیەش وەستاوە لەسەر خوا بە وەستانێکی تەواوەتی، نموونەش

لێرەدا بۆ ئەمە وەك هەر نموونەیەكی تری دروستكراوەكان وایە. ئەو وتەی دەڵێ: نەبوونی پێویستی ئەم حەقیقەتانە بۆ خوا، وا دەكات لە وێناكردنمان بۆ خوا وەك وێناكردنی (تصور) كردنی یۆنان بۆ (جۆپیتەر) و (ساترن) كە تێیدا خوا مل كەچی قەزا و قەدەر بوو. داوات لێدەكەم و هانت دەدەم دوودڵ مەبە لەو وتەیە لە هەموو شوێنێكدا هەر ئەو خودایەیە كە ئەم یاسایانەی دروستكردووە لە سروشتدا، هەروەك چۆن پادشایەك (مەلیك)ێك یاساكان دادەرێژێت لە مەملەكەتەكەی خۆیدا.

... ئەگەر هاتوو پرسیاریان لێكردیت و پێیان وتیت باشە ئەگەر وایە خوا ئەو هەموو حەقیقەتانەی دارشتووە، ئەوا دەبێ لە توانایشیدا بێت بیان گۆڕێت هەر وەك چۆن پادشا یان (مەلیك)ێك دەتوانێت یاساكانی خۆی بگۆڕێت. لە وەڵامدا پێیان بڵێ: بەڵێ ئەمە دەگونجێت بێتوو گەر ویست و ئیرادەی خوای لەسەر بێت بۆ گۆڕانیان. بەڵام ئەگەر هاتوو ڕەخنە و نارەزاییان دەربڕی سەبارەت بەوەی، حەقیقەتەكان ئەبەدین و جێگیر و نەگۆڕن، لە وەڵامدا پێیان بڵێ، خواش بە هەمان شێوەیە. ئەگەر سكاڵا و نارەزاییان دەربڕی بەوەی ئایا خوا سەربەست و ئازادە؟ لەوەڵامدا بڵێ: هێز و توانا و دەسەڵاتی ئەو دوورە لە تێگەیشتنی ئێمەوە، بەڵام دەشێت بەشێوەیەكی گشتی دڵنیا بین لە هێز و توانای ئەو لە سەر دروستكردنی هەر شتێك كە لە تواناماندا نەبێت بەرنامەی بۆ دابنێین و لێی تێبگەین، ئەو (خوا) دابڕانی نیە لەگەڵ هەموو ئەو شتانەی كە ئێمە لێی دابڕاوین و هیچ تێگەیشتنێكمان نیە لە بارەیانەوە و لێیان تێناگەین. كاوێژكردنە بێتوو گەر لە خەیاڵ و ئەندێشەماندا بانگەشەی ئەوە بكەین كە هێز و توانا و دەسەڵاتێكی وا فراوانمان هەبێت وەك ئەوەی ئەو هەیەتی...

هەروەها لە نامەیەکی‌تر دا ناردوویەتی بۆ (مرسین) لە ڕۆژی ١٦٣٠/٥/٦ ی زایینیدا دیکارت دەڵێت: بەڵام لە بارەی حەقیقەتە ئەبەدیەکانەوە، من ئەم وتەیەی خۆم لەبارەیە دوپات دەکەمەوە: من ڕاستگۆم یان دەگونجێت لەبەر هیچ هۆیەك نا تەنها لەبەر ئەوەی کە زانست و زانیاری خوا ڕاستگۆیەیان گونجاوە، پێویست ناکات پێچەوانەکەی بڵێین چونکە دیار و ئاشکرایە لە ڕاستگۆییەکەیدا، هەروەها ڕاستگۆیی ئەو سەربەخۆ و بێلایەنە لەو بارەیەوە.

ئەگەر خەڵکی دەرکیان بەوە بکردایە کە دەیڵێن، ئەوا هەرگیز نەیان دەگووت و ئەو کفرەیان نەدەکرد کە دەڵێ حەقیقەتی شتێکی پێشووتر هەیە لە سەر زانیاری خوا. چونکە "ئیرادە و زانیاری خوا فەرمانێکن تایبەت بەخۆی" بەشێوەیەك ئەگەر بیەوێت شتێك ببێت یان داواکاری شتێك بێت ئەوا زانیویەتی، ئەو شتەش خۆی حەقیقەت بووە بۆ ئەمە. لە بەر ئەوە پێویست ناکات بڵێین حەقیقەتەکان بە ڕاستگۆیی دەمێننەوە هەتا کاتێك کە "خوا" بوونی نەبێت، ئەمەش لە بەر ئەوەی کە بوونی خوا پێش حەقیقەتەکانە و لەوان کۆنترە، هەر ئەوە کە حەقیقەتە و تاکە سەرچاوەی دەرچوونی هەموو حەقیقەتەکانیشە. بەڵام خەڵکی لەمەدا بەهەڵە دا دەچن چونکە خوا دانانێن بەو کائینە بێ‌کۆتاییەی کە لەسەری هەموویانەوەیە و هەر ئەویش خالق و دروستکەری هەموو ئەو شتانەیە کە تەنها ئیعتیماد دەکەنە سەر ئەو (پشت بە ئەو دەبەستن).

ئەوانە لەسەر پیتەکانی ناوی خوا دەوەستن و گومانیان بۆ ئەوە دەڕوات تەنها ئەوەیان بەسە کە دەیزانن بەوەی کە لەفزی وشەی خوا (فۆنەتیکی وشەی خوا) دەلالەت دەکات لەسەر هەمان ئەو لەفزەی کە بەلاتینی هەیە، ئەویش ئەوەیە کە خەڵکی دەیپەرستن. بۆیە ئاساییە بە لای ئەمانەوە سەری

بەرز نەكەنەوە و نەڕوانن بە بیر و بۆچوونی خۆیاندا لەسەر ئەم شێوازە، كە واتە دەبنە بێ باوەڕەكان. هەر چەندە هەر ئەمانە خۆیان دەرك بە حەقیقەتە بیركاریەكان دەكەن بە دەرك كردنێكی تەواو بەبێ دەرك كردن بە حەقیقەتی بوونی خوا، بۆیە جێگای سەرسوڕمان نیە ئەوانە ئینكاری لەوە دا بكەن و سەرپێچی كار بن لەوەی كە ئەو حەقیقەتانە ئیعتیماد بكەنە سەر حەقیقەتی بوونی خوا. بەڵام نازانن كە خوا هۆكارێكە لەسەرووی هێز و توانای سنووری دەرك پێكردنی مرۆڤەوەیە، كەچی پێویستیی حەقیقەتە بیركاریەكان لەسنووری ئەو دەرك پێكردنانە تێنا پەڕێت.

دیكارت و جیاكردنەوەی دەروون لە جەستە:

دیكارت لە كتێبی "*بنەماكانی فەلسەفە*" (٧٧) دا لەبارەی بوونی دەروون و پێویست بوونی جیاكردنەوەی لە جەستە بۆمان دەدوێت و دەڵێت:

١- بۆ قسەكردن لەسەر حەقیقەت، پێویستە لەسەرمان ئەگەر بۆ تەنها جارێكیش بووە، گومان بكەین لەهەموو شتەكان ئەوەندەی بۆمان دەكرێت.

ئێمە لە پێشدا منداڵ بووین كە ئێستا بووینەتە پیاو، هەروەها پێش گەیشتنمان بە هێز و توانای هۆشیاری كامڵ، لەبڕیاردان و فەرمانەكانماندا جارێك ڕاستمان كردووە و جارێكیتریش بەهەڵە دا ڕۆیشتووین، لە پێناوی ئەمە دا ئەو بڕیارانەی كە داومانە بەم ئاڕاستەیە لە پەلەكردنەوە بووە بۆیە شكستمان خواردووە بۆ دەرك كردن بە حەقیقەت، بەشێوەیەك كاری كردۆتە سەرمان لەوانەیە نەتوانین ڕزگارمان بێت لێی، لەبەر ئەوەی نەمانتوانیوە ئەگەر بۆ تەنها جارێكیش بێت عەزممان جەزم كەین لەسەر گومانكردن لە

هەموو شتەكان، تەنانەت ئەو شتانەی كە كەمترین بابەتی گومانیان تیا بەدی دەكەین.

٢ـ هەروەها ئەوەش سوودبەخشە بۆمان، هەر شتێك ئیحتیمالی گومانمان لێ كردبێت سیفەتی درۆمان خستۆتە پاڵی. بەڵكو زۆر بەسوودە ئەو سیفەتی درۆیە بۆ هەر شتێك وێنامان كردووە كە كەمترین گومانی تیا بێت، ئەمە تا كاتێك بۆمان دەكرێ و لەتواناماندا دەبێت یان ڕاستتر بڵێین تا ئەو كاتەی هەندێ شتمان بۆ دەدۆزرێتەوە و نیشانەی ڕاستی دەردەكەوێت، با هەر لەسەری بمێنینەوە، تا بەیەكجاری دەگەینە ڕاستی شتەكان و بەئاسانی شتیان لە بارەوە فێر دەبین.

٣ـ لە ڕووبەڕووبونەوەی كارەكانماندا پێویست بەگەڕانەوە ناكات بۆ ئەم گومانە. بەڵام پێویستە سەرنجی ئەوە بدرێت من مەبەستم لەوە نیە كە ئەم ڕێگایە بەكار بهێنرێت. وەك ڕێگایەكی گشت گیری بۆ گومان، تەنها لەكاتی دەست پێكردنمان نەبێت لە تێڕوانینی حەقیقەت. بەدڵنیاییەوە ئەوەی پەیوەندی بە ناڕاستەكردنەكانی ژیانمانەوە هەیە بەزۆری وامان لێدەكات تەنها شوێن بیروڕایەكی لەرزۆك بكەوین، لەبەر ئەوەش زۆر هەوڵ دەدەین زاڵ بین بەسەر هەموو دوودڵی و گومانەكانماندا، هەر چەندە لەوانەیە لەم كارەشدا هەمیشە هەلی كاركردنمان لەدەست بچێت. هەروەها ئەگەر بێت و بیروڕا لەرزۆكەكان (لاسەنگەكان) بژمێرین لەیەك بابەتدا ئەوا ناتوانین پارسەنگی یەكێكیان بەویتریان بدەینەوە، عەقڵ ئەم كارە تەواو دەكات و هەڵدەستێ بە دیاریكردنی تەنها ڕایەك و شوێنی دەكەوێت پاش ئەوەی دڵنیایی تەواوی تێدا بە دەست هێنا بە هەموو مانایەكی دڵنیایی.

٤ـ بۆچی دەبێ گومان بكرێ لە حەقیقەتی شتە هەست پێكراوەكان؟

بەڵام ئێمە لەم کاتەدا تەنها مەبەستمان لەخۆتەرخانکردنە بۆ توێژینەوە لە بارەی حەقیقەتەوە، بۆ یەکەم جار گومان دەخەینە سەر ئەو شتانەی هەستیان پێ دەکەین و لە خەیاڵماندان، لەوەی کە هەیە لەو حەقیقەتانە لەجیهاندا، بە تاقیکردنەوە بۆمان دەرکەوتووە کە هەستەکانمان بەهەڵەیاندا بردووین لە زۆر حاڵەتی سەر لێ تێکداندا، لە ئەنجامی نەبوونی ژیریی و دانایی تەواودا تەنها جارێك نەبووە کە لە ڕاستیەوە باوەڕمان کردبێت بەو هەڵخەڵەتاندنانە، هەروەها بۆیە لەوانەیە هەمیشە لە کاتی خەو دا خەونیان پێوە ببینین و لەخەیاڵماندا چەند ژمارەیەك ئامار کرابێت لەو شتانە کە لەدەرەوەی خەونەکانماندا بوونیان نیە، بۆیە لە دواجار دا دەگێرسێینەوە لە سەر گومان لە هەموو شتێکدا، نیشانەیەك نامێنێتەوە لامان کە بەڵگاندن بێت لەسەر ئەوەی بیر و بۆچوونەکانی خەون زۆرینەی درۆیە وەك لەوانیتر.

٥- بۆچی دەبێ گومان بکرێت دووبارە لەسەلمێنراوە بیرکاریەکان؟

پێویستە گومان بکەینەوە دووبارە لە هەموو شتەکان لەوانەی کە لەمەوپێش بۆمان دەرکەوت و دڵنیایی تەواومان لێیان هەبوو بە مانای دڵنیایی تەنانەت لە سەلماندنە بیرکاریەکان و بنەماکانیشی، لەگەڵ ئەوەشدا ڕوون و ئاشکرایە زۆر بەتەواوی، ئەمەش لەبەر ئەوەی کە لێرەدا خەڵکانێك هەن هەڵەی تێدا دەکەن، بەجۆرێکی تایبەت، لەبەر ئەوەی ئێمە بیستوومانە ئەو خواوەندەی دروستی کردووین دەتوانێت ئەوەی دەیەوێت و ئارەزووی لێیە بیکات، تەنانەت تا ئێستاش نازانین ئایا ئێمە دروستکراوین بەشێوەیەك نیە کە تا هەتایە بە هەڵەدا چووبین و هەڵخەڵەتاو بین، تەنانەت لەو شتانەشدا کە باوەڕمان هێناوە بەزانین و ناسینی لەسەر باشترین شێواز، بەجۆرێك

بوارمان دەدات و وامان لێدەکات کە هەڵخەڵەتاو بین و بەهەڵەدا بچین هەندێ جار هەروەك لەمانەی پێشەوەدا بۆمان دەرکەوت، ئەی ئەبێ بۆچی لێمان نەگەڕێ و بوارمان نەدات بۆ هەمیشە هەڵخەڵەتاو بین؟ ئەگەر ئەو تۆمەتەمان دایە پاڵ ئەو دروستکەرەی ئێمەی دروستکردووە بەوەی کە خواوەندێکی کامڵ نیە لە هێز و توانا و دەسەڵاتدا، ئەمەش بەوەی کە ئەو تۆمەتە لە دەروو نماندا بوونی هەبێت یان بەهۆی هەر شتێکیترەوە بێتن ئەوا هەر کاتێك بێت بەخەیاڵ و وێناکردنەکانماندا خواوەندەکەمان دادەنێین بەکەم هێز و توانا، ئەوا لەو بارەدا لەسەر حەقین چونکە بەو ئیعتیبارە خۆمان داناوە کە دەروو نمان کامڵ نیە و کەم و کوڕیمان هەیە بەشێوەیەك کە هەڵخەڵەتاو و فێڵکراو نین بەهەمیشەیی.

٦ـ بەو ئازادیەی کە هەمانە وامان لێدەکات دوور کەوینەوە لە بڕواکردن بەو شتانەی کە گومانیان تێدایە، تا دوور کەوینەوە لەو هەڵخەڵەتاندن و فڕوفێڵە.

بەڵام هەر چەندە دروستکەرەکەشمان هێز و توانای کامڵ بێت و تەنانەت چێژیش وەرگرێت لەو بەهەڵەداچوونەمان، کەچی لەگەڵ ئەمەشدا لە دەروونی خۆماندا هەست بە ئازادییەك دەکەین کە وامان لێدەکات دەست هەڵگرین و دوور کەوینەوە ـ ئەوەندەی لە تواناماندایە ـ لە بڕواهێنان و بەڕاست زانینی ئەو شتانەی کە لەدڵنیاییەوە نایانزانین و نایانناسین.

٧ـ لە هیچ شتێکدا ناکرێ گوما نمان نەبێت تەنها لەوە دانەبێت کە ئێمە بوو نمان هەیە، چونکە ئەمە یەکەمین ئاشنایی و زانینی دڵنیاییە کە دەکرێ بەدەستی بێنین.

لەکاتێکدا لەسەر ئەم ئاڕاستەیە هەر شتێك ڕەت کەینەوە کە هەڵگری کەمێ گومان بێت، بەڵکو بەدرۆی بزانین، کەواتە زۆر ئاساییە ئەوە بسەپێنین کە ئیتر خواوەندێك بوونی نیە و هەروەها ئاسمان و زەویش بوونیان نابێت و ئێمەش بە بێ‌جەستە دەبین، بەلاّم ناتوانین ئەوە بسەپێنین یان بیسەلمێنین کە ئێمە بوونمان نیە لەکاتێکدا گومانمان هەبێت لە ڕاستێتی هەموو ئەم شتانە. هەروەها توانای ئەوەشمان نیە ئەوە بسەپێنین یان گریمانەی ئەوە بکەین بەوەی کە هەر شتێك بیر نەکاتەوە بوونی نیە لە کاتێکدا ئەو بیر دەکاتەوە، بەجۆرێك هەر چەندە ئێمە زیادەڕەوی بکەین لە گریمانەکانماندا، ناتوانین دوور کەوینەوە لە بڕیاری ئەم ڕاستیە، من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم، کە ئەمە بۆ خۆی دەبێتە یەکەمین دڵنیایی لە نێو ئەو مەسەلانەدا کە مرۆڤ رابەرایەتی فیکری خۆی پێ دەنوێنێت (نمایش) دەکات لە شێوەیەکی ڕێکخراودا.

٨- هەر لەسەر ئەم پێکهاتەیە دووبارە جیا کردنەوە و هەلاّوێردن لەنێوان دەروون و جەستە دا بەدی دەکەین.

بۆ دەرکەوتووە ئەمە باشترین هۆکارە تا بتوانین بە هۆیەوە زانیاری سروشتی دەروون دەست نیشان بکەین، بەوەی کە (دەروون) جەوهەرێکی تەواو جیاواز و جیاکراوەی هەیە لە جەستە. بەتاقیکردنەوە لە ماهیەتی خۆماندا بووینەتە ئەو کەسانەی وا بڕوامان هێناوە بەوەی کە لە دەرەوەی بیرکردنەوەماندا شتێکی حەقیقەت یان هەبوو نەبێت، خۆشمان ئەوە دەزانین بەزانینێکی ڕوون و دیار کە بوونمان پێویستی نیە بە کشان یان هاوشێوەی کشان تا بگونجێت بیدەینە پاڵ جەستە، ئێمە بوونمان هەیە تەنها بە ئیعتیباری بیرکردنەوەمان. لەدوای ئەمەش بیرکردنەوەمان لەبارەی دەروونەوە

لە پێش بیرکردنەوەمان بووە لە بارەی جەستەوە و دڵنیاییشمان لە دەروون زیاتر بووە وەك لە جەستە، بەوەی کە هێشتا گومانمان هەیە لە بوونی جەستە، ئەوەی وا لەجیهاندایە، لەکاتێکدا لەسەر دڵنیاییەکی تەواو سەقامگیر بن بەوەی کە ئێمە بیر دەکەینەوە.

دیکارت و یەکگرتنی دەروون و جەستە:

دیکارت لە کتێبەکەیدا "*بنەماکانی فەلسەفە*" (٧٨) چارەسەری مەسەلەی بوونی جەستەکانی کردووە و هەروەها لەبارەی یەکگرتنی دەروون و جەستە پێکەوە دەڵێ:

١- لەو هۆکارانەی کە بەهۆیانەوە فێربووین دەربارەی بوونی جەستەکان لە سەر شێوەیەکی دڵنیایی.

لەگەڵ ئەوەدا کە بڕوامان هێناوە بە بڕواهێنانێکی تەواو بە بوونی راستەقینەی جەستەکان لە جیهاندا، تەنها ئەوە نەبێت کە پێشتر بەچاوی گومانەوە لێمان دەڕوانین، ئێمە بوونی خۆمان هەر لەسەرەتای ژیانمانەوە دانابوو لە پێکهاتەی چەند بڕیار و فرمانێك، بەلام ئێستا پێویستە لەسەرمان کە توێژینەوە بکەین لە بارەی ئەو هۆکارانەوە و زانیاری دڵنیایی ئەم بوونەیان پێ بەخشیوین. بەتاقیکردنەوە ناوەکیەکانی خۆماندا کەڵکمان وەرگرتووە لە هەر یەکە لەو شتانەی کە هەستی پێ دەکەین لە شتێکەوە دەرچن جگە لەخۆمان، بەوەی کە لە توانای ئێمە دا نیە ئەو هەستاوەریە یان جگە لەمیش بەدەست بێنین، ئەم حاڵەتەش ڕادەوەستێت لەسەر ئەو شتەی وا کار دەکاتە هەستمان. بەڵێ، دەگونجێ بپرسین ئایا ئەم شتە ئەگەر خوا یان شتێکیتر نەبێت کەواتە ئەبێ چ شتێکیتر بێت؟ بەلام هەست بەوە دەکەین،

یان ڕاستر بڵێین هەستەكانمان پاڵمان پێوە دەنێت بۆ ئەوەی دەرك بەم شتە بكەین، بەدەرك پێكردنێكی ڕوون و جیاكراوە، ماددەیەكی درێژەوەبوویە (كشاوە) لەدرێژی و پانی و قووڵیدا و چەند بەشێكی جیاوازی لە شكڵ و شێوەدا هەیە بەجۆرێك كە هەستەكانمانی لێوە دەردەچێت (یان هەست بە شتەكان دەكەین تێیدا) لەڕەنگ و بۆن و ئازار و ئەوانیتریش. هەر چەندە خوا ڕاستەوخۆ بیرۆكەی ئەم ماددە كشاوەی پێشان داوین، یان تەنانەت بواری بۆ ڕەخساندووین سەبارەت بە دەرچوونی ئەم بیرۆكەیە لە خۆماندا لە بارەی شتێكەوە نەكشان و درێژبوونەوەی هەبێت و نەجوڵە و شێوەشی هەبێت، بەڕادەیەك نەبوونی ئەمانە ببنە ڕێگر لە بەردەم بڕواهێنانمان بەوەی كە چێژ وەرگرین لە هەڵخەڵەتێنراویەكەمان. ئێمە وێنای ئەم ماددەیە وا دەكەین شتێكی جیاواز بێت لە خواوەند و لە عەقڵیشمان، بەلام ئەوەمان بۆ دەركەوتووە كە بیر و بۆچوونمان لە بارەیەوە لە "دەروون"ەوە سەری هەڵداوە و گەشەی كردووە بە بۆنەی ئەو جەستە دەرەكیانەوە كە هاوشێوەی ئەون بە هەموو مانایەكی هاوشێوەبوون.

لەكاتێكدا كە خوا هەڵمان ناخەڵەتێنێت و بەهەڵەماندا نابات چونكە ئەم كارانە دوورن لە سروشت و پێكهاتەی خواوەندەوە، كەواتە پێویستە لە سەرمان ئەو بوونە جەوهەریە بدۆزینەوە كە كشانی درێژی و پانی و قووڵی هەیە و ئێستا وەستاوە لە جیهاندا (دنیا)دا و هەموو تایبەتمەندێتیەكانی بەدەست بخەین ئەوەی وا لەبارەیەوە دەیزانین و زانیاریمان لێی هەیە، ئەم جەوهەرەش (ناوەرۆكەش) ڕاستە گەر ناوی بنێین جەستە یان جەوهەری شتە ماددیەكان.

٢ـ پاشان لە چۆنێتی زانین و زانیاریمان دەربارەی یەكگرتنەوەی دەروون و جەستەمان. هەروەها پێویستە لەسەرمان بوونی جەستەیەكی دیاریكراوی یەكگرتوو لەگەڵ دەروونمان بەرهەم بێنین بەیەكگرتنێكی دڵنیایی كەر و جێگەی متمانە لە هەموو جەستەكانی دنیادا، هەروەها بەجۆرێكی وا بێت كە دەرك بكەین بە دەرك كردنێكی ڕوون و ئاشكرا كاتێك ئازارێكمان لێ ڕوو دەدات یان هەر جۆرە هەستكردنێكی تر بە بێ ئاگاداریمان بەو شتە، پاشان بۆ ئەوەی بڕیار و فەرمانەكان جێبەجێ كەین لەسایەی ئەو زانیارییە وەستاوەوە لە سروشتی دەروونداییە بەوەی كە ئەو هەستكردنانە تەنها لە دەروونەوە دەرنەچوون بەو ئیعتیبارەی دەروون تەنها شتێكی بیركەرەوە بێت بەڵكو بەو ئیعتیبارەی دەروون یەكی گرتووە لەگەڵ شتێكی كشاوی بزێودا كە دەجووڵێتەوە بەهۆی بوونی ئەندامەكانیەوە، ئەم شتە بزۆكەش ڕاستە گەر ناوی بنێین جەستەی مرۆیی.

٣ـ لەوەدا كە هەستەكانمان سروشتی شتەكانمان فێر ناكەن، بەڵكو تەنها ڕێژەی سوود و زیانی شتەكانمان بۆ دەردەخەن.

تەنها ئەوەندە بەسە كە سەرنج بدەین لە هەموو ئەو شتانەی بەهۆی هەستەكانەوە دەركی پێدەكەین، بەستراوە بەو یەكگرتنە توند و تۆڵ و متمانەدارەی نێوان دەروون و جەستەوە، وە ئێمەش بە هۆیەوە بەئاسانی بڕی ئەو سوود و كەڵكەی جەستە دەرەكیەكان دەزانین كە هەیانە بۆمان یان بە پێچەوانەوە بڕی ئەو زیانەش دەزانین كە پێمان دەگەیەنن.

دیکارت و ئازادی مرۆڤایەتی:

دیکارت لە کتێبەکەیدا "*بنەماکانی فەلسەفە*"(٨٧) بۆ چارەسەری کێشەی ئازادی مرۆڤایەتی دەنگی لێ هەڵدەبڕێت و دەڵێت:

٣٧- لەوەدا کە ئازادی گەورەترین پلەی کەماڵە بۆ مرۆڤ و هەر ئەویشە وای لێ دەکات دروستکراوێکی ستایش خوازیان گلەیی خواز بێت.

بەوەی کە ئیرادە لە سروشتی خۆیدا ماوەیەکی فراوانی هەیە، کەواتە چاکەیەکی گەورەیە گەر بتوانین بە هۆیەوە هێز و توانامان بشکێت بە سەر ئیش و کار دا یان ڕاستتر بە ئازادی و سەربەستی ئیش بکەین و بەمەش ببینە سەرۆك و سەردار لە ئیشەکا نماندا، پاشان شایانی پیاهەڵدان و مەدح کردن دەبین لە کاتێکدا گەر سەرکردایەتیکردنەکە چاکەخواز و ڕوو لە چاکە بێت. هەر وەك چۆن یەکیان گرتووە و ئێمەش داوامان لێنەکردوون، لە بەر ئەوەی ئەم ئامێرانە هیچیان لێوە دەرناچێت تەنها لەو بەرهەم هێنراوەوە نەبێت کە لە پێکهاتەی ئامێریەکەوە دەردەچێت، بەڵکو مەدح و ستایشی دروستکەرەکەی دەکەین ئەو دروست کەرەی کە ئەو هێز و توانا و ئیرادەیەی هەبووە لە سەر پێکهێنان و دروست کردنی بە وەستایی و کارامەییەکی گەورە، هەروەها لەبەر ئەوەی هێز و توانامان هەیە لەسەر دەستنیشانکردنی ڕاستی و جیاکردنەوەی لە درۆ، کەواتە دەبێ چاکەی زیاترمان تیا دەستەبەر بێت گەر هاتوو ئەو دیاریکردنەمان بڕیارێکی یەکجاری بوو ناچارمان کات پەنای بۆ بەرین وەك سەرچاوەیەکی دەرەوەی خۆمان.

٣٨ـ لەوەدا كە ئازادی ئیرادەی خۆمان بزانین نەك بە بەڵگە بەڵكو تەنها بە تاقیكردنەوەوە خۆی. هەر چۆنێكمان بوێت، بەشێوەیەك بگونجێ ئەم حەقیقەتە ئیعتیبار بكرێت لە زۆرترینی حاڵەتەكانی سەلمێنراو. لەوانەی پێشەوە بەڵگەی ئاشكرامان لەسەر ئەمە پێشانداوە، لەكاتێكدا كە لە هەموو شتێكدا جێگامان دانابوو بۆ گومان، وە تیاشیاندا وامان سەپاندبوو كە دروستكەرەكەمان هێز و تواناكانی بەكار دێنێت لە سەر فێڵ كردنمان لە هەموو ڕووەكانەوە، ئێمە لە دەروونماندا دەرك بەو ئازادیە دەكەین كە لەتوانایدایە دوورمان خاتەوە لە بڕواكردن و بەڕاست زانینی هەر شتێك كە لەبارەیەوە زانین و زانیاریمان نیە بەزانین و زانیاریەكی تەواو. ئەمەمان دەرك پێكردووە بە دەرك پێكردنێكی جیاكراوە و دیار، بەلام توانامان ناشكێت بە سەر ئەو گومانەدا كە لەبارەیەوە هەمانە لەكاتی ئەو پێوەلكان و خۆهەڵواسینە گشت گیریە دا كە تووشی بڕیار و فەرمانەكانمان دەبێت، ئەوەش هیچ كەم ناكاتەوە لە دڵنیاییمان لەبارەی هەر یەك لەو شتانەوە لەمەوپێش زانیاریمان هەبووە لە بارەیانەوە.

٤٠ـ لەوە دا كە دەیزانین لەبارەی دڵنیاییمانەوە دووبارە بەوەی كە خواوەند هەموو شتەكانی حساب كردووە (پێوانە و كێشانەی كردوون) پێش ڕوودان و دروست كردنیان.

بەلام ئەوەی لەبارەی خواوە زانیومانە دوای ئەوە بوو كە بۆمان دەركەوتووە هێز و توانا و دەسەلاتی ئەو لە گەورەیی و شكۆداری خۆیەوەیەتی بەشێوەیەك تاوانە بێتوو گەر بیر لەوە بكەینەوە و بمانەوێت شتێك ئەنجام بدەین یان شتێك بكەین كە پێشتر ئەو حسابی بۆ نەكردبێت و نەیخەملاندبێت، لەكاتی كەوتنە ناو كێشە و تەنگ و چەڵەمە زۆر گەورەكانماندا ئاساییە هەوڵ بدەین

و ڕێککەوین و ڕازی بین لە نێوان ویست و ئیرادەی خۆمان و بڕیار و فەرمانەکانی خوادا، یان تێبگەین و بچینە ناواخنی ئاستی ئازادیەکەمان و پێوانەکاری چاودێریی ئەزەلی بەوەی کە هەردووکیان لە چوارچێوەی عەقلماندایە.

١٤- لە چۆنێتی سەرکەوتنمان لە نێوان ئازادیمان و پێشینەی (مەزەندە) حساب بۆکراودا.

بۆ ڕزگاربوونمان لە هەموو ئەو کێشانە نابینین ئاستەنگی بێتە ڕێگامان ئەگەر سەرنج بدەین لەوەی کە بیر و بۆچوونمان کۆتاداره، بەڵام هێز و توانای خوا کامڵ و بێکۆتاییه، ئەو هێز و توانا و دەسەڵاتەیە کە هەر لە ئەزەلەوە پێی ناسراوە و توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە و ئەوەی بیەوێت بیکات دەیکات و دەبێت. لەسەر ئەم پێودانگە ئەو توانایەی لە عەقلی ئێمە دایە بەشی ئەوە ناکات تا بەڕوونی و جیاکراوەیی ئەو هێز و توانایەی لە خوادایە بناسینەوە و پێناسەی بکەین، بۆیە ئاستی ئەو هێز و توانایە تێناگەین لە خوادا هەیە و ئاست و ماوەی ئەو هێز و توانایەش تێناگەین بۆ ئەو ئاستەی وا دەیزانین و خوا پێی بەخشیوین کە چۆن ڕێگای پێداوین لەکار و کردەوەماندا ئازاد بین بەمانای ئازادی تەواوی هەرگیز نەبڕاوە و بێمەرج. لە لایەکیترەوە ئێمە لەسەر دڵنیایی لە ئازادی و نەبوونی دیاریکردنی ڕاوەستاو لە خۆماندا بەشێوەیەکە هیچی لەبارەوە نازانین بە ڕوونی و ئاشکرایی زیاتر، لەسەر ئەمەش هێز و توانای کاملی خواوەند ڕێگریمان لێناکات لەسەر ئەم دڵنیاییەمان. بەڵام ئێمە لەوەدا بەهەڵە دا دەچین بێتوو گەر گومانمان کرد لەوەی دەرکی پێ دەکەین لە دەروونماندا و دەبێ بوونی بزانین لە خۆماندا بەتاقیکردنەوە، لەبەر ئەوەی ئێمە هیچیتری لەبارەوە تێناگەین تا بیزانین

چونکە هەر لە سروشت و پێکهاتنماندا ناتوانین لەوە تێبگەین و دووره لە تێگەیشتنی ئێمەوە.

دیکارت و چاکسازی:

دیکارت لە کتێبەکەیدا "*کاردانەوەکانی دەروون*"(۸۰) لەبارەی چاکسازیەوە بۆمان دەدوێت و دەڵێت:

١٥٢ـ لەبەر چ هۆیەك دەشێ مرۆڤ ڕێز لە دەروونی خۆی بگرێت. بەجۆرێك یەکێك لە پایەکانی ژیری و دانایی ئەوەیە کە مرۆڤ بزانێت چۆن و بۆچی پێویستە لەسەری ڕێزی دەروونی خۆی بگرێت یان بە پێچەوانەوە بەسووك سەیری کات و نرخی بۆ دانەنێت. من هەوڵ دەدەم لەم بابەتەدا ڕای خۆم دەربڕم. من سەرنجم تەنها بۆ یەك شت دەچێت کە وامان لێدەکات شایانی ئەوە بین ڕێز لە خۆمان بگرین، ئەوەش هیچیتر نیە تەنها ئەوە نەبێت ڕابێین و مومارەسەی ئازادی خۆمان بکەین و زاڵ بین بەسەر ویست و ئیرادەماندا، ئەو کردەوانەی دەردەچن لە ئازادیمانەوە تەنها هەر ئەوانەن لە خۆگری مەدح و پیاهەڵگوتنن یان گلەیی و گازەندەن وەك هۆکارێك. ئەم ئازادیە بەزاڵ بوون بەسەر دەروونی خۆماندا بۆمان دەستەبەر دەکرێت و وامان لێدەکات هاوشێوەی خوا بین لەسەر ئاراستەیەك لە ئاراستەکان ئەمەش بە مەرجێك ئەو ئازادییەی کە پێمان بەخشراوە بە ناڕەوا و هەڵە بەکاری نەهێنین لە مافەکاندا.

١٥٣ـ ئەوەی بەخشندەیی دەروون پێی هەڵدەستێت. هەروەها من لەو بڕوایە دام کە بەخشندەیی ڕاستەقینە ئەوەیە وا لە مرۆڤ بکات ڕێزی دەروونی خۆی بگرێت بە گەورەترین ڕێزگرتن کە بۆی بلوێت، بەڵکو پێی هەڵسێت:

لە لایەکەوە لە زانیاریدا بەوەی کە لەوێدا هیچ مافێك ناگەڕێتەوە بۆ مرۆڤ تەنها هەڵس و کەوتی ئازاد نەبێت لەویست و ئیرادەیدا و بەوەی کە لەوێدا هیچ شتێك نیە مەدحی کات یان گلەیی و گازەندەی لێ بکات لە پێناویدا تەنها بەکارهێنانی ئەو ویست و ئیرادەیە نەبێت بە چاك یان بەخراپ، لە لایەکیترەوە هەڵدەستێت بە هەست کردن بەو بانگهێشتە ڕاستگۆیییەی لە دەرووندا هەیە لەسەر بەکارهێنانی ویست و ئیرادە بەبەکارهێنانێکی چاك، یان لەسەر دوورخستنەوەی ئەو ئیرادەیە لە خوار و خێچی و هەستان بەهەموو ئەو کار و کردەوانەی وا خێر و چاکەیان تیا بەدی دەکرێت. لەمەشدا مومارەسەیەکی تەواو پێویستە بۆ چاکسازی.

١٥٤ـ ئەم چاکسازیە دوورمان دەخاتەوە لەوەی کە بەسووك سەیری کەسانیتر بکەین.

ئەوانەی خاوەنی ئەم زانین و هەستکردنەن لە دەروونی خۆیاندا، زۆر ئاسابیە لایان کە قایل بن بەوەی کە هەر مرۆڤێکیتر دەتوانێ وەك ئەوان ئەم زانین و هەستکردنە بەدەست بێنێت، چونکە لەسەر هیچ مەرامێك ڕانەوەستاون بەرامبەر خەڵکانی جگە لەخۆیان، لەبەر ئەوە ڕقیان هەرگیز لە هیچ کەسێك نابێتەوە و بەسووك سەیری ناکەن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەمانە زۆر تێبینی خەڵکانیتر دەکەن کە هەڵە دەکەن و لاوازیان لێ بەدی دەکرێت، کەچی ئەمانە زیاتر ئارەزوویان لەوەیە خۆیان دوورە پەرێز بگرن لەسەر کۆنەکردنی ئەو جۆرە خەڵکانە، زیاتریش باوەڕیان بۆ ئەوە دەچێت ئەو جۆرە هەڵانە دەگەڕێتەوە بۆ کەم و کوڕی لە زانین و زانیاری دا وەك لەوەی بگەڕێتەوە بۆ خراپی لە نیەتدا(لە مەبەستدا).

١٥٥ـ لەخاکی بوون و بەخشندەییدا.(٨١)

بەڕێزترین خەڵكانێك ئەوانەن وا كەسانی خاكی و بێفیزن. خاكیی بوونی چاك و بەخشندەیی تەنها ئەو بیر و بۆچوونە نیە لە لاوازی سروشتماندا بێت، ئەو هەڵانەشی لەوانەیە ئەنجامان دابێت لە ڕابردوو دا یان لە داهاتوودا ئەنجامی بدەین، كەمتر نیە لەو هەڵانەی خەڵكانیتر جگە لەخۆمان ئەنجامی دەدەن، ئەمەشە دەبێتە هۆی ئەوەی كە نەتوانین بەخشندە و چاكەخواز بین لەسەر خەڵكانیتر و لەو بڕوایە داین ئەوانیش وەك ئێمە خاوەن ئەو ئیرادە ئازادەن و توانایان دەشكێت بەسەر ئەوەدا كە مومارەسەی ئەو ویست و ئیرادەیەی خۆیان بكەن.

١٥٦ـ لەسیفەتەكانی بەخشندەیی ئەوەیە كە چارەسەری ئەو كاردانەوانە بكات لە ناچاریەوە سەر هەڵدەدەن.

ئەوانەی ئەم بەخشندەییە بەدەست دەهێنن لە سروشتیاندا ئارەزووی ئەوە دەكەن لە كار و كردەوەكانیاندا بە ڕوونی ڕەنگبداتەوە بە بێ خوار و خێچی ئەوەندەی بۆیان بكرێ و لەتواناياندا بێت. چونكە ئەم جۆرە كەسانە هیچ شتێك كاریان تێناكات و ساردیان ناكاتەوە لەوەی خزمەتی خەڵك نەكەن و سوودە تایبەتیەكانی خۆیان وەلاوە نەنێن، ئەمانە هەمیشە ئامادەباشن و پێشڕەوی دەكەن بۆ كاری باش و خێردار بۆ كەسانی دەوروبەریان.

ئەمانە سەرەڕای ئەم كارەشیان هەمیشە زاڵن بە زاڵبوونێكی تەواو بەسەر كاردانەوەكانی خۆیاندا بە تایبەتی بەسەر ئارەزووەكانیاندا و بەسەر غیرە و حەسوودیدا، لەبەر ئەوەی هیچ شتێكی وا نیە ئەمانە پێویستیان بێت و چاوەڕوانی لێ بكەن لە كەسانی جگە لەخۆیان، تەنها شتێك بە بڕوای ئەوان شایانی ئەوەیە هەوڵ و كۆششی زۆری لە پێناو دا بدرێت بۆ بەدەست هێنانی ئەویش ئەوەیە ڕێگا بەخۆیان نادەن كە بەسووك سەیری خەڵكانیتر بكەن

چونكە رێز بۆ هەموو كەسێك دادەنێن، ئەمە لەترسەوە نیە كە خەڵك بترسن بەڵكو لە بڕوا بوونیانەوە دێت بەو چاكە خوازی و بەخشندەییەی كە دڵنیایی و بڕوا بەخۆبوون دەبەخشێتە دەروونیان! هەروەها لە تووڕەبوون و ڕق و كینەشەوە نیە لە بەر ئەوەی كە زیانیان پێگەیشتووە لەسەر دەستی دوژمنەكانیاندا.

دواوێستگەی ئەم گەشتە:

پاش ئەوەی فەلسەفەی دیكارتمان پێشاندا لەگەڵ هەندێ لە بیر و بۆچوونە عەقلانیەكانی، دەگەینە ئەو ئاكامەی بڵێین: ڕوون و ئاشكرا و سەلمێنراوە كە فەلسەفەی دیكارت بریتیە لە پوختەی فەلسەفە و زانستی عیرفانی كە لەم سەردەمەی ئێستاماندا جێبەجێ دەكرێت بەو ئیعتیبارەی ئەم فەلسەفەیە بەرجەستەكردنی "ئایدیالی رەهایە"، ئەم چاخەی ئێستامان چاخی ئامێری میكانیكیە، بۆیە ئارەزووەكانی دیكارت بۆ پاڵپشتی كردنی ئامێری میكانیكی و جێگیركردنی دەگەڕێتەوە بۆ كشان و درێژبوونەوە جگە لە عەقڵ نەبێت.

پێویستە ئەوەش بڵێین كە بیر و ڕاكانی دیكارت و كاردانەوە عەقلانیەكانی دەتوانن جێگای هەندێ لەزانستە نوێكان بگرنەوە، وەك دەروونزانی ئەزموونگەریی و كۆمەڵناسی چۆنیەتی بەشێوەیەك هەر دووكیان هاوتای یەكترن و تەواوكەری دیاردە سایكۆلۆجی یان كۆمەلایەتیەكانن لەو تۆخم و یەك مانابیانەدا كە مل كەچن بۆ پێوانەكاریە بیركاریەكان.

دیكارت متمانەی بەو ئالیەتە زانیاریە دڵنیاییکەرە هەبوو کە عەقڵ بەرجەستەی دەکرد، هەروەها بەو جوڵە هاتووەش لە نادیارەوە بۆ دیار و لە بیرۆکەوە بۆ بوون و لە خودەوە بۆ بابەت و لەسەلماندنی هۆشیاریەوە بۆ سەلماندنی جەوهەری.

پەراوێزەكان:

١ـ بڕوانە: خطاب ديكارت الى الاميرة اليصابات في مايوأويونيه سنة ١٦٤٥ م، ص ٩٤٨.
٢ـ بڕوانە: خطاب ديكارت الى براسيه في ١٦٤٩/٤/٢٣م.
٣ـ بڕوانە: خطاب ديكارت الى شانو في ١٦٤٨/٨/٦.
٤ـ بڕوانە: ديكارت ــ المقال في المنهج.
٥ـ بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو.
٦ـ بڕوانە: ديكارت، المقال في المنهج، ل (١٠٦ ــ ١٠٧).
٧ـ بڕوانە: ديكارت، المقال في المنهج، ل (٩٥ ــ ٩٦).
٨ـ بڕوانە: الاكتشاف الميتافيزيقي عند ديكارت (ص ٢٦ ــ ٣٦).
٩ـ بڕوانە: ديكارت، المقال في المنهج، ل ٩٦.
١٠ـ بڕوانە: خطاب لديكارت في ١٦٣٨/٩/١٢ (أ ـ ت. المجلد الثاني ٣٧٨).
١١ـ بڕوانە: مجموعة مؤلفات ديكارت: ص ١٧٩.
١٢ـ بڕوانە: باييه، حياة ديكارت، ج١، ص ٨١.
١٣ـ بڕوانە: ف ـ الكيبيه: الاكتشاف الميتافيزيقي للأنسان عند ديكارت، ص ٤٥ ـ ٤٦.
١٤ـ بڕوانە: باييه، حياة ديكارت، ج١، ص١٦٠ ـ ١٦٦. ألكيبيه، ديكارت ص ٢٢ـ ٢٣.
١٥ـ بڕوانە: باييه، حياة ديكارت، ص٧.
١٦ـ بڕوانە: مؤلفات ديكارت، م١٠، ص ٣٧٨.
١٧ـ بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو، م١٠، ص ٣٧٩.
١٨ـ بڕوانە: رسائل ديكارت: ج ٤، ص ٢٤٨ ـ ٢٦٢، ٣٢٠ ـ ٣٣٠.
١٩ـ بڕوانە: ديكارت، رسالته الى شانو في ١٦٤٦/١١/١ ل (١٠٠٦ ــ ١٠٠٧).
٢٠ـ بڕوانە: رسالة ديكارت الى مرسين في ١٦٣٩/١/٩ ل ٨١٨.
٢١ـ بڕوانە: ديكارت ــ الأنسان و المفكر ص ٣٢٦.
٢٢ـ بڕوانە: هاملان/ مذهب ديكارت، ص٣٣.
٢٣ـ بڕوانە: قواعد لهداية العقل، القاعدة ٤ في البداية.
٢٤ـ بڕوانە: قواعد لهداية العقل، القاعدة ٤، ص ٣٧١ ـ ٣٧٣.
٢٥ـ بڕوانە: مؤلفات ديكارت ـ ص ٣٦٠.
٢٦ـ بڕوانە: قواعد لهداية العقل، القاعدة ١، ص٢.
٢٧ـ بڕوانە: قواعد لهداية العقل، القاعدة ١٢، التأملات، التأمل الرابع.

٢٨- بڕوانە : هەمان سەرچاوەی پێشوو ـ القاعده ٣، ص ٣٦٩.

٢٩- بڕوانە : ديكارت، المقال في المنهج، ص ٩٢.

٣٠- بڕوانە : ديكارت، مبادي الفلسفة، المقدمة، ص ٤٢٤.

٣١- بڕوانە : التأمل الأول، ديكارت، ص١٦١.

٣٢- بڕوانە : ديكارت، التأمل ص ١٦٢.

٣٣- بڕوانە : ديكارت، المقال في المنهج، ج٤، ص ١١٣.

٣٤- بڕوانە : التأمل الأول، ص١٦٢. مبادي الفلسفة،الجزء الأول فقرة، ٥.

٣٥- بڕوانە : ديكارت، مبادي الفلسفة، الباب الأول، مادة ٧.

٣٦- بڕوانە : ديكارت، المقال في المنهج، القسم الرابع، ص ٥١.

٣٧- بڕوانە : هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص ١٥.

٣٨- بڕوانە : ديكارت، مبادي الفلسفة، الباب الأول، مادة ٨.

٣٩- بڕوانە : ديكارت، المقال في المنهج، القسم الرابع، ص٣٢ ـ ٣٣.

٤٠- بڕوانە : ديكارت، التأمل الثالث: ص ١٧٨ ـ ١٧٩.

٤١- بڕوانە : ديكارت، التأملات، التأمل الثالث، ص ١٧٩ ـ ١٨٠.

٤٢- بڕوانە : ديكارت، التأمل الثالث: ص ١٨٠ ـ ١٨١.

٤٣- بڕوانە : ديكارت، التأمل الثالث: ص ١٨١.

٤٤- بڕوانە : هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص ١٨٤.

٤٥- بڕوانە : هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص ١٨٣ ـ ١٨٤.

٤٦- بڕوانە : هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص ١٨٣.

٤٧- بڕوانە : هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص ١٩١.

٤٨- بڕوانە : ديكارت، مبادي الفلسفة : الجزء الأول.

٤٩- بڕوانە : ديكارت،المقال في المنهج، ج ٤، ص ١١٥. التأمل الثالث، ص ١٧٨.

٥٠- بڕوانە : ديكارت، التأمل الثالث: ص ١٩٣. المبادي الفلسفية، ص ٢٠٣.

٥١- بڕوانە : ديكارت، التأمل الخاص، ص ٢٠١ ـ ٢٠٣.

٥٢- بڕوانە : ديكارت، التأمل الخامس، ص ٢٠٢.

٥٣- بڕوانە : ديكارت،المقال في المنهج، الجزء ١١٦٤، التأمل الخامس، (٢٩٣ ـ ٢٠٤).

٥٤- بڕوانە : ديكارت،الأجابة عن الأعتراضات الأولى، ٢٤٦.

٥٥- بڕوانە : ديكارت،التأملات، التأمل الخامس، ٢٠٥.

٥٦ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة: الجزء الأول، ص ١٢١.

٥٧ـ بڕوانە: دیكارت، التأملات، الثاني، ص٨١.

٥٨ـ بڕوانە: دیكارت، المؤلفات الكاملة "العالم" المجلد الحادي عشر، ص ٣٧، المقال عن المنهج، ص ١٢٢.

٥٩ـ بڕوانە: دیكارت، التأملات، التأمل الثالث، الأجابة على الأعتراضات الخمسة ٣٨٣.: دیكارت، المقال في المنهج، ص ١٢٢.

٦١ـ بڕوانە: دیكارت، المقال في المنهج، ص ٧٥ ـ ٧٧.

٦٢ـ بڕوانە: دیكارت، المقال في المنهج، ص ٧٥ ـ ٧٧.

٦٣ـ بڕوانە: دیكارت، العالم ـ المجلد الحادي عشر.

٦٤ـ بڕوانە: دیكارت، العالم ـ المجلد الحادي عشر. مبادي الفلسفة، ج٢، ق١٦.

٦٥ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، ج٢، فقرة ٣٧.

٦٦ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، ج٢، فقرة ٤٥ ـ ٥٢.

٦٧ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، ج٤، فقرة ٢٠٤.

٦٨ـ بڕوانە: دیكارت، المقال في المنهج، ج٦، ص ١٣٤.

٦٩ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، ص ٤٢٨.

٧٠ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، ص ٤٢٨.

٧١ـ بڕوانە: دیكارت، المقال في المنهج، ج٣، ص ١١١.

٧٢ـ بڕوانە: دیكارت، رسالة الى الأميره اليصابات في ١٥ سبتمبر ١٦٤٥.

٧٣ـ بڕوانە: دیكارت، ارسالة انفعالات: المواد ١٥٢ ـ ١٥٦.

٧٤ـ بڕوانە: مؤلفات دیكارت: م ٤، ص ٢٩٣.

٧٥ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، المقدمة ص ٨٤.

٧٦ـ بڕوانە: دیكارت، رسائل في الأخلاق، ص ١٠٧.

٧٧ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، ج١، ف(١ ــ ٨).

٧٨ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، ج٢.

٧٩ـ بڕوانە: دیكارت، مبادي الفلسفة، ج١ـ ف ٣٧ـ ٣٩ـ ٤٠ـ ٤١.

٨٠ـ بڕوانە: دیكارت، انفعالات النفس، ف ١٥٢ ـ ١٥٦.

٨١ـ خاكی: خاكێتی، واتە بێفیزیی و خۆبەزل نەزانین (وەرگێڕی كوردی).

فەرهەنگۆكی وشە زانستی و فەلسەفیەكان

كوردی	**عەرەبی**
(آ)	
ئایدیا، ئایدیال	مثالية، مثالي
ئەودیوی سروشت	ماوراء الطبيعة
ئەڵتەرناتیڤ	بديل
ئایدۆلۆژیا	فكرة
ئەندازە	هندسة
ئەندازەیی	هندسي
ئاكار	أخلاق
ئاكارزانی	علم الأخلاق
ئاوەز	عقل
ئامانج	هدف
(ب)	
بیرۆكە	فكرة
بیروبۆچوون	أفكار
بەرایی، سەرەتایی	بدائية
بیر و باوەڕ	مبدأ، فكرة

بنەما، بنەماكان	قاعدة، قواعد
بنچینە، بناغە	أساس
بەڵگە نەویست	بديهية، بديهي
بەڵگە، بەڵگاندن	دليل، دلالات
بوون، هەبوون	الوجود
بووەكان	موجودات
بیركاریانە	الرياضيات
بیركاری زانی	علم الرياضيات
بڵندنما	متعال، عالی
بەرنامە	برامج، منهج
بیرمەند، بیریار	مفكر
بەها، نرخ	قيمة

(پ)

پرۆگرام(میتۆد)	منهج، طريقة
پەی بردن	الحدس
پلان، نەخشە	خطة، خريطة
پسپۆڕ، پسپۆڕی	خبير، افصائي، أختصاص

(ت)

تێڕامان	تأملات

تایبه تمەندی	خصوصية
(ج)	
جیاوازی	فرق
جەبری	جبرية
جێگیر، نەگۆڕ	ثابت، وطد
جیاکردنەوە	تمييز
جوڵە	حركة
جەدەلیەکان	الجدليون
(چ)	
چرکە، چرکەسات	لحظة
چەرخ، چاخ	عصر
(خ)	
خەیاڵ، ئەندێشە	وهم، خيال
خانەدان، ئەرستۆکرات	أرستوقراطية
خەون، خەون بینین	حلم، الأحتلام
خواوەند، پەروەرندە	إله، رب، الله
خولیا، ئارەزوو	رغبة، هواية

(د)

دەستوور، ڕێسا	نظام، قانون
دەستەواژە	عبارة
دروستکراوەکان	الموجودات
دۆزینەوە	الأستنباط
دوورخستنەوە	تبعيد
دەروونزانی ئەزمونگەریی	علم النفس التجريبي
دیاردە، هۆکار	سبب، علە
دەروون	نفس
دەستاوێژ	عبارە
داماڵین	تجريد

(ڕ)

ڕێژە، ڕێژەیی	نسبة، نسبي
ڕاستی، ڕاستێتی	حق، الحقيقة
ڕاست دەرچوون	الحقيقة
ڕەنگڕێژی	تخطيط
ڕێباز، ڕێگا	طريق، طريقة
ڕامانەکان	تـأملات
ڕۆچوون	غرق، انغمار

ڕەوشت	أخلاق، خلق
ڕەوشتكاری	أخلاقيات
ڕەوانبێژی	بلاغة
ڕاڤە، تەفسیر	شرح، تفسير
ڕەها	مطلق

(ز)

زەین، چاوی عەقڵ	زيهن، عين العقل
چاوی ئاوەز	عين الزيهن
زنجیرە	السلسلة
زادەی بیر	مولد فكر
زانا، زانیاری	عالم، علم، معرفة

(ژ)

ژیری	الحكمة
ژیربێژی(لۆژیك)	ملاحظة
ژیر ودانا	حكيم

(س)

سەلماندن	برهان
سەرنج	ملاحظة

سەیر، نامۆ	غريب، عجيب
سەردەم	عهد، عصر

(ش)

شکانەوەی ڕووناکی یان	
شکانەوەی تیشك	انكسار الضوء
شارەزایی	المام
شێوە، وێنە	شكل

(ف)

فەیلەسووف، پیتۆڵ	فيلسوف

(ق)

قایل، قایل بوون	اكتفاء
قەرەبوو	تعويض

(ك)

کشتیارەکان، جوتیارەکان	فلاحون
کۆمەڵناسی، کۆمەڵزانی	علم الاجتماعی
کات	زمن
کات و سات	وقت

كورتە سات	لحظة قصيرة(لحظة صغيرة جداً)

(گ)

گومان	الشك
گریمانە	دلالة

(ل)

لۆژیكانە، لۆجیك	منطقي، المنطقية(لوجيكستية)
لێكدانەوە، ڕاڤەكردن	تفسير، تفسيرات
لێك خشاندن، لێخشاندنەكان	احتكاك، احتكاكات

(م)

مەرج	شرط
ماف، مافەكان	حق، حقوق
مرۆیی	انسانی
مرۆڤایەتی	انسانية
مرۆڤ، تاك، كەس، خود	انسان، فرد، شخص، ذات
مێوی هەنگوین	شمعه عسل
مۆمی هەنگوینی	شمعه عسل

(ن)

نموونە	امثلة
نموونەیی	مثالي، مثالية
نەوی، نزم	أسفل

(و)

وێنە، شێوە	صورة
وێناکردن	تصور
وەلانان	ترك، رفض، مرفوض
وابەستەبوون	منسجم، متعلق

(ه)

هێمن، لەسەرخۆ	الرزانة، هادي
هیوا، بێهیوایی	أمل، خيبة أمل
هۆش، هۆشیاری	وعي، واعي
هۆشداری	توعية
هاوتا، هاوسەنگ	توازن
هەنگاو	خطوة
هەست، هەستەکان	حس، حواس(شعور)
هەستاوەری	إحساسات

(ی)

یەسوعیەكان	**اليسوعيون**
یەك لەدوای یەك	**متتالی**
یەكێتی، یەكگرتن، یەكگرتوو	**الوحدة، الأتحاد ( )**

سەرچاوەکان:

دەقی ئەم وەرگێڕانە لەم کتێبە وەرگیراوە:

في سبيل موسوعة فلسفية

دیکارت

تألیف: الدکتور مصطفی غالب

بیروت ـ لبنان ـ ١٩٨٢

منشورات دارومکتبة الهلال

تێبینی: ئەو بەشە کورتە لە ژێر ناوی (دیکارت و بوونی خوا) دایە دووبارەکردنەوەیەکی هەمان ئەو بەشەی (خوا لای دیکارت)ە بەلام بەکەمێ لێ زیادکردن و پاش و پێش خستنەوە لەبەر ئەوە بەباشم نەزانی دووبارەی کەمەوە و هەمان ڕێچکەی نووسەر بگرمە بەر بۆیە وازم لێ هێنا با خوێنەری بەڕێز بەوە تێ نەگات بە ئەنقەست وەرم نەگێڕاوە و ڕیز پەڕم کردووە.

هەروەها سوودیش لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١ـ دیکارت(نامیلکە) ـ زنجیرەی ژمارە (٤) لە کتێبی گیرفان ــ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ــ پۆل ستراتێرن ــ وەرگێڕانی: ڕەووف بێگەرد.

٢ـ فەرهەنگی شیرین ــ عەرەبی، کوردی ــ فاضل نظام الدین ــ چاپی چوارەم ـ سلێمانی ٢٠٠٤.

٣ـ فەرهەنگی ئەستێرە گەشە ـ کوردی، عەرەبی ـ فاضل نظام الدین ــ چاپی دووەم ــ ١٩٩٠.

٤ـ قاموس (المورد E، عەرەبی) ـ منیر بعلبکی ـ بیروت ـ لبنان طبعة ٢٠٠٤.

٥ـ عمید (حسن عمید) ـ قاموس (فارسی ـ فارسی) ـ طبعة ٢٠٠٢ ــ تهران.

٦ـ فەلسەفە، ڕۆشنگەری، فیندەمیتالیزم ـ نووسینی: هاشم صالح ـ وەرگێڕانی شوان ئەحمەد ــ چاپی یەکەم، ٢٠٠٣ ــ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

ناوەرۆك

پێشەكی وەرگێڕ.......... ٥
پێشەكی نووسەر.......... ٨
بەسەرهات و ژیانی دیكارت ١٣
ژیانی دیكارت لەقۆناغی سەرەتایی دا.......... ١٥
دیكارت و چوونە كۆلێژ بۆ بەدەست هێنانی زانست و زانیاری.......... ٣٤
كەسایەتی دیكارت.......... ٤٦
دیكارت و بەرنامە عەقڵانیەكەی.......... ٥٨
بنەماكانی بەرنامەی دیكارت.......... ٧٣
دیكارت و ئەو دیوی زانست.......... ٧٥
دیكارت لەگومانەوە بۆ دڵنیایی.......... ٨٠
دەروون لای دیكارت.......... ٩٠
خوا لای دیكارت.......... ٩٩
دیكارت و بوونی جیهان.......... ١١٢
مرۆڤ لای دیكارت.......... ١٢٦
بیروڕا كۆمەڵایەتیەكانی دیكارت.......... ١٣٢
نەزۆكی مشتومڕیی قوتابخانەیی.......... ١٣٧
دیكارت و بنچینەكانی ڕاستیە زانستیەكان.......... ١٤٢
دیكارت و جیاكردنەوەی دەروون و جەستە.......... ١٤٥
دیكارت و یەكگرتنی دەروون و جەستە.......... ١٥٠
دیكارت و ئازادی مرۆڤایەتی.......... ١٥٣
دیكارت و چاكسازی.......... ١٥٦
دواوێستگەی ئەم گەشتە.......... ١٥٩
پەراوێزەكان.......... ١٦١
فەرهەنگۆكی وشە زانستی و فەلسەفیەكان.......... ١٦٥
سەرچاوەكان.......... ١٧٣

پێشکەشکردن:

* پێشکەشە تەنها بەدایکم

یەکەمین مامۆستای ژیانم و دواهەمین ترپەی لێدانی دڵم.

تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

Dikart
Damzrineri Felsefei Modren

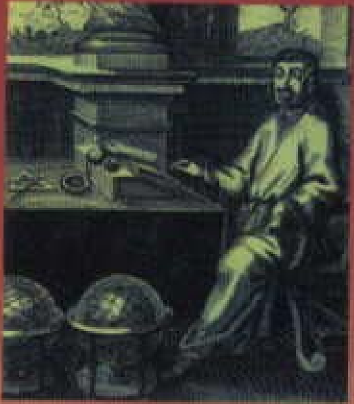

فەیلەسوفی گەورەی فەرەنسی (رینیە دیکارت) ئەمەوێت بە بنیات
و هەڵگەڕانەوەی بیری جیهانی بێنێت کە دەگەڕێتەوە بە بیرو
بۆچوونی تاک و جێگیرەکانی و بیرۆکە خودیی بەشێوەیەکی
هەرچەندە ئەمەش ئەوەی بووە فەلسەفەی مۆدێرنی لێ بووە
فەیلەسوفانی گەورە فەیلەسوفانی جیهانیشەوە وەک :
((هیگل و شێلینگ)).
ئەوەی بیرو بۆچوونەکانی (دیکارت) بەوەی سەرەتای جێگای
خۆی کردووە لە دڵی هەموو کەسێکدا و بڵاو بووەتەوە بەهەموو
جیهانیدا ، بۆیە لە ئێستاش پەیڕەوکراوەکانی ئەم چاخەی
ئێستادا جێگای خوێندنەوەو لێکۆڵینەوەیە لە ئەو کاتانەی کە
پێویستییەکە لە پێویستییەکانی هەموو ڕۆشنبیرێکی بە ئاگا
بۆ خوێندنەوەی ڕاستی و ئەمنییەکانی بوونەوەرو کۆمەڵگەکانە
فەلسەفییەکانی لە گەڕانیدا .

لە بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما

٠٧٧٠١٥٧٤٢٩٣

نرخی(٣٠٠٠) دینار